ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Պրոֆ. ՍՏ. ԼԻՍԻՑՅԱՆ

ԱՐՁԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ

ՀԱՅԿ. ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴ. ՄԻՋԻՑ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ 1946

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ

(47.925)

Պրոֆ. ՍՏ. ԼԻՍԻՑՅԱՆ

1961 թ.

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑԱՐԱՆ

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԱՆ
1946

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի
Նախագահության կարգադրությամբ:
Պրեզիդենտ ակադ. ՀՈՎՍԵՓ ՕՐԲԵԼԻ

Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Ազգագրական նյութերը կարևոր պատմական աղբյուրներ են հասարակական զարգացման ոչ միայն նախնական, այլ և ավելի ուշ ժամանակների փուլերը հասկանալու համար։ Ձկա ժողովրդի անցյալ կյանքի ձևավորման ոչ մի շրջան, որ իր կենդանի հետքերը թողած չլինի նրա նիստուկացի մեջ, և այդ հետքերն այնքան ավելի ընդարձակ և խոր են լինում, որքան ավելի երկար այդ ժողովուրդը ապրել է տնտեսական և կուլտուրական մեկուսացման մեջ։ Սովորույթի ուժը թափանցում է և՛ աշխատանքային պրոցեսների, և՛ ընտանեկան ու հասարակական փոխհարաբերությունների, և՛ իրավական հասկացողությունների, և՛ աշխարհըմբռնման զանազան կողմերի մեջ, ինչպես և լեզվի, բանահյուսության, գեղարվեստի բոլոր ճյուղերի մեջ, ինչպես և նյութական մշակույթի ամենատարբեր վառները։ Կենցաղային երևույթները, մանավանդ այնպիսիները, որոնք առաջացել են աշխարհագրական գործոնների անմիջական ազդեցության ներքո, ցուցաբերում են ամենացուցիչ կայունություն և հաճախ համառ դիմադրություն են ցույց տալիս նոր ձևերի կազմակերպմանը։ Այսպիսի դեպքերում նրանց ուսումնասիրությունն ունի շատ ավելի լայն, քան թե լոկ գիտական նշանակություն. առանց այդ ուսումնասիրության դժվար է հաջողությամբ պայքար մղել տնտեսական և կուլտուրական առաջադիմությունը կաշկանդող սովորությունների և մտայնության դեմ։

Ազգագրական ուսումնասիրությունը Սովետական Միության չի սահմանափակվում միմիայն անցյալ կենցաղի ճնացորդները գրանցելով, քննարկելով և իմաստավորելով, ինչպես նա այդ անում է կապիտալիստական երկրներում։ Կենցաղը, ինչպես և հասարակական կյանքի ամեն մի երևույթ, գտնվում է հարափոփոխ զարգացման ընթացքի մեջ և շարունակում է ձևափոխվել նաև մեր աչքի առջև։ Սովետական ազգագրագետը

պիտի կարողանա նշմարել այդ ձևափոխության առանձնահատկությունները, որոնք մանավանդ նշանակալից են մեր սոցիալիստորեն արագ վերակառուցվող հասարակակարգի, մասնավորապես կոլխոզի ծավալման պայմաններում։ Սովետական Հայաստանում ապրող ժողովուրդները Միության ուրիշ ազգությունների հետ ներգրավված են աշխատանքի տեխնիկական և սոցիալական եղանակների արմատական հեղաշրջման պրոցեսի մեջ և, հրաժարվելով պապերից ժառանգած և դարերով մշակված կենսաձևերից, նոր քաղաքական, հասարակական, տնտեսական և նույնիսկ փոփոխված նոր աշխարհագրական միջավայրում որոնում են ընտանեկան, համայնական և ազգային վոխհարաբերությունների համար նոր նորմաներ և արտաքին կյանքի համար ավելի համապատասխան հարմարեցումներ։ Այդ պրոցեսը տարբեր վայրերում և տարբեր հասարակությունների մեջ կատարվում է յուրահատուկ ձևերով, և այդ ձևերի նկարագրությունն ու արժեքավորումը վերին աստիճանի ակտուալ խնդիր է։ Այս ուղղությամբ ստուգված նյութերի հավաքումը կարող է անգնահատելի օժանդակություն ժատուցել սոցիալիստական կենցաղի գիտակցական կերտման մեծ գործին։

Այսպիսով սովետական ազգագրությունն ընդարձակելով իր հետազոտության սահմանները, դուրս է գալիս գիտնականի առանձնասենյակի պատերից և օրգանապես զոդվում է պատմության մեջ աննախընթաց մեր ծավալուն շինարարության պրակտիկայի հետ։ Դարավոր սովորույթների դիմադրական տեղատվության և նոր կենցաղային ձևերի հուժկու մակընթացության մեր ապրած ժամենտը պահանջում է լարված ուշադրություն, սրատեսություն և անհետաձգելի է դարձնում թե հնի ճնացորդ և թե ներկայի նորակերտ երևույթների շտապ ֆիքսացիան։ Եվ ինչքան երկրորդ կարգի երևույթների հաղթանակը ապահովված է, այնքան անխուսափելիորեն արագ անհետացման են դատապարտված առաջին կարգի երևույթները։ Հին նիստուկացը իր տնտեսական, հասարակական և հոգեբանական հիմունքներով Հայաստանի բոլոր գավառներում արդեն քիչ է պահպանվել զանազան ազգությունների իրական կյանքի մեջ. նրա մեծագույն մասը տակավին ապրում է միայն ծերունիների և պառավների հիշողության մեջ, այն էլ աղճատված, իր բնորոշ ժանրաժամանակությունները կորցրած։ Այս իրողությունն առանձնապես ընդգծելու է այն հայկական գավառների համար, որոնց ազգաբնակու-

թյունը վերջին հարյուրամյակի ընթացքում և մանավանդ հայրենական պատերազմից հետո թողել է նախնիների հայրենի բնակավայրը, որտեղ մշակվել է հին կենցաղը, և ապաստանել է Սովետական Հայաստանի սահմաններում։ Անհրաժեշտ է շտապել և կազմակերպված սիստեմատիկ աշխատանք ծավալել թե հին և թե նոր կենցաղին վերաբերող ազգագրական նյութերը և՛ գիտության և՛ գործնական շինարարության համար պահպանելու գծով։ Ներկա «Հարցարանը» նպատակ է դրել օժանդակել այդպիսի աշխատանքին՝ համախմբելով նրա շուրջը ոչ միայն մասնագետ ազգագրագետներին, այլև առհասարակ մեր հասարակության գիտակից տարրերը։ Նախկին նման հրատարակության («Ծրագիր հայ ազգագրության և ազգային իրավաբանական սովորույթների», հավաքեց և կազմեց Գր. Խալաթյանց) փորձը ցույց տվավ, թե որչափ նվաճն մի հարցարան կարող է դյուրացնել ժողովրդական սովորույթների նկարագրության և ուսումնասիրության նվիրվողների գործը։ Գր. Խալաթյանցի աշխատության լույս տեսնելուց հետո (1887 թ., Մոսկվա) նրա գրքի անվիճելի ազդեցության ներքո ոչ միայն աճում էր հետաքրքրությունը դեպի ազգագրական պարապմունքները, այլ և պարզ զգացվում էր ձգտում այդ պարապմունքները ավելի բազմակողմանի, գիտականորեն ավելի ստուգված և վստահելի դարձնելու, որոշ սիստեմի ենթարկելու։

Այս հարցարանը կազմելիս աչքի առաջ եմ ունեցել ոչ միայն Գր. Խալաթյանցի «Ծրագիրը», այլ և նրանից հետո հրատարակված թե հայերեն և թե ռուսերեն բազմաթիվ հարցարանները, մանավանդ կովկասյան նյութերի հավաքման համար մշակվածները, սկսած Կովկասյան Ուսումնարանական Շրջանի լույս ընծայած „Программа по собиранию материалов по изучению Кавказа“ (1900 г., Тифлис) մինչև ամենավերջինը՝ Программа для собирания этнографических сведений, составлена применительно к быту кавказских народов, հանգուցյալ Г. Ф. Чурсин-ի (1929 г., Баку): Մեծապես օգտվել եմ գավառագիտական գծով ուսումնական գրականության մեջ վերջերս լույս տեսած ծրագրերից և հատկապես կոլխոզների ուսումնասիրության համար կազմվածներից։ Ձեռքի տակ եմ ունեցել Ե. Լալայանի նկատողությունները «Ծրագրի» մի օրինակի վրա արված։ Օգտագործել եմ նաև Кавказский Историко-Археологический институт-ի, ՀՍՍՌ Պետական Պատմական թանգարանի

գծով և անհատական նախաձեռնությամբ իմ կատարած էքսպեդիցիաների փորձը։ Նախկին հարցարանների հետ համեմատած ներկա աշխատությունը պարունակում է այժմեական պայմանները նկատի առնող բաժիններ (օրինակ՝ դասակարգային-շերտավորման վերաբերյալ) և բազմաթիվ նոր հարցեր։

Հարցեր մշակելիս աշխատել եմ շոշափել այնպիսի կողմեր, որոնք վերաբերում են ոչ միայն Սովետական Հայաստանի բնակչության մեծամասնությունը կազմող հայերին, այլ և ազգային փոքրամասնություններին — ադրբեջանցիներին, քրդերին, ռուսներին, ասորիներին, բոշաներին. դա անհրաժեշտ է, որպես տրամաբանական հետևողություն մեր վարած ազգային քաղաքականության՝ խմբավորումների տնտեսական և կուլտուրական փոխադրեցությունը բազմակողմանի պարզաբանելու համար։

Կոլխոզին չեմ հատկացրել առանձին գլուխ, բայց ուշադիր ընթերցողն անմիջապես կնկատի, որ կոլխոզային կենցաղի ուսումնասիրության վերաբերյալ բոլոր հարցերը տեղ են գտել համապատասխան բաժիններում, նյութի հավաքումը տեխնիկապես յուրացնելու համար։ Հատկապես կոլխոզային կենցաղով զբաղվողին մնում է միայն համադրել այդ հարցերով ձեռք բերած նյութերը, որով և կստացվի նոր կենցաղի մի ամբողջական պատկեր։ Կոլխոզային կենցաղի լուսաբանությունն ավելի խորանում է, երբ շաղկապված է լինում ընդհանուր սովետական շինարարության որոշ բնագավառների հետ։

Մի քանիսի կողմից գերազանցորեն ազգագրական բնույթ կրող նյութ համարված ժողովրդական հավատալիքներից և ծեսերից այն մասը, որը վերաբերում է տնտեսական կյանքին, նյութական մշակույթին, սոցիալական հարաբերությունների և սովորութական իրավունքին, նպատակահարմար եմ գտել կապակցել համապատասխան բաժինների հետ և զետեղել նրանց մեջ, որովհետև ազգագրական երևույթների մեջ իրականը, ռեալը այնպես է հյուսվում սնահավատությունների և նախապաշարժունքների հետ, որ բռնազբոսիկ բան կլինեը երևույթների այդ երկու շարքերը իրարից անջատել, օրինակ՝ ժողովրդական բժշկության մեջ ռեալ էֆեկտիվ ճարերը, դաշտաժշակության մեջ ռեալ էֆեկտիվ հնարները անջատել սնահավատականներից։ Մյուս կողմից՝ փորձը համոզել է ինձ, որ նման հավատալիքների և ծեսերի հավաքման գործը ավելի դյուրանում է այս աշխատության մեջ ընդունված կապակցությամբ, օրինակ՝ կաթնատնտե-

սության վերաբերյալ նյութերը գրանցելիս հարցուփորձ անելով ոչ միայն իրական, ռեալ նշանակություն ունեցող, այլև սնահավատություններից բխող միջոցառումների մասին, ծննդաբերության մանրամասնությունները գրանցելիս մեթոդական տեղեկություններ հավաքելով տատների գործադրած թե իրական և թե նախապաշարմունքների թելադրած հնարների մասին։

Հարցարանին ավելի գործնական բնույթ տալու նպատակով անհրաժեշտ եմ համարել զետեղել հատուկ ցուցումներ նյութերը հավաքելու և գրանցելու համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծելու մասին։ Այդպիսի ցուցումներ տրված են թե առհասարակ ազգագրական և թե մասնավորապես լեզվի և բանահյուսության հարցերի առնչությամբ։

Հին կենցաղային երևույթների այս կամ այն կողմը շոշափող հարցերը տրված են գրեթե միշտ բայերի ներկա ժամանակով, օրինակ՝ «Սովորություն կա՞ (փոխարեն՝ կա՞ր) ուրիշի երեխային գողանալ», կամ «Ի՞նչպես պետք է (փոխ.՝ էր) ձեռք բերել շենքերում ապրող ոգիների բարի վերաբերմունքը»։ Հարցը ներկա ժամանակով ձևակերպել ինձ թելադրել է այն հանգամանքը, որ թեև այս կամ այն հավատալիքը, ծեսը, սովորույթը և այլն ընդհանրապես արդեն մեր նոր պայմանների մեջ կարծես թե գործածությունից վերացել են, սակայն դեռ անկարելի է պնդել, թե նա վերջնականապես մահացած, անհետացած երևույթ է բոլոր վայրերում, նույնիսկ ետ ընկած անկյուններում և բոլոր ազգությունների մեջ դեռ ապրում են որոշ սերնդի մի հայտնի մասի ոչ միայն հիշողության, այլ նաև հոգեբանության մեջ։ Պատասխանատվողը այդպիսով հարկադրված է միշտ նշել, թե այդ հավատալիքը, ծեսը, սովորույթը և այլն որչափ է պահպանվել մինչև այսօր։

Սովետական Հայաստանում ազգագրական նյութերը հավաքողի աշխատանքը բարդանում է նրանով, որ մեզ մոտ չկա ոչ մի շրջան, որի բնակչության մեջ մեծ, եթե չասենք մեծագույն տեղը չբռնեին ուրիշ վայրերից վերաբնակվածները։ Բնականորեն այդ տարբեր աշխարհագրական ծագում ունեցող կենցաղային երևույթները չպետք է իրար հետ խառնել, ուստի և այդ նպատակով նախ և առաջ պետք է ուշի-ուշով կազմել ուսումնասիրած շրջանի ազգագրական քարտեզը՝ աչքի առաջ ունենալով բնակիչների նախնական հայրենի գավառը։ Սխալ կլիներ, օրինակ՝ Ապարանն ուսումնասիրելիս չզանազանել այդտեղ վե-

բաբնակված ալաշկերտցիներին և բասենցիներին կամ Լոռին ուսումնասիրելիս խառնել Շահնազար և հարևան հայ կաթոլիկ գյուղերի բնակիչներին, նախկին բասենցիներին, կարնեցիներին քուն տեղական բնակիչների հետ։ Քանի որ առաջին հերթին շտապողական է ձեռնամուխ լինել Տաճկահայաստանից նոր գաղթած հայերի (վանեցիների, շատախցիների, մոկացիների, սասունցիների, խիզանցիների, ժշեցիների, արաբկիրցիների...) նախկին նիստուկացի հետ շաղկապված ազգագրական առանձնահատկությունների պրանցմանը, պետք է շտապ կազմել այդ, վերաբնակվածների նոր բնակավայրերի քարտեզը և անցնելով մինչնույն գավառից հեռացած մի խմբից մյուսին՝ հարցուփորձով վերականգնել դեռ ծերուններին և հասակավորների հիշողության մեջ պահպանված կենցաղային տվյալները, ի դեպ նաև նշել, թե ինչպես են այդ խմբերի մեջ նախկին հայրենիքից բերած սովորությունները հարմարվում նոր պայմաններին։ Այսպիսի ուսումնասիրությունների համար, մանավանդ վերաբնակվածների գավառաբարբառի և բանահյուսության առանձնահատկությունները նկարագրելու համար, ամենամեծ օժանդակությունը կարող են ցույց տալ հենց նույն գավառներից ծագող ուսուցիչները։

Առհասարակ, ինչպես այլ երկրներում, Հայաստանում էլ ուսուցիչներն են, որ կոչված են ամենամեծ դերը կատարելու ազգագրական նյութեր հավաքելու գործում։ Երկար ժամանակ ապրելով մի գյուղում՝ նրանք մեծ հարմարություններ են ձեռք բերում ամեն կողմից դիտելու տեղական կենցաղը։ Այս ասպարիզում նրանց մեծ չափով կարող են օգնել հենց իրենք աշակերտները։ Մյուս կողմից՝ տեղական ազգագրական երևույթների ծանոթությունը պահանջվում է մեղանում տարբեր ասպարեզներում աշխատող մասնագետներից, գյուղատնտեսներից, տնտեսագետներից, բժիշկներից, ճարտարապետներից, լեզվագետներից, իրավաբաններից, երաժշտագետներից... Այսպիսի կոլեկտիվ գործակցությամբ կապահովվի և՛ նյութերի բազմակողմանիությունը, և՛ հարցերի ժանրամասնավորումը (դետալիզացիան), կվերացվի վաղուց հավաքված և նոր ձևավորվող սովորությունների գիտական-հասարակական արժեքավորումը։

ՍՏ. ԼԻՍԻՑՅԱՆ

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑՈՒՄՆԵՐ

1. Ազգագրական նյութեր հավաքողը պիտի նախօրոք լավ ծանոթացած լինի տվյալ վայրի աշխարհագրության, պատմության, տնտեսության և կուլտուրական կյանքին վերաբերող ուսումնասիրություններին, ինչպես և ներկայումս ծավալվող սոցիալական շինարարության նվաճումներին։

2. Հին կենցաղային նյութերը գերադասելի է հավաքել ծերուններից և պառավ կանանցից, քանի որ հին կենցաղային սովորությունները արդեն գրեթե մահացել են և ժողացության ժամնվել, ծերուների հիշողությունն էլ հաճախ թուլացած է լինում. այս կարգի նյութերը հավաքելիս և գրանցելիս մեծ զգուշություն է հարկավոր։

3. Նպատակահարմար է մի ծերուկու տված տեղեկությունները ստուգման ենթարկել մի քանի ուրիշ ծերուների տվյալներով։ Ստուգումը դյուրանում է, եթե հաջողվում է ծերուններին և պառավներին միատեղ հավաքել և կազմակերպել հավաքական զրույց-հարցուփորձ։ Մեկի մոռացածը մյուսն է վերհիշում, մեկի սխալը մյուսը ուղղում։

4. Չպետք է աչքից բաց թողնել այն հանգամանքը, որ ռեվոլուցիայից առաջ էլ գյուղացիք մի առանձին հոժարությամբ չէին ծանոթացնում նորեկ մեկին իրենց կենցաղի ժամրամասնություններին։ Այժմ ծերուներն ու պառավները՝ վախենալով ծաղրանքից՝ էլ ավելի խույս են տալիս հին մտածողության և կենցաղի մասին, մանավանդ հին հավատալիքների մասին տեղեկություններ տալուց. երբեմն նույնիսկ վախենում են այս կամ այն մանրամասնությունը պատմելուց։ Նյութեր հավաքողը ամեն կերպ պիտի ձգտի ցրելու այդ կասկածամտությունը և վստահություն ներշնչելու դեպի իր անձնավորությունը. պիտի ոչ միայն խույս տա ծաղրական վերաբերմունքի որևէ նշույլ ցուցաբերելուց, այլ ընդհակառակը՝ ար-

ծաբծի աշխատանքի լուրջ փիտական բնույթ ունենալու պիտակցությունը։

5. Այդ պիտակցությունը պյուրին է ներշնչել նաև պրույցին մասնակից եղող այն երիտասարդներին, որոնց համար հին կենցաղը իր տարօրինակ և կաշկանդիչ բնույթով վաղուց մերժված երևույթ է։ Նրանցից շատերը, մանավանդ կոմերիտականները, արագ լծվում են հավաքողի աշխատանքներին։

6. Այդ աջակցությունը պետք է օգտագործել մանավանդ նոր կենցաղային երևույթները նկարագրելիս, պյուղի սոցիալիստորեն վերակառուցվելու պրոցեսի բնորոշ գծերը բազմակողմանի լուսաբանելու համար։

7. Կան խնդիրներ, որոնց մասին տղամարդիկ կանանց ներկայությամբ և մանավանդ կանայք տղամարդկանց ներկայությամբ քաշվում են հրապարակորեն խոսելուց (օրինակ՝ ծննդաբերության մասին)։ Այդ խնդիրների մասին պետք է խոսեցնել ամեն մի սեռի ներկայացուցչին առանձին։ Կանանց սեռական կյանքի վերաբերյալ տեղեկությունները ավելի դյուրին է հավաքել կին հետազոտողի միջոցով։

8. Դաշտային աշխատանքների ժամանակ (էքսպեդիցիաների, ուղևորական շրջագայության միջոցին) գրանցման համար հանձնարարվում է օգտվել գրպանում հեշտ տեղավորվող տետրակից կամ հավասար մեծությամբ կտրտված թերթիկներից (քարտերից) և գրել սովորական մատիտով, եթե անհնարին է գրել թանաքով, իսկ տվյալ վայրում մշտապես ապրող նյութահավաքը իր գրանցումները կարող է կատարել ստվար տետրի մեջ։

9. Ջուտ նյութի գրանցմանն անցնելուց առաջ պետք է ամեն անգամ նշել հետևյալ տեղեկությունները.

ա) Գրանցման վայրը, քաղաքը, գյուղը, գոմերը, յայլան...

բ) Գրանցման ժամանակը—տարին, ամիսը, օրը։

գ) Գրանցողը անձամբ իր տեսածն է նկարագրում, թե ուրիշի պատմածը։ Այդ ուրիշը պատմել է ի՞ր տեսածը, թե ուրիշից լսացածը։

դ) Ո՞ւմից են հավաքվում տեղեկությունները—ազգանունը, անունը, հոր անունը։

ե) Նրա կենսագրությունից համառոտ տվյալները —որտեղացի է, տարիքը, պարապմունքը, պաշտոնը, հասարակության ո՞ր խավին պատկանելը, ֆիզիկական առանձնահատկությունները (կույր, կաղ, կռնատ...) ճրչափ գրագետ է, ճւմ ժոտ է սովորել

գրել-կարդալը, գնացել է ուրիշ տեղ, որտեղ և որչափ երկար է ապրել, ինչով է այնտեղ պարապել, տեղացի՞ է թե ոչ, եթե եկվոր է՝ քանի՞ ժամանակ է տվյալ վայրում ապրում։

գ) Եթե հարցուփորձի են ենթարկվում միաժամանակ մի քանի անձնավորություններ, այդ տեղեկությունները տալ յուրաքանչյուրի մասին և նյութը գրանցելիս նշել, թե ում տված տեղեկությունը տարբերվում է մյուսների տվածից։

10. Հարցը տալուց հետո չընդհատել պատասխան տվողի խոսքը։ Երբեմն միայն, նրա համար աննկատելի ղդուշավորությամբ, զսպել բուն նյութից շեղվելու գայթակղությունը։

11. Պետք է գրանցել միայն այն կենցաղային երևույթները, որ պատահում են տվյալ վայրում, թեկուզ հարցաբանում գետեղված լինեն հաճախ հարցեր նաև այնպիսի երևույթների մասին, որոնք տեղում բացակայում են։

12. Եթե տեղում չպատահող երևույթը գոյություն ունի, ըստ պատասխանողի վկայության, մի այլ՝ նույնիսկ ոչ հարևան վայրում, պետք է գրանցել և այդ տեղեկությունը համապատասխան ծանոթություններով։

13. Նյութը գրանցելուց հետո պետք է աչքի անցնել կամ իսկույն տեղում նոր հարցուփորձով լրացնելու համար կամ ցրվելուց հետո ստուգելու համար, թե ինչ երևույթներ մոռի են թողել և չի կարելի արդյոք նույն վայրում լուսաբանել և լրացնել այլ ճանապարհով, ուրիշների միջոցով։

14. Գրանցումներին պետք է կցել լուսանկարները, գծումները, չափագրությունները և այլն, և եթե հնարավոր է՝ ձեռք բերել համապատասխան իրեր։ Լուսանկարումների հաջող լինելը պիտի աշխատել ստուգել տեղում, որպեսզի անհաջողները կրկին

I. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

1. Ուսումնասիրվող բնակչության գավառի (շրջանի, գյուղի) ռելյեֆը։ Ռելյեֆը ինչ հարմարություններ է ներկայացնում գավառի հաղորդակցության համար հարևան գավառների հետ և գավառի առանձին մասերի հաղորդակցության համար իրար հետ։

2. Գավառի մակերեսի ո՞ր մասն են բռնում վարելահողը, արոտատեղը, անտառը, ո՞րքան տարածություն, տնտեսական նպատակ ունենալով՝ մշակության համար անպետք է (բացարձակ թվերով և տոկոսներով)։

3. Գավառում ինչ հանքային հարստություններ կան. ովքե՞ր են մինչև այսօր օգտագործել։

4. Ի՞նչպես են տեղացիք և դրացիք կոչում տվյալ գավառը (շրջանը, գյուղը)։

Ցանկալի է գրի առնել գավառի լեռների, հովիտների, ձորերի, գետերի, բնակավայրերի և ընդհանրապես աշխարհագրական բոլոր անունները, ամենայն մանրամասնությամբ. օրինակ՝ գյուղի արտերի, արոտատեղերի, անտառամասերի, ինչպես և այդ անուններին տեղացիների կողմից տրվող բացատրությունը և այդ վայրերի հետ կապված ավանդությունները։ Հաճախ այդ անունների (տոպոնիմիկայի) մեջ պահպանվում են նախկին և վաղուց անհետացած բնակիչների բառերը և այդպիսով հնարավոր է լինում լուսաբանել տեղական ազգաբնակության ծագումը։

2. ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ

1. Տեղական բնակչության թիվը։ Ինչպես է այդ թիվը բաշխված զանազան ազգությունների միջև (բացարձակ թվերով

և տոկոսներով)։ Ծնունդն ու մահացությունն ամեն ազգության մեջ։ կանանց թիվը ամեն հազար տղամարդու համեմատությամբ։ Ազգությունները ապրում են իրարից անջատ բնակավայրերով, թե մեկնուն բնակավայրերում իրար հետ խառը։

2. Բնակչության խտությունը, հաշվի առնելով միայն մշակության համար պիտանի հողերը։

3. Բնակիչները հնուց են ապրում այդ գավառում, թե ուրիշ տեղերից են վերաբնակված։ Ո՞րտեղից և երբ են վերաբնակվել։ Ի՞նչ են պատմում բնակիչներն իրենց ծագման մասին։

4. Ի՞նչպես են կոչում բնակիչները թե իրանց և թե հարևաններին, ի՞նչպես են հարևանները նրանց կոչում։ Ի՞նչ ծաղրալի անուններ են տալիս իրար։ Ի՞նչպիսի պատմություններ, հաճախ զվարճալի, պատմում է մի գյուղ մյուս գյուղի մասին, ի՞նչպես է մի ազգություն մյուսին բնորոշում։

5. Ի՞նչ վերաբերմունք է ունեցել տեղական բնակչությունը դեպի այլակրոնները, օտարականները։ Մանրամասն պատմել աչքի ընկնող մի քանի դեպքեր՝ նախքան սովետական իշխանության հաստատվելը տարբեր ազգությունների, տարբեր կրոնների բնակիչների քաղաքական կամ թշնամական հարաբերությունները պատկերող։

3. ՄԱՐԴԱԲԱՆԱԿԱՆ

1. Բնակչության ֆիզիկական առանձնահատկությունները— հասակը, մարմնի մաշկի գույնը, մազոտությունը, գլխի ձևը (կլոր, լայն, միջին) դեմքի ձևը (կլոր, քառակուսի, ձվաձև...), գլխի, մորուքի, հոնքերի, մազերի գույնը, խտությունը, ձևը (թելանման, գանգուր, ոլորուն...), աչքերի գույնը, քթի, շրթունքների, այտերի ձևը և այլն։ Ցանկալի է լուսանկարել տիպիկ ներկայացուցիչներին ամբողջ հասակով, գլուխը դիմացից (en face) և կողքից (պրոֆիլ)։

2. Արդյոք հաճախ են պատահում մարմնի անդամների անհամաչափության դեպքերը (երկար կամ կարճ վիզ, ոտքեր, ձեռքեր, իրան)։ Ի՞նչպես են կոչվում այդ անհամաչափության զանազան տեսակները։

3. Մարմնի ի՞նչպիսի այլաձևություններ են պատահում, օրինակ՝ (ոտքի, գանգի, կռնակի...) դեֆորմացիաները. ի՞նչպես են այդ այլաձևությունները կոչվում։ Բնական են թե արհեստական. եթե ար-

հետաքրքրական են, երբ (ծնվելուց անմիջապես հետո, թե ավելի ուշ) և ում ձեռքով են կատարվում այդ խանգարումները (ականջի բլթակ, քիթ, շրթունք ծակելը, ժարմինը դաջելը...)։

4. Ո՞րչափ հաճախ են պատահում չափազանց գեր կամ նիհար անհատները։

5. Բնակչությունը արդյո՞ք աչքի է ընկնում իր ֆիզիկական ուժով և ինչո՞վ է այդ ապացուցվում։ Ո՞ր մկաններն են ավելի զարգացած՝ ձեռքերի, ոտքերի, մեջքի, վզի. ինչ կապ ունի այդ զարգացումը պարապմունքի հետ։

6. Ի՞նչ գույներ է զանազանում բնակչությունը։—Գրել գույների անունները--կարմիր, կապույտ, լեղակագույն, կանաչ...։ Ո՞ր գույնն է ավելի տարածված զգեստների, կահավորման, սենյակների զարդարման... մեջ։

7. Ձայնը, խոսելու ձևն ու եղանակը (բարձր, ցածր, խրոխտ, ճչալով... արագ, դանդաղ...)։

8. Ֆայլվածքի եղանակը, նստելու ձևը զանազան դեպքերում։

9. Ի՞նչ անուններ և կոչումներ են տալիս զանազան մարդկանց՝ նայելով նրանց ֆիզիկական կազմվածքին, ձայնին, խոսելու, քայլելու եղանակին և այլն։

II. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԵՆՑԱՂ

1. Ի՞նչպիսի կյանք էր վարում բնակչությունը—նստակյաց, կիսանստակյաց, քոչվո՞ր... Ի՞նչ փոփոխություններ են նկատվում այդ տեսակետով սովետական ժամանակ։

2. Բնակչության բաշխումը ըստ բնակավայրերի և պարապմունքների։

3. Հողի օգտագործումը սովետական ժամանակ և առաջ։ Հողային շինարարությունը։ Ընդհանուր հողային ռեսուրսների ո՞ր մասն է օգտագործվում որպես տնատեղ, որպես այգի—պարտեզ, ի՞նչքան տարածություն է հերկվում. ի՞նչքան է հատկացրած անասուն արածացնելու համար...։

4. Ջրարբի և անջրդի հողերի տարածությունը։ Ոռոգման ձևերն ու ժամանակները։ Ի՞նչպես, ե՞րբ և ո՞ւմ միջոցով են կառուցվել առուները։ Փո՛խադարձ օգնության ձևերը հին առուները մաքրելու և նորերը անցկացնելու ժամանակ սովետական օրով և առաջ։

1. ԴԱՇՏԱՄՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ի՞նչ տեղ է բռնում դաշտամշակությունը տեղական տնտեսության մեջ։ Որո՞նք են դաշտամշակության ամենակարևոր ճյուղերը։

2. Ցանքսերի տարածությունը որքա՞ն է ավելացել կամ պակասել նախահեղափոխական տարածության համեմատությամբ։ Ի՞նչ են ցանում։ Տեղացիք մշակություններից որո՞ն են ամենահինը համարում և որո՞ն ավելի նոր և որ ժամանակից մտած։ Ի՞նչ են պատրաստում այս կամ այն մշակույթի (կորնգանի, բամբակի, տարեկանի, գետնանուշի) մոտծման մասին։ Ի՞նչ պատճառներով են բացատրում այս կամ այն ճյուղի առավել կամ պակաս տարածված լինելը իրենց գավառում։ Ի՞նչ նոր մշակություններ են մտել սովետական օրով։

3. Դաշտամշակության ի՞նչ սիստեմն էր կիրառվում՝ դաշտափոխ (переложная), եռադաշտ, բազմադաշտ։ Սերմնափոխության (ցանքաշրջանառության) ի՞նչ տեսակ հաջորդականություն էր գործադրվում։

4. Վարելու, ցանելու, հնձելու, կալսելու միջոցին հնում գործածվող գործիքներն ու պարագաները։ Յուրաքանչյուրի մանրամասն նկարագրությունը գծագրություններով. առանձին մասերի անունները։ Այդ գործիքները և պարագաները տեղացոց ասելով որչափ հին էին, տեղականն էին թե եկամուտ. վերջին դեպքում որտեղից և երբ էին մտել։ Ի՞նչ կենդանիների ուժից էին օգտվում դաշտամշակության այդ աշխատանքների միջոցին և ի՞նչ ձևով։ Յուրաքանչյուր աշխատանքի տեխնիկան (ի՞նչպես էին վարում, ցանում, հնձում, կալսում...)։ Զանազան դաշտային աշխատանքները սկսելու և վերջացնելու ժամկետները։

5. Դաշտամշակության յուրաքանչյուր աշխատանքին ի՞նչպես էին մասնակցում տղամարդիկ և կանայք, հասակավորները և անչափահասները։

6. Ի՞նչ կատարելագործված գործիքներ են մտել, երբ, ո՞ւմ միջոցով և ամենից առաջ որտեղ։ Համեմատել այդ և հին գործիքների աշխատանքի էֆեկտը տեղական պայմանների մեջ։ Ի՞նչպես էին երկրագործական գործիքներն ու կենդանական ուժը բաշխված առանձին տնտեսությունների մեջ սովետացումից առաջ։ Ի՞նչ փոփոխություններ են առաջ եկել այժմ։

7. Պարարտացվում էին արդյոք դաշտերը, ինչո՞վ և ի՞նչ ձևով։

8. Խոտաբուծություն։ Ի՞նչ կերաբույսեր (հին և նոր) են ցանվում։ Ցանքերի տարածությունը։ Ի՞նչ փոփոխություններ են տեղի ունեցել խոտաբուծության մեջ սովետական ժամանակ։

9. Փոխադարձ օգնության և աշխատակցության ի՞նչ ձևեր գոյություն ունեին մենատնտեսականների մեջ վարելու, ցանելու, հնձելու, կալսելու ժամանակ։ Գութանով, եղներով, սերմով միացողների փոխհարաբերության պայմանները։

10. Ի՞նչպես էին հացահատիկը ժաքրում։ Ի՞նչպես էին պահում հացահատիկը, հարդը (հորեր, ամբարներ...մարագ)։ Աղալու ձևեր—երկանաքարերով, ջաղացում...

11. Խոտ հարելու ժամանակ, հարելու մեջոցին գործածվող գործիքները և տեխնիկան։ Ո՞րտեղ և ի՞նչպես էին պահում խոտը։ Սիլոսները և բնակիչների վերաբերմունքը դեպի նրանք։

12. Ի՞նչպես էին հացաբույսերը և խոտը տեղափոխում դաշտից՝ սայլով, գրաստով, շալակով... և ո՞վքեր։

13. Երկրագործությանը հովանավորող ոգիները (սուրբեր), նրանց ուղղված աղոթքներն ու մատաղները։

14. Ի՞նչ մեջոցների (ռեալ և սնահավատական) էին դիմում (մատաղ, պաս, երկուշաբթի օրերը տոնելը և այլն) արտերը կարկտից, մկներից, մորեխից, թռչուններից և այլ ջնասատուներից, ինչպես և չար աչքից պահպանելու համար։

15. Ո՞ր օրերն էին համարում նպաստավոր և ո՞ր օրերն աննպաստ այս կամ այն երկրագործական աշխատանքի համար։ Վարելու, ցանելու, հնձելու, կալսելու, խոտ հարելու հետ կապված սնահավատություններ և ծիսակատարություններ։

16. Բերքի, հացի և այլ տոներ։ Ի՞նչ երգեր էին երգվում այդ ժամանակ և առհասարակ երկրագործական աշխատանքների մեջոցին։

17. Եղանակը գուշակելու նշաններ։

18. Դաշտամշակության տեխնիկայի և սոցիալիստական ձևերի մեջ տեղի ունեցած փոփոխությունները սովետական օրով, մանավանդ կոլեկտիվ տնտեսություններին անցնելու հետևանքով։

Ա 34594 II

2. ԱՅԳԵԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ, ՊՏՂԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ, ԳԻՆԵԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ի՞նչ տեղ են բռնում այգեգործությունն ու պտղաբուծությունը տեղական տնտեսության մեջ։

2. Այգիների և պտղատու ծառաստանների (առանձնապես թթենիների) տարածությունը։

3. Խաղողի և պտուղների ո՞ր տեսակներն են ավելի տարածված. նրանց տեղական անուններըւ Նրանցից որո՞նք են հնուց տեղական, որո՞նք նորամուտ։ Ի՞նչ են պատմում տեղացիք նրանց ծագման և տարածման մասին։ Ի՞նչ նոր տեսակներ են մտել սովետական իշխանության օրով։

4. Այգեգործության և պտղաբուծության տեխնիկան։ Որքա՞ն փուլ է արդյոք հողաթմբերին, թե բարձրանում ծառերի, նեցուկների վրա, տունկերը շարքավո՞ր էին, թե անկանոն դասավորված։ Ի՞նչ գործիքներ էին գործածվում թե այգիների և պարտեզների հողը մշակելիս և թե խաղողի որթերը և ծառերը խնամելիս։ Ի՞նչ են պատմում այդ գործիքների ծագման մասին։ Ե՞րբ և ի՞նչպես էին ջրում այգիներն ու պարտեզները։

5. Ի՞նչպես էին վաստակցում տղամարդիկ, կանայք և աննպաստահասները այդ աշխատանքներին։

6. Ի՞նչպես էին պաշտպանում այգիները և պարտեզները ձմեռվա ցրտից։ Ի՞նչպես էին պաշտպանում վնասատուներից (ճիճուներից, չոռից, ֆիլոքսերայից), թռչուններից, գողերից (ցանկապատերը, նրանց կառուցվածքը, դարպասը)։ Ի՞նչպիսի կախարդական հնարների էին դիմում չար աչքից պաշտպանելու, բերքատվությունն ավելացնելու համար։ Ի՞նչ նշաններով էին գուշակում սպասելիք բերքի քանակն ու որակը։

7. Այգեկութ և պտուղների քաղը։ Տեխնիկան, գործածվող գործիքներն ու ամանները։ Փոխադարձ օգնության ձևերն այդ միջոցին։ Տոներն ու հանդեսները. ի՞նչ երգեր էին երգվում։

8. Ի՞նչ փոփոխություններ են մտել այգեգործության և պըտղաբուծության տեխնիկայի և սոցիալական պայմանների մեջ սովետական օրով։

9. Գինեգործությունն ու նրա զարգացման չափը։ Գինեգործության տեխնիկան։ Ի՞նչպես էին խաղողը քամում, հրտեղ։ Մաճառի եռ գալը։ Գինեգործության միջոցին գործածվող գոր-

ծիքներն ու ամաններըւ Շիրա, սուջուխ, դոշաբ և այլն պատրաստելու եղանակներըւ

10. Օղի քաշելըւ Ինչի՞ց էին օղի քաշում, ինչ գործիքներով, ամաններով, ինչ եղանակովւ

11. Ի՞նչպես էին տղամարդիկ, կանայք և անչափահասները մասնակցում գինեգործության և օղի քաշելու զանազան աշխատանքներինւ

12. Գինի և օղի պահպանելու ամաններըւ և ձևերըւ

13. Նոր գործարանների (մանավանդ սովետական օրով հիմնածների) ազդեցությունը գինեգործության և օղի քաշելու տեխնիկայի ու սոցիալական ձևերի վրաւ

3. ԲԱՆՋԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բանջարանոցները և բոստանները ո՞րտեղ են գտնվում (գյուղի մոտ, այգիներում, արտերի մոտ)ւ Բանջարանոցների և բոստանների տարածությունըւ Գլխավոր բույսերը—կարտոֆիլ, կաղամբ, վարունգ, ձմերուկ, սեխ, դդում, բադրիջան, պոմիդոր, սոխ, բազուկ, գազար, կանաչի... սխտեռներ, ոսպ. որո՞նք են դրանցից հին տեղական մշակույթներ և որո՞նք նորամուտ. ի՞րը է մտել, օրինակ՝ կարտոֆիլը, պոմիդորը... և ինչ ճանապարհով։

2. Բանջարաբուծության և բոստանամշակության տեխնիկան. գործիքները, նրանց ծագումըւ Ի՞նչպիսի սերմնափոխության հերթականություն էր կիրառվումւ

3. Ի՞նչ փոփոխություններ են տեղի ունեցել սովետական օրովւ

4. ԱՆԱՍՆԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆ—ԿԱԹՆԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ի՞նչ տեղ էր բռնում անասնապահությունը տեղական տնտեսության մեջ առաջ. իսկ հիմա։

2. Արոտատեղերի տարածությունըւ Ամառային և ձմեռային արոտատեղերըւ Ինչ ճանապարհներով էր հեռավոր գյուղերի անասունը ամառը սարը բարձրանում կամ ձմեռը իջնում առատ արոտատեղերըւ Ինչ միջոցներ էին ձեռք առնվում այդ ճանապարհներին պատահող գյուղերի ցանքսերը վնասումներից ապահովելու համարւ

3. Տեղական որ գյուղերի, որ ազգությունների մեջ էր ավելի զարգացած անասնապահությունը և ինչ բնույթ էր կրումւ

Ի՞նչ կենդանիները էին առավելապես բազմացվում (ոչխար, այծ, խոզ, խոշոր եղջյուրավոր անասուն, ուղտ, ձի, էշ, ջորի)։

4. Ի՞նչ մթջոցներով էին լավացվում անասունի տեսակները։ Հասարակական ցուլերը, նժույգները, խոյեր։

5. Անասնապահի տարին, մասնավորապես սար բարձրանալու, սարից իջնելու, ոչխար խուզելու, նախրաթոռի, գոմից հանելու ժամկետները։

6. Անասունը արածացնելու ձևերը ամառը և ձմեռը (որտեղ. տարածվածէ արդյոք անտառում արածացնելը և ինչ ձևով)։ Հովիվներին վարձելու պայմանները։ Վերաբերմունքը դեպի հովիվները։ Մանկական աշխատանքի գործադրությունը։

7. Ի՞նչպես էին բաշխում իրենց մեջ արոտատեղերը թե գյուղական վայրերում և թե սարերում։ Ընկերակցության կազմակերպական ձևերը։

8. Գոմում և առհասարակ փակ շենքում անասունը պահելու և խնամելու (կեր տալու, ջրելու, մաքրելու...) ձևերը. աշխատանքի բաժանումը։

9. Նորածին գառը, հորթը, քուռակը... խնամելու ձևերը։ Ի՞նչպիսի ծիսակատարություններ և սովորություններ էին շաղկապված նորածին անասունի ծնունդի հետ (տնից ոչինչ դուրս չէին տալիս...)։

10. Անասունը գողերից և գազաններից պահպանելը։ Հովվական շները և վերաբերմունքը դեպի նրանք։ Վերաբերմունք դեպի ուրիշի մոլորված անասունը։ Ի՞նչ ժողական միջոցների էին դիմում կորած անասունի տեղը կամ գողին գտնելու, գազանից ազատելու համար (դիլկապի աղոթքները...)։

11. Անասունի հիվանդություններ։ Ի՞նչ անուններ են տալիս զանազան հիվանդություններին։ Ի՞նչպես էին բժշկում (ժողովրդական բժշկությունը)։ Ո՞ր սրբավայրերն էին գրում հիվանդ անասունը։ Խմեցնում էին արդյոք հմայիլ, որ քարերի ջուրը։ Ի՞նչ բժժանքները և հմայիլները (դաղդան..., երկաթ, հին ոտնաման) են կախում անասունի վզից, պոզերից... այս կամ այն հիվանդությունից, չար աչքից, աչքից պահելու համար։ Ինչի՞ համար էին ներկում անասունների պոզերը, մեջքը։ Արդյոք հայտնի՞ւմ էին ուրիշին անասունի թիվը։

12. Անասունը կրտելու, նալելու, դաջելու... ձևերը։ Դաղմանների նշանները։

13. Ո՞ր աստղերն էին համարվում նպաստավոր կամ ան-

նպաստ այս կամ այն անասունը արածացնելու, ջրելու ժամանակ։

14. Ո՞ր սուրբերն էին համարվում առհասարակ անասուններին և մասնավորապես նրանց այս կամ այն տեսակին հովանավորող։ Անասնապահական տոները, աղոթքները, ծիսակատարություննե՛ր կապված գարնանը առաջին անգամ դուրս քշելու, սար ուղարկելու, սարից իջնելու, գոմում պահելու... հետ։

15. Ի՞նչ սովորություններ էին կապված ձախած անասունը տնից դուրս հանելու և գնած անասունը տուն բերելու հետ (սանձ չտալը, ճակատին ձու խփելը...)։

16. Կթելու ժամկետները։ Ի՞նչպես էին կթում կովը, ոչխարը, այծը։ Տարածված էր արդյոք մատակ ձի կթելը։ Ո՞վ էր կթում, կթելու տեխնիկան. կթելու ժամանակ գործածվող ամաններ։ Նոր կթած կաթը քամելը։ Կաթը չար աչքից և չար ոգուց, գողանալուց պահելու հնարները։ Կթում էին արդյոք օտար մարդու ներկայությամբ։ Ի՞նչ էին շինում հում կաթից և ինչպես։ Կթած առաջին կաթի հետ կապված սովորությունները։ Կաթով ընկերակցելը («խաբ»)։

17. Կաթ եփելը։ Մածուն մերելը, քամելը և չորացնելը. այդ աշխատանքներին գործածվող ամանները։ Ղայմաղ եփելը։

18. Կարագ ստանալը. ինչից, ինչով և ինչպես էին հարում։ Ի՞նչ սովորություններ էին կապված հարելու հետ։ Ի՞նչ միջոցների էին դիմում կարագը չար աչքից պահելու համար, կամ որ տան կարագը առատ լինի (Դրնդեզին ծանր կին շալակած՝ կրակի շուրջը պտտելը...)։ Զորթան պատրաստելը։

19. Պանիր պատրաստելու եղանակները և նրանց հետ կապված ծեսերը։ Տեղական պանիրները և նրանց անունները։

20. Ոչխար, այծ խուզելը. ե՞րբ, որտեղ, ինչո՞վ և ո՞վ էր խուզում։

21. Փոխադարձ օգնության ինչ ձևեր կային կարագ հարելու, պանիր պատրաստելու, ոչխար, այծ խուզելու ժամանակ։

22. Ի՞նչպես էին ժամանակցում տղամարդիկ և կանայք անասնապահության և կաթնատնտեսության զանազան աշխատանքներին։

23. Ի՞նչ փոփոխություններ են մտել անասնապահության և կաթնատնտեսության մեջ սովետական օրով։ Անասնապահությունն ու կաթնատնտեսությունը կոլխոզներում ու սովետական տնտեսություններում։ Ի՞նչպես են ազդել այդ փոփոխությունները կենցաղի վրա։

24. Անասունը ժորթելու և մաշկելու ձևերը։ Արդյոք կինը ժորթիւմ էր. ինչ ժասերի էին բաժանում մորթած անասունը. այդ մասերի տեղական անուններըւ

25. Արդյո՞ք չէին գործածում տնային կենդանիների եղջյուրներն ու գանգերը որպես պահպանակներ—համայիլներ արտերի, բ՝ակարանների, մանուկների և այլն։ Ջի՞ն եղել դեպքեր սխրած անասունը հանդիսավոր կերպով թաղելու։

26. Արդյոք չկան տնային կենդանիների շարժումները վերարտադրող պարեր և ներկայացումներ։ Տնային կենդանիներ ներկայացնող դիմակներ։

27. Անասնապահության և կաթնատնտեսության հետ կապված երգեր, աղոթքներ, անեծքներ, կախարդություններ։

28. Ի՞նչ հատուկ անուններ են տալիս կենդանիներին և ինչպես են նրանց դիմում կանչելիս, քշելիս, հայհոյելիս և այլն։

5. ԹՌՉՆԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ի՞նչ տնային թռչուններ են պահում տեղացիք։ Ի՞նչ տեսակներ։ Ո՞րտեղ են պահում տնային թռչուններին և ինչպես կերակրում։ Ո՞վ է խնամում և հսկում տնային թռչուններին։

2. Ի՞նչ հարմարացումներ են ստեղծում հավերի ձու ածելու համար։ Ի՞նչ հնարների էին դիմում ձուածանության ուժեղացնելու համար։ Ի՞նչ ծեսեր էին կատարում թռչնաստեղծելիս (հավի գլխով ձուն երեք անգամ շրջեցնելը...)։

3. Թռչյլ էր տրվում արդյոք կանանց՝ տնային թռչուններ մորթելու։

4. Տնային թռչունների տեղական անուններըւ Նրանց կանչելու, քշելու, կերակրելու ժիջոցին գործածվող բառերըւ

5. Արդյոք գո՞րծ էր ածվում որևէ թռչունի ոսկորը որպես համայիլ և ինչ դեպքերում։

6. Ի՞նչ փոփոխություններ են տեղի ունեցել թռչնաբուծության մեջ սովետական կարգերը հաստատվելուց հետո, մանավանդ կոլեկտիվ տնտեսությունների զարգացմամբ։

6. ՇԵՐԱՄԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆ

1. Շերամապահության դերը տեղական տնտեսության մեջ առաջ և այժմ։

2. Ի՞նչ են պատմում գյուղացիք իրենց շրջանը շերամապա-

հուքյան մուտք գործելու մասին։ Ի՞նչ են պատմում շերամի ծագման մասին։

3. Արդյոք նախապաշարված չե՞ն շերամապահության վրա բացելու դեմ, որը երբ թե հաճելի չէ որևէ սրբի կամ ոգու համար։ Չէ՞ն կապում շերամապահությամբ պարապելու հետ որևէ դժբախտության, երաշտի, կարկտի և այլն առաջանալը։ Սնահավատությունից դրդված չէ՞ն ոչնչացրել շերամը և ի՞նչ դեպքերի առթիվ։

4. Աշխատանքի բաժանումը տղամարդկանց և կանանց մեջ։

5. Ի՞նչ մոգական հնարների էին դիմում շերամը չար աչքից, հիվանդությունից, մրջյունից, մկներից և այլն պահելու համար։ Ի՞նչպիսի առարկաներ էր արգելվում պահել շերամի մոտ և ինչո՞ւ։ Թո՞ւյլ էր տրվում արդյոք բարձրաձայն խոսել, աղմկել, բարկանալ, սուրել... շերամ պահելու տեղում։

6. Բոժոժ հավաքելու հետ կապված տոները։ Փոխադարձ օգնությունը բոժոժհավաքի ժամանակ և առհասարակ շերամապահության այլ ժամհնտներում։

6. Հնդահանություն. Նրա հին և նոր ձևերը։ Հնդահանության և առհասարակ շերամապահության մեջ ի՞նչ փոփոխություններ են մտել սովետական ժամանակ, մանավանդ կոլտնտեսությունների տարածումից հետո։

7. ՄԵՂՎԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մեղվապահության դերը տեղական տնտեսության մեջ առաջ և այժմ։

2. Ի՞նչ ավանդություններ կան մեղուների ծագման և առհասարակ մեղվապահության սկզբնավորության մասին։

3. Մեղվապահության տեխնիկան—փեթակների կառուցվածքը, մեղուների խնամքը, պայքար ընտանեկանների դեմ, փեթակների տեղափոխությունը՝ նայած տարվա ամիսներին, մեղը կտրելու ձևերը և այլն։ Մեղվապահության մեջ գործածվող գործիքներն ու պարագաները։

4. Կա՞ն արդյոք մեղվապահության հովանավոր ոգիներ կամ սուրբեր։ Նրանց նվիրված տոներն ու աղոթքները։

5. Սնահավատություններ ու սովորություններ՝ շաղկապված բախտավոր տեղի ընտրության, առաջին պարսը ձեռք բերելու (գողանալով, նվեր խնդրելով, անտառում բռնելով, գնելով),

ամառը փեթակները դուրս տանելու, նոր մայր հանելու, մեղր հավաքելու, ձմեռը փեթակները տեղավորելու... հետ։ Ի՞նչ մոգական միջոցներով են պաշտպանվում մեղուների խայթումից։

6. Մեղուների տեղական հիվանդությունները։ Հիվանդությունից պաշտպանելու և բժշկելու ռեալ և մոգական միջոցները։ Մեղուներին ուրիշ փեթակների մեղուներից, թռչուններից (ճանճակուլ) պաշտպանելը։

7. Մեղրն ու մեղրամոմը ժողովրդական ծեսերի, հավատալիքների և բժշկության մեջ։

8. Ի՞նչ փոփոխություններ են մտել մեղվապահության մեջ այժմ, մասնավորապես կոլխոզային շարժման հետևանքով։

8. ՈՐՍՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՁԿՆՈՐՍՈՒԹՅՈՒՆ

1. Որսորդության և ձկնորսության դերը տեղական տնտեսության մեջ առաջ և այժմ։

2. Ի՞նչ ավանդություններ են պահպանվել բնակչության մեջ նախնիների որսորդության և ձկնորսության մասին։ Ի՞նչ են պատմում որսի և ձկան առատության մասին հնում։

3. Ի՞նչ տեսակ վայրենի կենդանիներ և ձկներ են պատահում տեղում։ Նրանց տեղական անունները։

4. Կան արդյոք մասնագիտորեն որսորդությամբ և ձկնորսությամբ պարապողներ։

5. Որսորդության և ձկնորսության ժամանակները. արգելված ժամանակները։

6. Որսորդության և ձկնորսության միջոցին գործածվող պարագաները. զենքերից—կարթեր, թոռեր, ցանցեր, թակարդներ, ծուղակներ, վահաններ, սալակներ...։ Նրանց տեղական անուններ, գործածելու եղանակները։ Օժանդակ կենդանիներ՝ շուն, բազե։

7. Ո՞ր կենդանիների կամ ձկների միսը չեն ուտում և ինչո՞ւ։

8. Որսի են գնում մինչև, թե խմբովին։ Ի՞նչ կանոններով են ղեկավարվում, եթե որսը միաժամանակ մի քանի մասնակիցներ են սպանել։ Որսի բաժանումը մասնակիցների միջև. լրացուցիչ մաս ստանում է սպանողը։ Որսի մի մասը ճամբին պատահողներին, հարևաններին տալը։

9. Վայրի կենդանիներին և ձկներին հովանավորող ոգի-

ներ և սուրբեր։ Նրանց ուղղած աղոթքներն ու զոհաբերություններըը։ Տոները նրանց պատվին։

10. Լեգենդներ որսորդության և ձկնորսության մասին։ Պատմություններ որսականների և ձկնորսների կյանքից։ Երգեր։

11. Առողջություն ունենալու համար կատարվող ծեսերը և նրանց հետ կապված աղոթքները։ Վատ և լավ նշաններ որսի գնալիս, որսի տեղում, տուն վերադառնալիս։ Չի՞ արգելվում արդյոք անհրաժեշտ քանակից ավելի որսալ և ինչո՞ւ։

12. Որսի գնալուց առաջ պաս չե՞ն պահում արդյոք, չե՞ն խուսյս տալիս սեռական հարաբերություններից. ուրիշ ի՞նչ արգելքներ են սահմանված։

13. Ի՞նչպես պաշտպանել գործիքը (հրացանը, թոռը...) չար աչքից և այլն։ Ի՞նչպես է ազդում, երբ նրանց ձեռք է տալիս կինը, մանավանդ հղի կինը։

14. Առաջին որսի հետ կապված ծեսերը։ Արդյոք չի՞ պահանջվում այդ որսը որևէ մեկին տալ կամ որ ինքը սպանողը ուտի։ Ի՞նչպես են վերաբերվում սպանված կենդանուն։ Ո՞ր մասն է արգելված կանանց, հղի կանանց, երեխաների համար։

15. Որսորդների լեզուն (կենդանիների պայմանական անունները)։ Ինչո՞ւ են դիմում այդ լեզվին։ Ի՞նչպես պետք է մասնակիցներն իրենց պահեն որսի ժամանակ. արգելվո՞ւմ է արդյոք աղմկել, հայհոյել, իրար անունը տալ։

16. Լեգենդներ որսի ոգիների հետ որսորդների ու ձկնորսների ունեցած հանդիպումների մասին։ Լեգենդներ, թե ինչպես սպանված կենդանին կամ ձուկը վերակենդանացել է։

17. Կենդանիների և ձկների որ ոսկորները (նաև մազը...) գործ է ածվում որպես հմայիլ և ինչի՞ դեմ։

18. Որսորդական միությունները այժմ. նրանց ազդեցությունը որսորդական տեխնիկայի և կենցաղի վրա։

9. ՏՆԱՅՆԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՐՀԵՍՏՆԵՐ

1. Գնո՞ւմ են արդյոք հեռավոր գյուղերն ու քաղաքները աշխատանքի, ո՞ւր, ինչ աշխատանքի, ե՞րբ, քանի՞ ժամանակով։ Գնո՞ւմ են արդյոք տնայնագործներն ու արհեստավորները։ Ի՞նչ տեղ է բռնում դրսի աշխատանքից ստացած արդյունքը տեղական տնտեսության մեջ։

2. Ի՞նչ տնայնագործական պարապմունքներ և ինչ ար-

հեստներ են տարածված տեղում. նրանց դերը տեղական տնտեսության մեջ։ Տնայնագործության ճյուղերից որոնք են արդեն արհեստի բնույթ ստացել։

3. Բրդի, բամբակի, թելաբույսերի և մետաքսի վերամշակումը.

ա) գործագործություն,

բ) թաղիքագործություն (յափնջի, քոլոզ...),

գ) ոստայնագործություն (տափե գործ, հոլի—«ճլկահոլի» գործ),

դ) պարանագործություն, ժապավանություն (կանեփ, մազ, բուրդ...)։

Այդ արդյունագործությունների վիճակը առաջ և այժմ։ Տղամարդկանց և կանանց մաննակցությունը։ Աշխատանքի վայրը։ Տեխնիկայի ժանրաժանությունները՝ սկսած հումքի նախնական մշակումից (սանդերքով գզելը, թել ոլորելը իլիկով, ճախարակով, քարմանով, լնգրայով...) մինչև արտադրանքի վերջնական ձևակերպումը։ Գործիքներն ու պարագաները (տորք, հանա, դազդյահ...), ներկերը—բուսական և քիմիական, նախշերն ու զարդերը։ Արտադրանքի տեսակները։

4. Կաշեգործությունը։ Կաշու գործադրությունը—պարաններ, պարկեր, գոգնոց, անդրավարտիկ... ոտնաման։ Մորթու մշակումը։

5. Ոսկորի և եղջյուրի վերամշակումը։

6. Կավագործություն։ Տնային (կանանց) և բրուտների աշխատանք. բրուտների չարխի ձևը։ Աղյուսի և կրամիտի պատրաստումը։

7. Փայտամշակություն։ Տնային (երկրագործական, թիակներ, վորցլի) և արհեստավորների գործիքներ։

8. Զիթահանություն։

9. Դարբնություն։ Զինագործություն։ Դանակ շինելու արհեստ։

10. Պղնձագործություն։

11. Ոսկերչություն։

12. Ներձակություն, կոշկակարություն, գդակ (փափախ) կարելը։

13. Սափրչություն։

Այս պարապմունքների յուրաքանչյուրի վերաբերյալ—ինչ են պատմում տեղացիք ծագման մասին, ովքե՞ր են զբաղվում,

ինչպես է ձեռք բերվում վարժությունը, արհեստանոցի մեջ աշխատողների փոխհարաբերությունը (կան արդյոք արհեստակցական միություններ—ասնաֆություն, համքարություն)։ Ցուրաքանչյուր արհեստի տեխնիկայի բոլոր մոմենտները։ Անհրաժեշտ պարագաներն ու գործիքները։ Աշխատանքի վայրը (տանը, նրա ձր մասում, հատուկ շենքում—դարբնոց, ձիթհանք, սրանոց, խանութ—արհեստանոց...)։ Հումքի ծագումը։ Հարկավոր կողմնակի նյութեր։ Գեղարվեստական մշակում (նախշեր գենքերի, անոթների, պղնձեղենի, կոշիկների, ոսկերչական զարդերի և այլն վրա)։ Գործադրվող ժամանակի քանակը։ Առողջապահական պայմանները։ Պարապմունքի հետ կապված անհահլատությունները, աջողությունը ապահովելու հնարները, հնքյալները...։

14. Տնայնագործության և արհեստի յուրաքանչյուրից ստացվող արդյունքը։ Այդ արտադրանքի ռեալիզացիայի ձևը—վաճառմամբ, փոխանակությամբ։

15. Արդյունաբերական արտելների կազմակերպումը սովետական օրով. նրանց ազդեցությունը թե տեխնիկայի, թե ժարդկային ուժի գործադրության եղանակի, թե գործածվող ժամանակի և թե արտադրանքի քանակի և որակի, ինչպես և աշխատողների որակավորման վրա։ Ի՞նչպես են անդրադառնում այդ փոփոխությունները կենցաղի վրա։

10. ՓՈԽԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՌԵՎՏՈՒՐ

1. Փոխանակության առարկաները ու ձևերը։ Փոխանակությունը երկրագործների, անասնապահների, արհեստավորների, աղուղների, գուսանների... մեջև։ Փոխանակություն տարբեր շըրջանների բնակչության մեջև։ Փոխանակության նորմանները։

2. Ո՞րքան էր տարածված առաջ և տարածվա՞ծ է այժմ դրամով առևտուրը։ Առևտրի տեղական (տեղական սպառման և արտահանության) և ներմուծված առարկանները։ Չևը—մեծաքանակ վաճառք, հատավաճառ։

3. Հնում առևտրի մեջ գյուղացիների, արհեստավորների, հատուկ առևտրականների մասնակցությունը։ Տեղական առևտրական տների արած տոկոսային հավելումները ապրանքների ինքնարժեքի վրա։ Առավելապես ի՞նչ ազգության էին պատկանում առևտրականները։ Մասնակցո՞ւմ էին արդյոք

կանայք առևտրին։ Բնակչության վերաբերմունքը դեպի առևտրականները։

4. Վարկատվության ձևերը նախքան ռևոլուցիան։ Տեղական վաշխառությունը։ Վաշխառուների վերցրած տոկոսները։ Վաշխառության և առևտրի կապը։ Ինչ վարկից էին օգտվում իրենք վաշխառուներն ու առևտրականները։

5. Շուկաներ (բազարներ) և շուկայի օրերը։ Ո՞րտեղից, ինչ և ովքե՞ր են ծախու իրեր բերում։ Բազարի բնույթի փոփոխվելը տարվա եղանակների առնչությամբ։ Տոնավաճառներ, ուխտատեղիներում բացվող շուկաներ։ Կոլխոզային տոնավաճառները և նրանց ազդեցությունը, մասնավորապես կենցաղի վրա։

6. Սպառողական կոոպերացիա, նրա ցանցը տեղում, ընդգրկման աստիճանը։ Մասնավոր առևտրականների դիմադրության ձևերը կոոպերացիային։ Սպառկոոպերացիայի ազդեցությունը կենցաղի վրա։

11. ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐ

1. Հաղորդակցության ճանապարհները տվյալ շրջանում (հին և նոր)։ Լեռնանցքներ, կամուրջներ, նրանց կառուցվածքը։ Իջևաններ—քարվանսարաններ, նրանց դասավորությունը։ Ճանապարհների վիճակը գետերի վարարման ժամանակ և ձմռան։ Ովքե՞ր էին առաջ հոգ տանում ճանապարհների բարեկարգության, արդյոք գոյություն ունե՞ր պարտադիր հարկ։ Ինչ միջոցներ են այժմ գործադրվում։

2. Մերձավոր (արտերի, արոտատեղերի, անտառի, սարի) և հեռավոր վայրերի հետ հաղորդակցություն պահպանելու միջոցները.

ա) Գրաստ։ Էշ ձի, ջորի, ուղտ, եզ, որպես փոխադրող կենդանիներ։ Հեծնելու և բեռնելու սարքավորում (փալան, թամբ...)։ Նրանց մասերի անուննները։ Այդ սարքավորումներից ո՞րն է ավելի տարածված տեղում և ինչո՞ւ։

բ) Սայլ։ Տեղում գոյություն ունի՞. նրա տեղական ձևերը, այդ ձևերի յուրաքանչյուրի ո՞ր դեպքում գործածվելը։ Այդ ձևվերի և նրանց մասերի անուննները։ Անիվը, շարժակին, թե անշարժ առանցքով, մխափայտ, թե շաղերով։ Երկանիվ և քառանիվ սայլեր։ Լծելու ձևերը։ Մտած նորաձևությունները. ո՞րտեղից և ե՞րբ են մտել։

գ) Սահնակ։ Նրա ձևերը, տեղական կամ ներմուծած լինելը։ Մասերի անուննները, գործածության դեպքերը։

3. Տղամարդկանց և կանանց մասնակցությունը ծանրության փոխադրության գործում, գրաստ, սայլ, սահնակ սարքավորելու, յծելու, քշելու մեջ։

4. Ճանապարհ մեկնելիս և ճանապարհին՝ վտանգավոր տեղերում՝ կիրառվող մոգական հնարները։ Լավ և վատ նախագուշակություններ, հանդիպումներ (քահանայի, նապաստակի, դատարկ երի հետ. ագռավի կանչ...)։ Ճամբորդական աղոթքներն ու օրհնությունները։

5. Ճամբորդներին հովանավորող ոգիներն ու սուրբերը։

12. ՀԱՇԻՎ, ՉԱՓԵՐ

1. Հաշվի ինչ սիստեմ է գործածվում—տասնորդական, տասնև երկուորդական, քսանորդական։

2. Ինչով են հաշվում—մատներով, քարերով, փայտերով, փայտերի վրայի ծոնթերով, հատիկներով, համրիչով (տերողորժա) և այլն։

3. Ո՞րպիսի դեպքերում հաշվում են զույգերով (ջուխտ), եռյակներով, հնգյակներով, դյուժիններով...

4. Ի՞նչպիսի գործնական եղանակների են դիմում բանավոր գումարման, հանման, բազմապատկման և բաժանման համար, մանավանդ երբ թվերը մեծ են լինում։

5. Արժեքը որոշելու ժողովրդական հին միավորը—կով, ոչխար և այլն։ Ո՞րչափով արժեքի այդ հին միավորները անհետացել են և տեղի են տվել դրամական միավորներին։

6. Տոկոսները հնում ինչպես էին հաշվում։

7. Ծանրության չափերը (հոխա, բաթման, խալվար, լիդր, քիլե, շնիկ, նուկի, թուղթ...)։ Տեղական կշեռքը։ Նրա մասերի անուննները. կշռաքարերը։

8. Երկարության չափերը։ Չափելու պարագաները (քայլ, գազ, կանգուն, թիզ... օրվա ճանապարհ...)։ Ի՞նչպիսի միջոցներով են անմատչելի իրերի հեռավորությունը, բարձրությունը որոշում։

9. Մակերեսի չափերը (օրավար, խալվար). տարածությունը չափելու և բաժանելու եղանակները։ Ինչպես են որոշում արտերի, դաշտերի, անտառների և այլն սահմանները։

10. Ծավալի չափերը։

11. Հեղուկների չափերը (ջրի, կաթի, գինու, օղու...)։

12. Թափուցիկ (сыпучие) մարմինների չափերը (հատիկի, ալյուրի, ավազի...)

13. Երկրաչափական ձևերի չափումը—անկյունի, եռանկյունու, քառակուսու, բազմանկյունու, շրջանի, գնդի։ Այդ ձևերի տեղական անուննները։

14. Ի՞նչպիսի հատուկ չափեր են գործածվում հասկերը, խոտը, ժանվածքը, փայտը, առվի ջուրը, քարը... չափելու համար։

15. Ի՞նչպիսի չափողական պարագաներ և չափելու եղանակներ են գործածում արհեստավորներն ու տնայնագործները։

16. Ի՞նչպիսի խրթին և դվարճալի թվաբանական խնդիրներ, հանելուկներ, ռեբուսներ են իրար առաջարկում, և ի՞նչպես են նրանք լուծվում։

17. Ի՞նչ խորհրդավոր նշանակություն ունեն 3, 7, 40 և այլ թվերը։

18. Ինչպես են տալիս արդյոք հաշվելուց արտերի բերքը, անասունը, շերամը, մեղուն, հավը, տան անդամներին և այլն։ Հարկ եղած դեպքում հաշվում են բարձրաձայն, թե լուռ։ Հայտնում են արդյոք ուրիշին համբարքի թիվը։

III. ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ

1. Բ Ն Ա Կ Ա Վ Ա Յ Ր

1. Շրջանի բնակավայրերի (քաղաքների, քաղաքատիպ վայրերի, ավանների և գյուղերի) թիվը։ Նրանց դասավորությունն ըստ տնտեսական գոտիների, ըստ մեծության և խտության։ Այդ դասավորության պատճառները։ Ո՞ր բնակավայրը մեծանալու կամ փոքրանալու նշաններ է ցուցաբերում. ինչո՞ւ։

2. Բնակավայրերի տեղադրությունը—գետի ափին, աղբյուրի մոտ, քերծի տակ, ձորի ւեզ ... և դրա պատճառները (նաև ըստ տեղացոց բացատրության)։ Ի՞նչպես էին հնում ամրացնում վայրը։

3. Գյուղերի տիպը—տները ցրված են, թե իրար հուպ կպած, անկարգ դասավորված, թե պլանով։ Փողոցները և նրանց դասավորությունը։ Գյուղերի այդ տիպի առաջանալու պատճառները։

4. Ի՞նչ ազգության է պատկանում տվյալ գյուղի բնակչությունը։

5. Ընդհանուր տնտեսությունից բաժանվող նոր տնտեսությունները տեղավորվում են գյուղի մե՞ջ, թե գյուղից դուրս։ Գյուղից անջատվող տնտեսությունները որտեղ են հիմնում նոր բնակավայրը։ Ո՞րչափ տարածված են գյուղից հեռացած, մեկուսացած տնտեսություններ հիմնելու դեպքերը և ի՞նչն է դրդապատճառը։

6. Տվյալ գյուղը չի՞ տեղափոխվել ուրիշ տեղից, ե՞րբ և ինչո՞ւ։

7. Ի՞նչ թաղերի է բաժանված գյուղը. ինչի՞ց է առաջ եկել այդ բաժանումը, չի՞ն բնակվում արդյոք միևնույն թաղի մեջ իրար արյունակից ընտանիքներ։ Ի՞նչպես է մի թաղը վերաբերվում մյուս թաղին։

8. Գյուղի և նրա թաղերի անունների տեղական բացատրությունը։ Ջի՞ն փոխվել այդ անունները. եթե փոխվել են, ե՞րբ և ինչո՞ւ։ Գյուղի ժերձավոր վայրերի (ձորերի, լեռների, պուրակների) անունները և նրանց բացատրությունը։ Եթե գյուղը կալվածատիրական էլ (օրինակ, մելիքապատկան), գյուղի ո՞ր մասումն էր տեղավորվում կալվածատիրոջ տունը։ Գյուղի ո՞ր մասումն էին տեղավորվում հարուստ վաճառականների տները, որտեղ եկեղեցին։

9. Գյուղի մե՞ջ որտեղ էր և այժմ որտեղ է տեղավորված շուկան և հրապարակը, արհեստանոցները և առևտրական խանութները (ցրի՞վ, թե շարք-շարք)։

10. Տնտեսական շենքերն ու կալերը տեղավորվում են բնակարանների կո՞ղ, թե առանձին, գյուղից դուրս։

11. Գերեզմանատների տեղադրությունը։ Կա՞ն տոհմային գերեզմանոցներ։

12. Ջրի մատակարարումը։ Աղբյուրների դասավորությունը։

13. Տվյալ գյուղի և նրա շրջակայքի մասին պատմական տեղեկություններ և ավանդություններ։

14. Ի՞նչ փոփոխություններ են տեղի ունենում գյուղում շենքերի բնույթի և նրա դասավորության մեջ սովետական կարգեր հաստատվելուց հետո, մանավանդ կոլխոզային շինարարության հետևանքով։

2. Շ Ե Ն Ք Ե Ր

1. Բնակարանների հին տիպը—այրեր, գետնափոր, կիսագետնափոր, գետնի երեսին, փայտաշեն, քարաշեն, աղյուսե (հում, թե թրծած), ցցերի վրա և այլն։ Մի՞հարկանի, թե երկհարկանի։ Բնակարանի կազմը՝ մի՞ սենյակ, թե մի քանի, նախասենյակո՞վ, թե առանց նախասենյակի, պատշգամբո՞վ, թե առանց պատշգամբի։ Փողանով (կորիդորով)։ Թոնրատան և մառանի դասավորությունը։ Մուտքը մեկ, թե մի քանի, աշխարհի ո՞ր կողմն ուղղված։ Գծել բնակարանի պլանը։

2. Գլխավոր սենյակի, «տան» պլանը, պատերի փոխադարձ չափերը և շարվածքի եղանակը։ Առաստաղը, նրա կառուցվածքը. նստած է սյուների՞, թե պատերի վրա։ Լուսամուտը առաստաղի՞ (երդիկ), թե պատերի մեջ։ Կտուրը հարթ, երկթի՞ք, թե գմբեթավոր։ Կտուրի ծածկը։ Անձրևի ջրի տեղերը, սենյակի մեջի պատրհանները, ծալքատեղը։ Թոնրի տեղը և նրա կառուցումը։ Օջախի տեղը։ Կա՞ բուխարի. ո՞ր պատի մեջ։ Կա՞ լողանալու հատուկ անկյուն։ Սաքու։ Տան առջևի պատշգամբը և նրա կառուցվածքը։ Դուռը, դռան փակը։ Տան բոլոր մասերի տեղական անունները։

3. Կա՞ արդյոք բնակարանում առանձին գետեղարան կանանց, ամուսնացած տղաների, հյուրերի համար։

4. Թոնրատան և մառանի կառուցվածքը և նրանց կապը «տան» հետ։

5. Տան կառուցման տեխնիկան—որմնադրությունը, հյուսնությունը, քարտաշությունը։ Տերն իր ընտանիքո՞վ է կառուցում, թե ուրիշների (հում) օգնությամբ։ Ո՞ր մասերի համար դիմում են հատուկ վարպետների։ Շենքի ներքին տարածության ընդարձակումը։

6. Գոմ և ախոռ։ «Տնից» առանձի՞ն են, թե նրա հետ միացած։ Առաջին դեպքում որտեղ են նրանք գետեղվում, միևնույն բակո՞ւմ, թե հեռու, գյուղից դուրս։ Եթե միացած են, ինչպես են կապվում «տան» հետ։ Գոմի կառուցվածքը (պատեր, առաստաղ, անասունի համար բաժանմունքները)։ Կա՞ արդյոք գոմի օդա, նրա կառուցվածքը և տարվա ո՞ր եղանակին գործածվելը։ Կա՞ արդյոք ղոնաղի առանձին «օդա»։ «Սրահ»—միջանցք (փողան)։

7. Եթե բնակարանը պատուհաններ ունի, նրանց ձևը և ցանցը։

8. Մարագ։ Նրա զետեղման վայրը և կառուցվածքը։

9. Ախտանոց։

10. Բակ։ Բակ, թե փակ։ Վերջին դեպքում ինչից է շինված ցանկապատը։ Դարբասի դուռը. նրա բացվելու և փակվելու սարքավորումը։

11. Տներն ունեն արդյոք արտաքնոցներ։ Եթե չունեն, ապա գյուղացիք որտեղ են կատարում իրենց բնական պետքերը։

12. Ի՞նչ տարբերություններ կան չքավոր, միջակ և հարուստ տնտեսությունների բնակարանների և տնտեսական շենքերի ձևի ու կառուցվածքի մեջ։

13. Շինության համար «բախտավոր» և «անբախտ» տեղեր։ Ի՞նչպես էին ընտրում «բախտավոր» տեղը։ Եթե շենքը «անբախտ» դուրս եկավ, փոխադրում էին նրան մի այլ տեղ։ Ի՞նչ ծեսեր էին կատարում կառուցման միջոցին։

14. Ջկան արդյոք ավանդություններ հիմքի մեջ կենդանի մարդ թաղելու կամ պատի հետ կենդանի մարդ շարելու մասին շենքը (տուն, աշտարակ, կամուրջ) կառուցելու ժամանակ։

15. Կար տան «բարեբաստիկը» պահող ոգի. որտեղ էր նա մնում. նրա արտաքին տեսքը (օձը որպես տանը բախտ բերող)։ Այդ ոգուն պաշտելու ձևերը. կապված էին արդյոք օջախի կրակի հետ։ Նոր տուն անցնելիս տանում էին այնտեղ հին տան կրակի հետ։ Նոր տուն անցնելիս տանում էին այնտեղ հին տան նից կրակ. վերցնում էին կրակը մի ուրիշ, «բախտավոր» օջախից։

16. Ավերակ տների մեջ ապրող ոգիներ։

17. Գոմում ապրող ոգիներ. նրանց տեսքը. վերաբերմունքը դեպի կենդանիները։

18. Ջաղացների կառուցվածքը։ Ջաղացների սարքավորումը, մասերի անունները։ Ջաղացներում ապրող ոգիները։

19. Ի՞նչպես պետք էր ձեռք բերել շենքերում ապրող ոգիների բարի վերաբերմունքը կամ պաշտպանվել նրանց չարություններից։

20. Ի՞նչ ծեսեր էին կատարվում նոր տուն տեղափոխվելիս։ Հանդիսակատարությունները — հրավերով, ինքնակամ շնորհավորանքով։ Ի՞նչպես էին վերաբերվում բարեկամներն ու հարևանները։ Տունը չար աչքից պահելու հնարները։

21. Շենքերի առողջապահական պայմանները։

22. Կան արդյոք հին տների մնացորդներ, որ սուրբ էին համարվում և որոշ դեպքերում որպես ուխտատեղի էին ծառայում («հին օջախներ»)։ Կան հին տների մասեր (այուն, այանխոյակ), որոնց հրաշագործ զորություն էր վերագրվում։

252—3

23. Ի՞նչ փոփոխութիւններ են տեղի ունեցել շէնքերի ձևերի և կառուցման եղանակների մէջ հին շէնքերի համեմատութեամբ, դեռ սովետացումից առաջ։ Ո՞րտեղից են մտել այդ նորաձևութիւնները։

24. Ի՞նչ նորաձևութիւններ են մտել սովետական օրով առավելապես նոր, կոլխոզային շինարարութեան առնչութեամբ։

3. ԲՆԱԿԱՐԱՆԻ ՍԱՐՔԱՎՈՐՈՒՄ ԵՎ ԿԱՀԱՎՈՐՈՒՄ, ԱՄԱՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ կահկարասիք է գործածվում զգեստ և այլ իրեր պահելու, ամանները դարսելու, նստելու, ճաշելու, քնելու համար։ Ո՞վ է շինում այդ կահույքը։ Նրանցից յուրաքանչյուրի գործածութեան եղանակը (ինչպես են ամանները շարում դարակի վրա, պատրհանում, զգեստը պահում անգուկի մեջ, ինչպես են նըստում, պառկում ...)։ Եթե հատուկ կահույք չկա, ինչ են փռում գետնին, ինչ են շարում (բարձ, մութաքա, ներքնակ) և ինչ ձևով։ Ի՞նչպես են պահում անկողինները և ծրտելը։

2. Տան ջեռուցումը—թոնրի, օջախի, բուխարու օգնութեամբ։ Ֆուրսի—այդ ձևերը հնուց են եղել, թե նորամուտ են։ Վառելանյութ (փայտ, աթար. ծրտեղ են պահում)։ Ո՞ւմ պարտականութիւնն է կրակը վառ պահելը։ Ի՞նչպես էին կրակ հանում մինչև լուցկու գործածութիւնը։

3. Լուսավորութեան պարագաները—ճրագ, ճրագկալ, մոմ, մոմակալ։ Լուսավորութեան վառելանյութ—տան ծր մասում էին զետեղում ճրագը։

4. Ամաներեն—խոհանոցի, սեղանի. դանակ, գդալ, պատառաքաղ։ Ամանները ծվ է շինում, տանեցի՞ք, թե արհեստավորները։ Տելակաին են, թե դրսից (ծրտեղից) բերված։ Ամանների գործածելու և պահելու եղանակները։ Ե՞րբ էր համարվում ամանը պղծված և ինչպես էր «մաքրվում»։

5. Ի՞նչպես էին զարդարվում դուռը, պատերը, լուսամուտները, բուխարին, օջախատեղը, պատրհանները ..., կահույքը, ամանները։ Նախշեր։

6. Ի՞նչ տարբերութիւն կա չքավոր և հարուստ տնտեսութեան սարքավորման ու կահավորման մեջ։

7. Կահավորման և սարքավորման (§ 1-ից մինչև § 5) իրերի ու պարագաների և նրանց մասերի տեղական անուննները։

8. Ի՞նչ փոփոխություններ են տեղի ունեցել կահավորման և սարքավորման մեջ վերջին հարյուրամյակում և հատկապես սովետական օրով։ Ի՞նչ ճանապարհով են ժամում այդ նորաձևությունները։

4. ՁԳԵՍՏ ԵՎ ՁԱՐԴԱՐԱՆՔ

1. Ի՞նչ տեսակ զգեստ են հագնում տղամարդիկ և կանայք, երեխաները, երիտասարդները (ամուսնանալուց առաջ և հետո), հասակավորները, ծերունիները և պառավները։ Ի՞նչ տարբերություն կա չքավորի և հարուստի առօրյա և տոնական զգեստի մեջ։ Հատուկ զգեստներ՝ պարապմունքի հետ շաղկապված (դասընկեր, բրուտի, ոսկերչի ...)։

2. Տակի զգեստ (շապիկ, վարտիկ). վրայի զգեստ (անթաթի, խլիկ, ելակ, արխալուխ, չուխա...). դրսի զգեստ (ժուշտակ, քուրք, քազախիկ, յափնջի, չարսավ, չադրա ...). գոտի (քամար)։

3. Գուլպա և ոտնաման (տրեխ, չմուշկ, վաչուճ, սախկ, սոլ, քոշ, չարուխ ...)։

4. Գլխի հարդարանք (գդակ, քոլոզ ..., կոտիկ, պալի ...)։ Շալեր։ Ո՞րչափ հաճախ են նորոգում գլխի հարդարանքը։

5. Ի՞նչ զարդարանքներ, զգեստներ, կոշիկներ են պատահում, որ գերդաստանի անդամների ընդհանուր գործածության առարկաներ են՝ կանանց և տղամարդկանց մեջ։

§ 1—§ 4—մանրամասն նկարագրություն լուսանկարներով, գծագրություններով, ձևերով (անդազաններով) լրացված, նշելով նյութը, չափերը, կարի եղանակը։ Եզրերի ամրացման եղանակը, կոճկելու և մարմնի վրա պահելու (խոնջան ...) հարմարեցումները, սիրած գույները, նախշերի տեսակները։ Ո՞վ է կարում զգեստի այս կամ այն մասը։ Ե՞րբ են հագնում (ամուսնանալուց առաջ, թե հետո, հյուր գնալիս, հեռավոր ճամբա մեկնելիս, ամառը, ձմեռը, տոներին, սուգի ժամանակ ...)։ Այս ամենն ըստ սեռի, հասակի, պարապմունքի, դասակարգի, ազգության։ Շրջանի որ գյուղերում զգեստը սովորականից տարբերվում է, ինչո՞ւ։

6. Մարմնի զարդարումը։ Մազերը (գլխի, հոնքերի, բեղերի, մորուքի) խուզելու, սանրելու, ներկելու, հյուսելու ձևերը։ Մազերն աճեցնելու, ամրացնելու, երկարացնելու միջոցները։ Ավելորդ

ժապերը հեռացնելը (ցոկելով ...)։ Մարմին նախշելը (տաատու), դրոշմելը, դաջելը։ Կաշին ներկելը (լինչ նպատակով. առողջապահական), երես սպիտակացնելը, սունգուրելը, աչքերը դեղ անելը (նյութեր. դեղերի անուններ, ամաններ)։ Ատամ, եղունգ ներկելը (հինա դնելը)։ Ականջ, քիթ, շրթունք ծակելը (օղեր, խզմա— մեհիկ անցկացնելը), ում է ծակում։

7. Շարժական զարդեր—գլխի, վզի, կրծքի, բազուկների, ձեռքի, մատների, ոտների, կռնակի, մեջքի, զգեստի մասերն իրար հետ պահելու կեռիկներ—չանգալներ և այլն։ Ո՞ր սեռն է գործածում, ում հասակում։ Ո՞ւմ ձեռքով և որտեղ են շինվում այդ զարդերը և լինչ նյութից։ Ջին անցնում ժառանգաբար, մորից մնայն աղջիկներին։

8. Ջի՞ն վերագրում զգեստի որոշ մասերին և զարդերի որոշ տեսակներին համայելու և կախարդելու ուժ (չար աչքից պահելու, որդեծնությանը նպաստելու, ամուսնու սերը ամուր պահելու...)։ Եկեղեցու ազդեցությունը այդ տեսակ զարդերի վրա (խաչեր մատուններով և առանց մատուների, օրհնած մատանի...)։

9. Զգեստի և զարդարանքի առողջապահական նշանակությունը։ Մարմնի պաշտպանումը շոգից, ցրտից և այլն, օծելով, ներկելով, տրորելով, մաժելով և այլն։

10. Մարմնի առողջապահությունը։ Լվացվելը, լողանալը։ Որչափ հաճախ է ճերմակեղենը փոխվում (ճերմակեղենի լվանալը, լինչպես (որտեղ, լինչով)։ Անկողինները ճերմակեղեն ունեն։

11. Զգեստների ու զարդերի և նրանց մասերի անունները։ Կարի, նախշերի տեսակների անունները։ Հագնելու, հանելու, գործածելու գործողությունների հետ կապված անունները։

12. Ի՞նչ փոփոխություններ են տեղի ունեցել հին զգեստի և զարդարանքի մեջ վերջին ժամանակներս։ Ո՞ւմ զգեստն ու զարդարանքը ավելի շուտ է փոխվել—տղամարդկանց, թե կանանց, որ խավի։ Զգեստի որ մասերն ավելի արագ տեղ են տվել նորաձևություններին։ Որտեղից են մտել այդ նորաձևությունները և ում միջոցով։ Սովետական օրով տեղի ունեցած փոփոխությունների ընդհանուր բնույթն ու ուղղությունը։

6. ԿԵՐԱԿՈՒՐ ԵՎ ՄԻՋՈՑ

1. Ի՞նչ տեսակ կերակուր է ավելի տարածված տեղում—բուսեղեն, կաթնեղեն, մսեղեն, թե ձկնեղեն։ Ինչով է այդ բա-

ցատրվում։ Կապ չունի դա տարվա եղանակների հետ։

2. Ծորեն և այլուր պահելու տեղերն ու պարագաները։ Հաց—ցորենի, գարու, եգիպտացորենի, խառը, թթխմորով և առանց թթխմորի։ Ի՞նչպես է պատրաստվում թթխմորը։ Թխելու բոլոր պրոցեսները և նրանց ժամանակ գործածվող պարագաները։ Հացի ձևը—լավաշ (ինչ տեսակի), բոմբի (պուռզ), երկար, կլոր և այլն։ Ո՞րտեղ են թխում—թոնրում, փուռանը, հնոցում, սաջի վրա։ Ո՞րչափ հումաքս—ամեն օր, մի քանի օրը մեկ անգամ, ուշ-ուշ։ Ո՞վքեր են թխում—կանայք, տղամարդիկ, հատուկ հացթուխներ. ո՞րտեղ են նրանք թխում։ Հասարակական փուռերի տարածվելը սովետական օրով և նրանց ազդեցությունը տնային ուժիմի վրա։ Ո՞րտեղ և ինչպես են պահում թխած հացը։ Ի՞նչպես են ուտում—առաջուց թրջելով, կտրտելով, ծալելով, կերակրի մեջ բրդելով, մեջը ուտելիք փաթաթելով . . .։

3. Ծխական և տոնական հացեր և թխվածքներ (գաթա), խորիզով հացեր։ Ի՞նչպես են վերաբերվում հացահատիկին, ալյուրին, թխած հացին։ Ազոթքներ հաց թխելիս՝ սկզբում և վերջում։ Հարևանին կամ օտարականին թաժա հաց տալու սովորությունը։

4. Ջավար և բլղուր։ Պատրաստելու եղանակները (սանդերի տեսակները) և պահելու ձևերը։ Նրանցից և նրանցով պատրաստած կերակուրները։ Ծորենի այլ ձևով գործածելը (կորկոտ, փոխինդ, նիշաստա. ինչ առիթներով)։ Հաճար, կորեկ։ Եգիպտացորեն և նրա գործածելու ձևերը։ Բրինձ. ո՞րտեղից է բրինձ ստացվում. բրնձով պատրաստած կերակուրները և նրանց պատրաստելու եղանակները։

5. Բանջարեղեն։ Ո՞րչափ է տարածված գործածությունը՝ ամեն տեսակ կանաչեղենի։ Վայրի բանջարեղեն. ո՞րտեղ, ի՞րը ամեն տեսակ կանաչեղենի։ Վայրի բանջարեղեն. ո՞րտեղ, ի՞րը ամեն տեսակ կանաչեղենի։ Վայրի բանջարեղենը ինչպես է գործածվում և ո՞վքեր են հավաքում։ Բանջարեղենը ինչպես է գործածվում (խարտ, թարմ վիճակում (սխտոր ծեծիկ), ինչպես է պահվում (թարմ, չորացրած, թթու դրած, աղ դրած, ինչի՞ մեջ և ինչ ձևով)։ Վայր

չորացնում (չամիչ, չիր, ալանի), մուրաբա, պաստեղ պատրաստում։ Պահածոների պատրաստությունը տարածվելը վերջին ժամանակներում։ Գործարանների ազդեցությունը, ժանավանդ սովետական օրով։ Արդյոք արժելը չկար որոշ ժամանակից առաջ այս կամ այն պտուղն ուտելու (խաղողը, խնձորը)։ Ինչով էր բացատրվում այդ արգելքը։

7. Ձրթելու սերմեր—արևածաղկի, ձմերուկի, սեխի, դդումի։

8. Միս։ Ո՞ր կենդանու միսն ավելի է գործածվում (տավարի, ոչխարի, թռչունի) և ինչքա՞ն։ Ո՞ր կենդանու միսը արգելվում է ուտել և ինչո՞ւ, կենդանու մարմ ո՞ր մասը չեն ուտում և ինչո՞ւ։ Ո՞ր մասերն են համարվում ավելի պատվավոր։ Ի՞նչպես են բաժանվում ընտանիքի անդամների և հյուրերի մեջ առանձին մասերը. ո՞ր մասն ումի՞ է տրվում։ Կենդանու մսի ո՞ր մասը արգելվում է տալ կանանց, մանավորապես հղի կանանց, աղջիկներին, երեխաներին։ Ի՞նչպես է պատրաստվում միսը—խորովել, եփել, տապակել, պտուղների և բանջարների մեջ ձեծած փաթաթելը (տոլմաները)։ Միս պահելու եղանակները—չորացնելը, աղ դնելը, ղավուրմա, ապուխտ, երշիկ...։

9. Ձու. հավի, բադի, սագի և այլ թռչունների։ Ի՞նչպես են գործածվում—հում, եփած, որպես ձվաձեղ (տեսակները)։

10. Ի՞նչ տեսակ ձկնեղեն են ուտում։ Տեղական և դրսից (ո՞րտեղից և ի՞նչ ձևով—թարմ, չորացրած, ապխտած, աղ դրած) բերած ձկնեղեն։ Ձավիարի գործածությունը։ Ուտում են արդյոք խեցգետին, ոստրե։

11. Կաթ ու կաթնեղեն։ Կաթնեղենի տեսակները. նրանց գործածելու և պահելու եղանակները։ Կաթն ուրիշին վոխ տալու հետ կապված սովորությունները։ Կաթի չափերը։ Կաթով ընկերակցելու ձևերը («խաբ»)։ Կաթն ու կաթնեղենը տեղափոխելու ձևերն ու պարագաները (թուլուխ, տիկ...)։ Սովետական օրով ժամանակ կատարելագործությունները։ Կոլխոզների և կոոպերատիվների դերը։ Ի՞նչպես է ազդում գործարանային կաթնատնտեսությունը տնային կաթնատնտեսության վրա։

12. Աղ. ո՞րտեղից է նա ձեռք բերվում։ Ի՞նչպես են նրան ձեծում, աղում։ Աղ պահելու ամանները՝ մեծ և փոքր։ Ո՞վ է շինում այդ ամանները, ի՞նչ ձևի և ի՞նչ նախշերով։ Նախշերին տրվող բացատրությունները։ Աղ գործածելու ձևերը։ Աղի հետ կապված նախապաշարումները (աղ թափելու, ուրիշներին հրաժ-

ցնելու միջոցին, աղոթելու, ծննդաբերության և այլ ժամանակ աղ փոխ տալու սովորությունը (գիշերով)։

13. Ի՞նչ հավեններ և քաղցրեղեններ են գործածում, առանձին և կերակրի մեջ։ Ո՞րտեղից են նրանք ստացվում։ Նրանց գործածելու և պահելու եղանակները։

14. Ո՞ւմ պարտականությունն է կերակուր պատրաստելը։ Ընտանիքի այլ անդամների մասնակցությունը (աղջիկների, նորահարսների, տղամարդկանց)։ Ի՞նչ կերակուրներ են պատրաստում բացառապես կամ մեծ մասամբ տղամարդիկ։

15. Ի՞նչ խմիչքներ (գինի, օղի, գարեջուր, շարբաթ ...) են գործածում, ինչից և ինչով պատրաստված (պատրաստելու եղանակը, գործածվող պարագաները)։ Պահելու եղանակները, գործածելու ձևը և ամանները (գավաթ, փարչ, թաս—կճիկա, եղջյուր ...)։ Հյուրասիրության ժամանակ պահպանվող ձևերը։ Կենացը, հոգու թասը. (չե՞ն թափում վերջին դեպքում մի մասը հացի վրա, գետնին, գերեզմանի վրա, և այլն)։ Գոյություն ունի՞ հարբեցողություն և ո՞ւմ մեջ. Ի՞նչպես են վերաբերվում հարբեցողներին և հարբածներին։

16. Սովորություն կա՞ կերակրի կամ խմիչքի մի մասը թողնելու և ինչո՞ւ։

17. Օրական քանի՞ նվագ են ուտում։ Այդ նվագների ժամերը և անունները (ակռաստ կամ կյավալդի, ճաշ, խրամեննց, ընթրիս, պաշիվ՝ Շատախում՝ Սաբախտընվան, դուշլուղվան, ցոբեկվան, էտընքվան, իրիկվան և յասըլըզի՝ Ախալքալաքում)։ Ի՞նչ կերակուրներից և խմիչքից է բաղկացած յուրաքանչյուրը։ Լի և տոն օրերի (նոր տարվա, Թաթախման, զատկի), ծխական (հարսանիքի, հոգեհացի) կերակուրները։ Կանայք և երեխաները ուտում են տղամարդկանց հետ միասին, թե առանձին (նաև հյուրերի ժամանակ), ընդհանուր, թե առանձին ամաններից, ընդհանուր, թե առանձին գդալներով։

18. Վաճառելի կերակուրների պատրաստումը (խաշ, տրժվըժիկ)։ Ո՞վքեր են պատրաստում, որտեղ (բացօթյա, հրապարակում, խանութում)։ Կան հատուկ ճաշարաններ (նրանց տիպը), թեյատներ, կայֆատներ, գինետներ։ Ո՞վքեր են նրանցից օգտվում։ Սովետական օրով առաջ եկած վոկոխությունները (ընդհանուր հասարակական, հատուկ բանվորական, կոլխոզայիններ ճաշարաններ, թեյատներ)։ Ժողովրդական սննդի նոր միջոցառումների ազդեցությունը նոր կենցաղի վրա։

19. Ծխախոտ։ Ո՞րչափ տարածված է ծխելը, քթախոտի գործածութիւնը. ո՞ւմ մէջ (տղամարդկանց, կանանց, հասակաւորներու)։ Ծխախոտի և քթախոտի տեսակները. ո՞րտեղից են նրանք ստացվում։ Ծխելու եղանակները—չիբուխ, պայլան, գլանակ։ Ծխախոտի գործածութիւնը այժմ աւելի տարածվո՞ւմ է, թե պակասում։

20. Խաշխաշ—օպիում. ո՞րչափ տարածված է նրա գործածութիւնը։ Այլ թմրեցուցիչ նիւթեր։

21. Ծամոն։ Ո՞րտեղից է ստացվում, ո՞վքեր են գործածում. նրանց տեսակները։

22. Բոլոր կերակուրների, խմիչքների ու նրանց գործածութեան հետ կապված պարագաների և անօթների, ինչպես և գործողութիւնների տեղական անունները։

23. Հացկերոյթներին երգվող երգերը։

IV. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. ՏՈՀՄ ԵՒ ԸՆՏԱՆԻՔ

1. Տոհմական կազմակերպութեան միացորդները։ Ի՞նչ «ազգեր» են ապրում գիւղում. եթե գիւղը տոհմական անուն է կրում, արդեօք նա մեկ «ազգից» է կազմված։ Մի քանի ապրողները արդեօք պատկանում են մի «ազգի»։

2. Կաճն արդեօք տոհմական վարելահողերը, արօտատեղերը, անտառները, ջաղացները, դարբնոցները, թոնիրները, գերեզմանատները և այլն։

3. Տոհմական վրիժառութիւն. ո՞րչափ նա տարածված է եղել. պահպանվո՞ւմ են նրա մնացորդները։ Ո՞ւմ վրա էր ընկնում վրիժառութեան պարտականութիւնը։ Արեան թշնամիներին հաշտեցնելու եղանակները։

4. Տոհմական փոխադարձ օգնութիւնը տուն կառուցելիս, դաշտային աշխատանքներում, անասնապահութեան, տնային աշխատանքների մէջ, ինչպես և տարերային պատահարների (հրդեհ, հեղեղում, երկրաշարժ, անասունի համաճարակ) ժամանակ։

5. Տոհմական և ընտանեական գերեզմանատները։ Արդեօք կա՞ մեռածին հայրենի գիւղը տեղափոխելու և ազգականների մոտ թաղելու սովորութիւն։

6. Տոհմական պաշտամունք։ Տոհմական սրբեր, ուխտա-

տեղինները, պուբրակները, մատուռները, եկեղեցինները։ Տոհմական տոները, տոհմական մատաղները։

7. Տոհմական հերոսների մասին ավանդություններ։

8. Տոտեմիզմի հետքեր։ Ի՞նչ տոհմեր և ընտանիքներ չէին սպանում այս կամ այն կենդանուն՝ օձ, արջ, նապաստակ և այլն, չէին գործածում նրանց մորթիները, և ինչո՞ւ չէին ուտում նրանց միսը (մինչդեռ այդ միսն ուրիշ տեղացիք ուտում էին), չէին ուտում մսի որոշ մասը (սիրտը, ոտքը, թևը) և ինչո՞ւ։ Ավանդություններ։

9. Ջո՞ն պատմում արդյոք, թե այս-ինչ ընտանիքը կրթել է կամ որդեգրել է որևէ կենդանու (գայլին, աղվեսին, չախկալին) և ի՞նչ նպատակով (օրինակ՝ որ իրենց ընտանիքին չվնասի)։ Ջէ՞ին համարում այնուհետև, թե այդ կենդանին իրենց ազգական է, ուստի և չպիտի նրան սպանեն, և թե մյուս կողմից՝ կենդանին էլ ձեռք չի տալու այդ ընտանիքի անդամներին և անասուններին։

10. Ջկա՞ն արդյոք կենդանու անունից կազմված ազգանուններ և չո՞ն համարում այդ ընտանիքները այդ կենդանիներին իրենց ազգական, ուստի չէին սպանում, չէին ուտում։

11. Ջկա՞ն ազգանուններ՝ ծառերի, թփերի և առհասարակ բույսերի անուններից ծագած. չէ՞ր արգելված այդ ընտանիքներին կտրել այդ ծառը, թուփը, բույսը և ուտել նրա պտուղները։ Ավանդություններ։

12. Տոհմական և ընտանեական դաշմաններ և այլ նշաններ (կենդանական կամ բուսական), որ դրոշմվում են անասունի վրա, տան դռներին, գերեզմանաքարերին, ծառերին։ Նրանց ձևերը և պատմություններ նրանց ծագման մասին։

13. Ընտանեական հավայնք։ Նրա կազմը և մեծությունը։ (Հոր հետ ապրում են միայն որդինե՞րը, թե նաև կրտսեր եղբայրները, թոռները, նահապետական գերդաստան)։

14. Արյունակցության, ինչպես և խնամության ձև աստիճաններն են ճանաչվում. այդ աստիճանների անունները։

15. Որդեգրություն (հոգեզավակ, հոգեորդի)։ Որդեգրելու ձևերը (ծննդաբերության նմանեցումը, կնոջ տինքին ձեռք տալը, որդեգրվողին կնոջ շապկի միջով անցկացնելը, մի տեղ կերուխումը, արյունների խառնումը։ Որդեգրությունը որպես մի ոգու սերունդը մահից կամ հիվանդությունից փրկելու. ոգչափ մի ոգու սերունդը մահից կամ հիվանդությունից փրկելու. ոգչափ հաճախ է պատահում տնփեսայությունը և որ դեպքերում։ Ըն-

փեսային ինչ անուն են տալիս։ Ի՞նչ իրավունքներ է վայելում տնփեսան։ Տնփեսայությունը հավասար է որդեգրության։

16. Տան մեծը (տղամարդ և կին)։ Տան մեջ վարչական իշխանության բաժանումը։ Ի՞նչպես էր անցնում մեծի իշխանությունը մեկից մյուսին։ Կարող էր տան մեծը զրկվել իր իշխանությունից և ինչպիսի դեպքերում։ Ի՞նչ պատիվներ և հարգանքի արտաքին ինչ նշաններ էին ցույց տալիս մեծին (հորը, մորը, մեծ եղբորը)։ Առանձին անդամների դրությունը ընտանեական հասյանքի մեջ, նրանց իրավունքներն ու պարտականությունները, աշխատանքի բաժանումը նրանց մեջ։

17. Ի՞նչ անուններ են տալիս ընտանիքի անդամները, ինչպես և խնամիները իրար հետ եղած ժամանակ, օտարների ներկայությամբ, հիշվածի բացակայության միջոցին (ամուրդը կնոջը, կինը մարդուն, հայրը տղաներին, աղջիկներին, հարսներին, թոռներին և սրանք հորը, նույնը մորը, քեռին իր քրոջ որդուն և ընդհակառակը, աները, զոքանչը փեսային և ընդհակառակը...)։

18. Հարգանք դեպի ծերունիները. ինչո՞վ էր դա արտահայտվում։ Արդյո՞ք ծերունիները չէին բնակվում երիտասարդներից անջատ։ Ո՞րչափ էին մասնակցում գյուղատնտեսական աշխատանքներին (ինչպիսի)։ Ծերունիների հատուկ զբաղմունքները։ Ջո՞ն պահպանվել ավանդություններ հնում ծերունիներին ոչնչացնելու մասին։ Ի՞նչպես էին վերաբերվում աշխատելու ընդունակությունը կորցրած ծերունիներին։

19. Կնոջ դրությունը ընտանիքում—աղջկա, հարսնացուի, նորահարսի, մայր դարձածի, պառավի։

20. Կաթ արդյոք բազմակնություն. երկրորդ, երրորդ կնոջ դրությունն ընտանիքում, նրա իրավունքներն ու պարտականությունները։ Եթե կրոնը թույլ չէր տալիս բազմակնություն, լինում էին դեպքեր երկրորդ կին տուն բերելու, ժրպիսի դեպքերում և ինչ պայմաններով։ Ինչպես էր հասարակությունը վերաբերվում այդպիսի դեպքերին։ Այդպիսի ամուսնությունից ծնված երեխաների դրությունը։

21. Ի՞նչ հարաբերություն կար խորթ հոր, խորթ մոր և խորթ զավակների միջև, համահայր և համամայր եղբայրների և քույրերի միջև։

22. Այրի կնոջ դրությունը զանազան հասակներում։ Ո՞ւմ մոտ էր մնում այրիացած ջահել կինը։ Ո՞ւմ էին պատկանում երեխաները։ Եթե այրին ամուսնանում էր, ի՞նչ էր հոգում նրա

հարսանիքի ծախքերն ու կառարում հարսանիքի ժամանակ տան մեծի դերը, սկեսուրը, թե հայրը։ Պահանջվում էր արդյոք ամուսնու ծնողների և ազգականների համաձայնությունը։

23. Կան ավանդություններ, որ հանգուցյալի եղբայրը կամ նույն գերդաստանից մեկը ամուսնացել է այրի կնոջ հետ (լեվիրատ)։ Պատահել են դեպքեր, որ ամուսինը մեռնելիս կտակած լիներ կամ գեթ ցանկություն հայտնած, որ կինը այս-ինչի հետ ամուսնանա կամ ընդմիշտ որբևայրի մնա։

24. Ի՞նչպես էին վերաբերվում կնոջ կամ մարդու դավաճանությանը։ Պատիժներ դավաճանության համար։ Տարածված էր արդյոք պոռնկությունը. պատճառները։ Վերաբերմունքը դեպի պոռնիկները։

25. Որչափ հաճախակի էին ամուսինների բաժանվելու դեպքերը։ Բաժանման պատճառները։ Ո՞ւմ մոտ էին մնում երեխաները ծնողների բաժանվելու դեպքում։

26. Մանուկների դաստիարակությունը։ Նրան վերաբերմունքն ունեին դեպի տղաները ու աղջիկները։ Ի՞նչպես էին վերաբերվում անդրանիկին (առջնեկին)։ Ի՞նչպես էին ընտելացնում երեխաներին այս կամ այն աշխատանքին և ձր հասակից։

27. Եղե՞լ են դեպքեր ուրիշից երեխա գողանալու, եթե իրենցը մեռնում է, կամ ընտանիքների մեջև կայացած համաձայնությամբ երեխաներ փոխելու։

28. «Դայակության» (աթալըղ) սովորությունը գոյություն ունե՞ր արդյոք, կամ կան ավանդություններ դրա գոյության մասին (երեխաներին ուրիշ ընտանիքում դաստիարակելու հանձնելը)։ Ի՞նչպես են բացատրում այդ սովորությունը։

29. Պատանու չափահասության ժամանակ չի՞ կատարվում որևէ ծես։ Թուլակազմ և աշխատանքի անընդունակ երիտասարդներին բախտի բերմունքին թողնելու կամ սպանելու մասին որևէ ավանդություն կա՞։

30. Ո՞ւմ էր պատկանում անչափահաս որբերին խնամելու պարտականությունը, ա) եթե կենդանի էր մնացած լինում երիտասարդ մայրը, բ) եթե մնացած էին լինում միամիտ պապը կամ չափահաս եղբայրները և չբաժանված հորեղբայրները, եթե որբերը չէին ունենում արական սեռին պատկանող ոչ մի մերձավոր չափահաս ազգական։ Ի՞նչպես էր ձևավորվում խնամակալությունը վկաների ներկայությամբ, գրավո՞ր, թե հա-

մայնքի արձանագրության։ Ի՞նչ իրավունքներ էր ստանում խնամակալը որբերի անձնավորության նկատմամբ։

31. Ի՞նչ փոփոխություններ են տեղի ունեցել ընտանիքի անդամների փոխհարաբերությունների մեջ սովետական շրջ։

ա) ԱՄՈՒՍՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՀԱՐՍԱՆԻՔ

1. Ի՞նչպիսի ժամանց, խաղեր և առհասարակ առիթներ կային, որոնք նպաստում էին երիտասարդների և աղջիկների ծանոթանալուն իրար հետ։ Ի՞նչ ձևեր էին ընդունում տղայի հետապնդելը աղջկան և աղջկա հետապնդելը տղային։

2. Ի՞նչ միջոցների էին դիմում աղջիկները տղաներին դուր գալու համար։ Ի՞նչպիսի կախարդական միջոցների էին դիմում, որ ուզած տղան կամ աղջիկը իրեն սիրի կամ ուրիշից հովանա։

3. Ամուսնությունը կատարվում էր տղայի և աղջկա ազատ ընտրությամբ։ Եթե ոչ, ապա ո՞ւմ կամքն էր վճռական դեր խաղում։ Տղայի համար աղջիկ ընտրելիս ի՞նչ նկատառումներով էին ղեկավարվում։

4. Ո՞ր հասակում էին ամուսնացնում (առաջ և այժմ)։ Ի՞նչպես էին վերաբերվում ուշ ամուսնացողներին և ամուրիներին, պառաված աղջիկներին։ Եղել են դեպքեր, որ աղջիկը ուխտել է չամուսնանալ. ի՞նչ առիթներով. այդպիսի աղջկա դրությունը։

5. Միևնույն տոհմի, միևնույն ազգի անհատների ամուսնության արգելումը (ենդոգամիա)։ Արդյոք ընդհակառակը, չէ՞ր գերադասվում ամուսնությունն ազգականի հետ (ենդոգամիա)։

6. Ո՞րչափ հաճախ էին տեղի ունենում ամուսնություններ տարբեր ազգությունների կամ տարբեր կրոնների պատկանող անհատների միջև։ Ի՞նչպես էին վերաբերվում այդպիսի ամուսնություններին։

7. Մշտական և ժամանակավոր ամուսնություններ։ Նրանց ձևերը։

8. Առևանգելու (աղջիկ փախցնելու) սովորությունը. առիթները։ Եթե այդ սովորությունը վերացել է, չե՞ն պահպանվել հարսանիքի ծեսերի մեջ որևէ հիշատակներ այդ սովորության նրբեմնի գոյության մասին։ Ի՞նչպես էին վերջանում առևանգման դեպքերը։

9. Եղե՞լ են աղջիկ ծախելու դեպքեր։ Չե՞ն պահպանվել հարսանիքի ծեսերի մեջ հնուց աղջիկ ծախելու սովորության հիշատակներ։

10. Մանկահասակներին, օրորոցի երեխաներին, նույնիսկ դեռ չծնվածների նշանելու դեպքեր. լինչ դրդապատճառներով։

11. Հարսանեկան ծեսերի գլխավոր ստորաբաժանումները, նրանց տեղական անունները (նշանդրեք, հարսնատես, տաշտադրեք ... հարս հանելը, պսակ, կանչ, դուրս հանել...) և բնորոշումը։

12. Ինամախոսություն։ Ո՞վքեր էին բանակցողները։ Ինամախոսության ձևակատարությունը։

13. Նշանդրեք։ Ի՞նչ էին տալիս նշան։ Ի՞նչ կարևորություն էր տալիս ժողովուրդը նշանդրեքին հարսանեկան ծեսերի մեջ։

14. Նշանդրեքից հետո լինչ հարաբերություններ էին ստեղծվում աղջկա և տղայի ընտանիքների միջև։ Արդյոք տղան կարող էր ազատ տեսնվել իր հարսնացուի հետ։ Եթե ոչ, լինչ պայմաններում թույլ էր տրվում։ Ե՞րբ էր տրվում տղային մինչև պսակադրությունը պահվել աղջկա հետ, և այդ դեպքում թո՞ւյլ էր տրվում սեռական հարաբերությունը։

15. Տարվա ո՞ր ժամանակներին էին ամենից հաճախ հարսանիք անում։ Շաբաթվա ո՞ր օրերը։ Քանի՞ օր էր տևում։ Այդ օրերի տեղական անունները։

16. Պայմանադրում երկու կողմերի միջև թե հարսանիքի ծախքերի և թե աղջկան տալիք գույքի մասին։ Աղջկա օժիտը ինչից էր բաղկացած լինում։ Քալիմ։ Ազգականների ժամնակցությունը օժիտը պատրաստելու կամ քալիմը վճարելու մեջ։

17. Հարսանիքի պատրաստությունները։ Հաց թխելը։ Միս մորթելը։ Տան հարդարելը։ Փեսային և հարսին լողացնելը։ Փեսային ածիլելը։ Ուրբա պատրաստելը։ Հարսանեկան զգեստներ հագցնելը և այլ ժանրամասնություններ։

18. Ֆավորի ընտրությունը և հրավիրումը։ Թույլաշի փեսայի ընկերները (աղապներ, թագվորցիներ, ժակարներ)։ Աղջկա ուղեկիցները (հարսնախպեր, հարսնաքույր)։

19. Աղջկան և տղային եկեղեցի տանելը։ Ո՞վքեր էին գնում հարսին եկեղեցի տանելու։ Հարսին հագցնելը։ (Ո՞վ էր հագցնում, ո՞վ էր ձգում քողը)։ Հայրական տան օջախին հրաժեշտ տալը։ Աղջկան տանողների առջև դրվող արգելքները (ծեծ, քարկոծում, ճամբա կապելը, փրկանք պահանջելը...)։ Դրանից առաջ մեծարանքներ հարսի և փեսայի ընտանիքներում։ Հանդիսավոր երթը եկեղեցի ուղևորվելիս։

20. Պահպանությունը եկեղեցուն։ Պահվողների «կապվելուց» պաշտպանվելու միջոցները (կապելու եղանակները)։ Պահպանության ձևերը էլեն ներկա գտնվում։ Ջի՞պ պատահել, որ նորաիեսայիև փոխարիներ ուրիշը կամ նրա գլեսաի մի մասը (փափախը)։

21. Արդյոք գոյություն ունէ՞ր «թոնրի պսակը»։ Ժողովուրդը ճանաչո՞ւմ էր այդ պսակի օրինականությունը։ Ի՞նչպես էր կատարվում այդ պսակադրությունը և ինչո՞վ էր տարբերվում եկեղեցականից։

22. Նորապսակների դարձը եկեղեցուց։ Նրանց դիմավորումը փեսայի տանը։ Կա՞ր սովորություն նրանց ոտքի տակ մատաղ մորթելու (ոչխար, կրակ), տուն մտնելու միջոցին աման կոտրելու (սրա նպատակը), գլխներին դրած, հատիկ, քաղցրեղեն ցանելու, ուսերին լավաշ ձգելու, քաղցրեղենով, հացով, կարագով դիմավորելու, նորահարսին ձեռքի վրա տուն ներս տանելու։ Ո՞րտեղ էր նստում «թագավորը», որտեղ «թագուհին»։

23. Հարսանեկան ճաշկերույթ։ Պահպանության գիշերը թո՞ւյլ էր տրվում առատաստ մտնել։ Կանչ։ Հարսի «երեստեսնուք»։ Նարոտ (ուրս) վայր բերելը։

24. Ո՞րտեղ և ո՞վ էր պատրաստում առագաստը։ Աղջկան հարսնաքրոջ կողմից տրվող խրատները։ Կա՞ր աղջկա կուսության, փեսայի առնականության ստուգումը։ Ի՞նչ էին անում, եթե աղջիկը կույս չէր լինում, ի՞նչ էին անում, եթե տղան առնական ընդունակություն չէր լինում։

25. Ի՞նչ նշաններով էին գուշակում ապագա ամուսնական կյանքի բախտավոր կամ անբախտ լինելը։ Ի՞նչ միջոցների էին դիմում վատ հետևանքներից ազատ մնալու համար։

26. Ինչո՞վ էր տարբերվում ոլբի, ապօրինի զավակի, այրի մարդու կամ այրի կնոջ հարսանիքը։

27. Տղայի և աղջկա ծնողների, քահանայի, քավորակնոջ, մերձավոր և հեռավոր ազգականների, հրավիրվածների դերն ու մասնակցությունը հարսանիքի յուրաքանչյուր մոմենտին։ Փեսային և հարսին, նրանց ծնողներին և ուրիշներին ամեն առիթով տրվող նվերները։

28. Հարսանիքի բոլոր մոմենտներին երգվող երգերը, տրվող օրհնանքները, բարեմաղթությունները։

29. Հարսանիքի հետ կապված ծախքերը։

30. Նորահարսի առաջին ժամնակցությունը տնային աշխատանքներին (ջրի գնալը, սենյակ ավլելը...)։

31. Նորահարսի առաջին անգամ լողանալը։ Հայրական տուն առաջին անգամ գնալը և այնտեղից վերադառնալը։ Հաջորդ հաճախումները հայրական տուն։ Աղջկա ծնողների հարաբերությունները այնուհետև աղջկա հետ։ Փեսայի և զոքանչի ու աներոջ փոխադարձ հարաբերությունները։

32. Հարսանիքից հետո քառասունքին ինչ էր արգելվում նորապսակ ամուսիններից մեկին և մյուսին (ուրիշ ծննդկանի տուն գնալը...)։

33. Նորահարսի դրությունը նոր ընտանիքում, նրա պարտականությունները։ Ո՞ւմ անունը նա չպիտի տար տանը. ումի հետ չէր կարող անմիջապես խոսել. ինչպես էր նրանց հետ խոսում։ Ինչքա՞ն ժամանակ էր տևում այդ չխոսկանությունը։

34. Ի՞նչ փոփոխություններ կան տեղի ունեցել ամուսնության ծեսակատարություններին մեջ սովետական օրով։ Ո՞րչափ դեռ պահպանվել է եկեղեցական (քահանայի կամ մոլլայի ամուսնությամբ) ամուսնությունը և ո՞ր խավերի մեջ։

Բ) ՏՂԱԲՈՐՔ ԵՎ ԿՆՈՒՆՔ, ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՆԿԱՏԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ջէ՞ր կատարվում որևէ ծես առաջին դաշտանը (ամսականը) երևալիս։ Կինը չէ՞ր համարվում անմաքուր դաշտանի ժամանակ։ Կապո՞ւմ էին հատուկ շոր դաշտանի ժամանակ։ Թույլ էր տրվում սեռական հարաբերությունն այդ միջոցին և կա՞ր հսկողություն սկեսուրի կամ տան ավագ հարսերի կողմից։ Ի՞նչ էին պատմում դաշտանի ժամանակ սեռական հարաբերությունից ծնունդ առած երեխայի մասին։

2. Ի՞նչպես էին վերաբերվում անզավակ կնոջը։ Ի՞նչ միջոցների էին դիմում զավակ, մասնավորապես տղա զավակ ունենալու համար (աղոթք, ուխտագնացություն, սրբի մոտ կատարվող ծեսեր, ծակերով անցնել, ֆալոսի վրա, կտեխի վրա նստելը...)։ Ջո՞ն պահպանվել ավանդություններ ծնված աղջիկների սպանության մասին։

3. Հղի կնոջ խնամատարությունը։ Նրա սնունդը. ինչ կերակուրներ են համարվում այդ ժամանակ ամենից օգտակար, ինչ կերակուրներ վնասակար։ Ի՞նչ մարդկանց, կենդանիների և այլն հղի կինը պիտի խուսա տա նայելուց։

4. Հաճախակի էին լինում արհեստական վիժումները թեպ-քեր. դրդապատճառները՝ ո՞ւմ օգնությամբ և ինչ միջոցների էին դիմում այդ նպատակով՝ ի՞նչպես էր հասարակությունը վե-րաբերվում «երեխա փչացնելուն»։

5. Ի՞նչպես էին գուշակում՝ տղա է ծնվելու, թե աղջիկ։ Ի՞նչպիսի միջոցներով էին փորձում ապահովել տղայի ծնունդը։

6. Ո՞րտեղ էր տեղի ունենում ծննդաբերությունը՝ ապրած տան մեջ, թե առանձին բնակարանում, անկողնի վրա, հատա-կին, ծղոտի, մաղի վրա...։ Ո՞վ էր օգնում ծննդաբերության ժա-մանակ (մայրը, տատմերը...)։ Ո՞վքեր էին ներկա գտնվում։ Ո՞վ չէր կարող ներկա գտնվել (ամուսինը, տղամարդիկ)։ Չէ՞ր արգել-վում մտնել ծննդկանի տունը մետաղե իրերով, ակնեղենով և այլն։ Ծննդաբերությունը կատարվում էր պառկած, չոքած, թե կանգնած։

7. Չէին կատարվում հատուկ ծեսեր ծննդկանին «մաքրե-լուց» հետո։ Ի՞նչ միջոցներով էին աշխատում պաշտպանել ծննդկանին չար ոգիների մերձենալուց (կրակ վառելը, գլխա-տակին դաշույն, շամփուր, սխտոր դնելը, շեմքին շղթա ձգելը, հրացանաձգություն...)։

8. Ծննդաբերությունը հեշտացնելու և արագացնելու միջոց-ները—մեխանիկական (թափ տալը, ձեռքերը կախ տալը, դեղ տալը), կախարդական միջոցներով (հանգույցներ քակելը, ջրի մյուս ափին անցած մարդու կամ ամուսնու փեշից, կամ գորտին օձի բերանից ազատող մեկի փեշից ջուր խմեցնելը...)։

9. Ի՞նչպես էին թաղում երկունքի կամ հղի ժամանակ մեռած կնոջը։

10. Ի՞նչ ծեսեր էին կատարում երեխայի պորտը կտրելիս։ Ի՞նչպես էին վարվում տղայի և աղջկա պորտի հետ։ Ի՞նչ էին անում «ծանկան ընկերքը»։

11. Ջի՞ պահպանվել որևէ սովորություն կամ որևէ հիշո-ղություն, որ կնոջ հղիության կամ ծննդաբերության ժամանակ նրա ամուսնուն արգելվելիս է եղել այս կամ այն կերակուրը ուտելը, այս կամ այն գործով պարապելը և այլն։ Կնոջ ծննդա-բերությունը հեշտացնելու համար ամուսինը չի՞ր պառկում առան-ձին, նույնպես և ինքն էլ չէ՞ր ձևացնում՝ իբր թե երեխա է բերում (կուվադա)։ Կնոջ ազատվելուց հետո չէ՞ր պառկում նաև ամուսինը և չէին խնամում նրան որպես ծննդկանի։

12. Արդյո՞ք հայրը պիտի նորածին երեխային վերցներ իր

գիրկը՝ ցույց տալու համար, որ ճանաչում է նրան իր հարազատ զավակը։

13. Ի՞նչ անուններ էին տալիս ծննդկանին աղատվելուց հետո։ Ի՞նչ նվերներ էին բերում նրան (կերակուրները և այլն, «քարդան» Ախալքալաքում)։

14. Ծննդաբերությունից հետո քանի՞ օր անց ծննդկանը վեր էր կենում անկողնից, քանի՞ օրից անցնում էր աշխատանքի։ Ֆառատունքի շրջանում ինչ տեսակ աշխատանքներ և ինչի՞ն ձեռք տալը նրան արգելվում էր։

15. Ջկայի՞ն արդյոք ծննդկանին հովանավորող ոգիներ։ Աղոթքները, մատաղները նրանց պատվին։ Ջէի՞ն օրհնում, «մաքրում» ծննդաբերությունից առաջ կամ ծննդաբերությունից հետո այն հողը, որտեղ կատարվում էր ծննդաբերությունը։ Աղոթք՝ ուղղված ջրին (աղբյուրին, գետակին) ծննդաբերությունից հետո։ Կաթ սովորություն նորածին երեխային աղելու։ Դրա հետ կապված աղոթքները։ Լողացնելու, ժանավանդ առաջին անգամ լողացնելու միջոցին չարիքից պատելու հնարները (ջրի մեջ պողպատ, փող, ածուխ ձգելը...)։ Կաթ սովորություն նորածնին կտուր բարձրացնելու և արևին ցույց տալու։ Այդ միջոցին արտասանվող բառերը։

16. Նորածին երեխայի համար ամենավտանգավոր օրերը (7-րդ, 10-րդ, 40-րդ)։

*17. Եթե երեխաները ընտանիքի մեջ մեռնում էին, «չէին ճնում», ի՞նչպես էին վարվում, որ նորածինն այդ դժբախտությունից փրկվի (երեխային կեղծ վաճառելը, երեխային իբր թե գողանալը, գողացած զգեստ կամ ցնցոտիներ, կամ մուրացած շորեր ն

21. Երեխան ո՞ր դեպքերում էր «կոխվում» հորից, տուն բերվող մսից, փողոցով անցկացվող ննջեցյալից...: Ի՞նչ կախարդական միջոցների էին դիմում կոխվելուց ազատելու համար:

22. Երեխայի անվանակոչումը: Ո՞վ էր անունը տալիս, ե՞րբ, ինչպիսի ծեսերով: Ո՞ւմ անունն էին տալիս: Կնունք: Բացի եկեղեցական ծեսերից, այլևս ինչ ծեսեր կային մկրտության միջոցին: Քավորի դերը: Կա՞ր արդյոք երեխային կրոնական կոչմանը կամ այս կամ այն սրբին նվիրելու սովորություն: Ի՞նչ ծես էր կատարվում այդ միջոցին:

23. Թլպատում և նրա հետ կապված ծիսակատարությունները: Ո՞վ և ե՞րբ էր թլպատումը կատարում, ինչ գործիքով. ինչ էին անում կտրած կտորի հետ:

24. Սովետական օրով մտած անվանակոչման նոր ձևերը: Նոր անունները: Ջոփա՞ Ո՞րչափ հաճախ այժմ էլ դիմում են կնունքին կամ թլպատմանը:

25. Հիվանդության հետո չէ՞ին փոխում անունը: Չէ՞ին տալիս մի պաշտոնական անուն և մի այլ տնային, ընտանեկան անուն:

26. Ի՞նչ գուշակություններ էին անում երեխայի ապագայի մասին և ինչպես (նարոտը կապելիս, զգեստի զանազան մասերը հագցնելիս, շարժուձևերը դիտելիս):

27. Ինչո՞վ էին կերակրում երեխային կյանքի առաջին օրերը: Մինչև ո՞ր հասակն էր մայրը ծիծ տալիս. ծծով երկարատև կերակրելու դրդապատճառները: Արդյոք չկա՞ր սովորություն ծծմայր վերցնելու կամ երեխային ուրիշ ընտանիքի հանձնելու՝ ծծով կերակրելու համար: Ի՞նչպես էին երեխային ծծից կտրում: Ինչո՞վ էին այնուհետև կերակրում: Մոր սնունդը ծիծ տալու ժամանակաշրջանում:

28. Առաջին անգամ մազ կտրելու կամ ածիլելու հետ կապված ծեսերը: Մազ կշռելը: Ի՞նչ էին անում առաջին կտրած կամ ածիլած մազը: Ո՞վ էր առաջին անգամ ածիլողը, խուզողը: Առաջին անգամ եղունգ կտրելը և նրա հետ կապված ծեսերը:

29. Երեխայի ոտքի ելնելու հետ կապված ծեսերը: Ի՞նչ սնահավատ միջոցների էին դիմում ուշ ոտքի ելնող երեխային մանգալ սովորեցնելու համար: Ոտքի ելնող երեխայի համար քայլերը դյուրացնող պարագաները:

30. Առաջին ատամները հանելու, նույնպես կաթնատամի թափվելու հետ կապված ծեսերը: Ի՞նչ էին անում առաջին

թափված ատամի հետ։ Ի՞նչ անահավատ հնարների էին դիմում ուշ խոսել սկսող երեխայի լեզուն բաց անելու համար։ Մանկական առաջին բառերը։ Մեծերի գործածած մանկական լեզուն։

31. Առաջին խաղերը մանկահասակների հետ։ Օրորոցի երգեր։ Կատակներ։ Երեխաներին տրվող փաղաքշական անուններ։

գ. ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲԺՇԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ի՞նչ հիվանդություններ են ավելի տարածված տեղում։ Ջկան արդյոք հատուկ տեղական հիվանդություններ, որ սեռի մեջ. նրանց պատճառները։ Ի՞նչպես են ազդում տեղական հիվանդությունները բնակչության աճման վրա։

2. Ի՞նչ տեսակ հոգեկան թերություններ և խանգարումներ են հաճախակի պատահում։ Վերաբերմունքը դեպի պակասավորները, ապուշները և այլն։ Ո՞րն է ամենից ավելի տարածված խելագարության տեսակը և որ սեռի մեջ։

3. Ժողովրդական բժիշկներ, հնքիմներ (տղամարդ և կին), տատմերներ, հովիվները, քահանաները, ժոլլաները և առհասարակ հոգևորականները բժիշկների դերում։ Բժշկության հատուկ արդյոք հաղորդվում էր արդյոք ժառանգաբար, թե՞ իրարից սովորում էին։ Բնակչության վերաբերմունքը դեպի այդ «բժիշկները»։ Նրանց պահանջած վճարը։

4. Ժողովրդական բժշկության մեջ գործածվող դեղերը, մասնավանդ դողերոցքի, թոքախտի, ծաղկի, կարմրուկի, քութեշի, խոլերայի և ամեն տեսակ վարակիչ հիվանդությունների, վեներական ախտերի, նյարդային և հոգեկան հիվանդությունների, վերքերի, ոսկոր կոտրելու, դուրս ընկնելու և այլն դեպքերում։ Դեղեր պատրաստելու եղանակները։

ա) խոտեր, բանջարներ, թփեր և այլ բուսական դեղեր. նրանց հավաքելու ժամանակը.

բ) կենդանական ճարեր—ճարպեր, լյարդ, մեզ, կղկղանք.

գ) հանքային—կավ, շիբ, ժանգ...

դ) բաղնիս (քարաբաղնիս), գոլորշի, սառը ջուր սրսկելը. հանքային ջրերը և նրանցից օգտվելու եղանակները. տեղական հանքային ջրեր.

ե) արյուն բաց թողնելը (կտրելով, տզրուկ կպցնելով...)

զ) մեխանիկական և վիրաբուժական եղանակներ—մաժելը, շփելը, ծեծելը, ձգելը, ոսկոր կպցնելը, կապելը և այլն.

է) դիետա-սնունդ. ծրպխի կերակուրները օգտակար և ծրպխիք ընտրակար էին համարվում որոշ հիվանդությունների ժամանակ։

5. Բժշկության կախարդական եղանակները։ Ո՞ր դեպքերում հիվանդության պատճառ համարում էին աստծու բարկությունը, ոգիներին, սրբերին, չար աչքը, կախարդներին և այլն։ Առանձին հիվանդությունների (ծաղկի, կարմրուկի, դողերոցքի, խոլերայի) ոգինեըն ու սրբերը, «հրեշտակները»։ Ի՞նչպես էին մեկնում խելագարությունը, կատաղությունը, ապուշությունը, լուսնոտությունը և հոգեկան հիվանդությունների մյուս տեսակները։ Ի՞նչ միջոցներով էին խմանում՝ ինչն է կամ ում է եղել հիվանդության պատճառը (փալ բաց անելը, գուշակելը, ժաղով, մկրատով, դանակով..., կուռը չափելը...).

ա) ոգինների և սուրբերի սրտաշահություն աղոթքներով, խոստումներով (ուխտ), մատաղներով, ժամ վառելով...

բ) Նրանց խաբելը—անունը փոխելով, երեսին մուր քսելով, տանը թագնվելով։ Պայքար մղելը—պողպատի, կրակի, շների օգնությամբ և այլ միջոցներով.

գ) Նրանց վախեցնելը, մանավանդ դողերոցքի ժամանակ հիվանդի վրա սառը ջուր սրսկելով.

դ) ուխտագնացություն (Գլխավոր ուխտատեղինները)։ Այնտեղ կատարվող ծեսերը—ուխտատեղու շուրջը պտտվելը, սրբի գերեզմանից ջուր խմելը, հող կուլ տալը, վրի հետևով հող ածելը, քարի տակով, ծառի արմատների տակով, պատուհանի միջով անց կենալը... Սուրբերն մարմնի հիվանդ մասի (ձեռքի, ոտքի, սրտի) և ամբողջ մարմնի երկաթե ֆիգուրայի (ex voto) նվիրաբերությունը.

ե) հիվանդությունները ծառերին (շորերի կտորներով), հիվանդ կենդանիներին (նրանց շուրջը ման ածելով) ննջեցյալին (նրա դագաղի տակով անցկացնելով), անցորդին (խաչմերուկ ճամբին) հանձնելը։ Շորի կտորի կամ հիվանդ տեղին քսած քարի հետ հիվանդությունը հեռու նետելը.

զ) հիվանդությունը կապելը—պարանոցին ձգվող օղակով, գոտիով, կարմիր թելով, կրակով, պողպատով մոգական շրջան գծելով....

է) կենդանիների ոսկորներ և ամեն տեսակ համայիլներ և թլիսմներ կախելը։ Թանկագին քարեր. նրանց բուժիչ հատկությունները, ըստ ժողովրդական հավատի։ Զգեստների գույների

(ժանտավանդ կարմրի) աղդեցությունը։ Ոսոքի ուժը—անեծք, աղոթք (անհատական, կախարդի, քահանայի, մոլլայի)։

ը) երաժշտություն։ Պար ածելը (հոգեկան հիվանդներին)։

6. Ի՞նչ հիվանդություններ բնակչությունը համարում էր վարակիչ։ Ի՞նչ միջոցների էին դիմում վարակվելու առաջն առնելու համար (սխտոր, սրբի հող, խաչ, մասունք... կախելը)։

7. Ո՞րպիսի մարդկանց որոշ հիվանդություններ էին մոտենում (օրինակ՝ մարմնի վրա այս-ինչ նշան ունեցողներին)։ Բացի հեքիմներից, դրբացներից... ով ուներ հիվանդությունը վանելու զորություն (օրինակ՝ առջնեկը, լուսնի որոշ շրջանում ծնվածը...)։

8. Ինչպես է դազմակերպված բժշկական օգնությունը սովետական օրթվ. Բնակչության վերաբերմունքն այդ միջոցառումներին։

դ. ՄԱՀ ԵՎ ԹԱՂՈՒՄ

1. Ի՞նչպես է վերաբերվում մահվան մոտենալուն գիտակցությունը չկորցրած մեռնողը։

2. Ի՞նչպես են շրջապատողները հիվանդության կրիզիսը տաբբերում հոգևարքից և ի՞նչպես են հավաստիանում, որ մարդ իսկապես մեռել է, ի՞նչ հնարներով են դյուրացնում հոգևարքը։ Ջի՞ն դուրս տանում մեռնողին տանից, չի՞ն դնում նրան ուղղակի հողի վրա, չի՞ն հանում բարձը գլխի տակից, չի՞ն քաց անում դուռն ու պատուհանը և ի՞նչ նպատակով։

3. Ի՞նչպես էին պատկերացնում մահն ու հոգեառին։ Ո՞րտեղից է մտնում. ով է նրան ուղեկցողը։ Ի՞նչպես է նա խլում, հանում, «կտրում» մարդու կյանքը։

4. Մեռնելու ժամանակ չի՞ն փակում մեռնողի աչքերը. չի՞ն վարագուրում հայելիները։ Ջի՞ն դնում ննջեցյալի կրծքին հաց, պայտ և այլն։ Ի՞նչ են դնում ննջեցյալի հոգին տված տեղում։

5. Ջկա՞ն սովանդություններ, թե քաջ մարդիկ կարող են վերակենդանանալ։

6. Ննջեցյալին լողացնելը. որտեղ և ովքեր էին լողացնում. նրանց ստացած վարձատրությունը։ Ի՞նչ էին անում լողացնելու միջոցին գործածած ամանները։ Ի՞նչ էին դնում լողացնելու տեղում։ Ինչո՞վ էին չափում ննջեցյալի հասակը գերեզմանը փորելու։

լու համար։ Ի՞նչ էին անուժ այդ չափը։ Ննջեցյալին պատանելը։

7. Ողն ու կոծը. կայքին վարձված և առհասարակ պրոֆեսիոնալ լալկան կանայք։ Ողբալու ժամանակները։ Ողբի բառերն ու եղանակները։ Ջին պահպանվել ավանդություններ, թե մի ժամանակ, որպես սգո նշան, կտրել են մազերը, կոտրել են ատամները, կտրել են մատը, ականջը...։

8. Զկա սովորություն ննջեցյալի հետ նրա ձին թաղելու, նրա սիրած իրերը գերեզմանի մեջ դնելու, նրա միջոցով իրեր և պատվերներ ուղարկելու նրանից առաջ մեռած հարազատներին։

9. Ննջեցյալին տանից դուրս տանելը—ինչով (դագաղ, պատգարակ, նաշ, անհատականն, թե հասարակական)։ Ո՞վքեր էին դուրս տանում։ Դռնով, պատը քանդելով։ Դուրս տանելիս փակում էին նախ դուռը և դագաղով ծեծում։ Ի՞նչ էին դնում ննջեցյալի պառկեցրած տեղում։ Տանելիս կարելի՞ էր ետ նայել. ինչո՞ւ։ Տանում էին եկեղեցի՞ (մզկիթ), թե ուղղակի գերեզմանատուն։ Ո՞վքեր էին հուղարկավորները։ Կանայք մինչև ո՞րտեղ էին ուղեկցում։ Տանո՞ւմ էին ննջեցյալի հետևից նրա հագուստը, զենքը, ձին։

10. Թաղում։ Հասարակական և տոհմական գերեզմանատներ։ Ո՞վ էր փորում գերեզմանը և ի՞նչ ձևի։ Վարձատրությամբ, թե անվարձ։ Ո՞վքեր էին ննջեցյալի վրա առաջին բուռն հող ձգում և ապա հողով ծածկում և այդ միջոցին արտասանվող բառերը։ Արդյոք չէի՞ն թաղում նաև այն թիակը, որով գերեզմանն է փորվել։ Գերեզմանի վրա խունկ վառելը։ Վերադարձին ձեռքներ լվանալը։ Հոգեհաց։

11. Ինչո՞վ էր տարբերվում կնոջ թաղումը տղամարդու թաղումից, երեխայի թաղումը հասակավորի թաղումից։ Ի՞նչպես էին թաղում կախարդի անուն հանած մարդուն, անձնասպանին, խեղդվածին, անհաղորդ մեռածին, կայծակնահար եղածին։ Ո՞րտեղ էին նրանց թաղում։ Ի՞նչպես էին վերաբերվում նրանց գերեզմաններին։

12. Գերեզմանաքարերի ձևերը. նրանց վրայի փորագրությունները և արձանագրությունները։ Ջէի՞ն թողնում գերեզմանաքարի մեջ մի ծակ դեպի գերեզմանի խորքը և ի՞նչ նպատակով։ Ննջեցյալի հիշատակին կառուցած հանրօգուտ շինքերը—աղբյուրներ, կամուրջներ, կանգնեցրած խաչեր։

13. Արդյոք չէի՞ն թափառում անթաղ ննջեցյալների հոգի-

նները։ Քանի՞ ժամանակ ննջեցյալի հոգին կարող է մնալ երկրիս վրա և ինչպես է նա վերաբերվում տանեցոց։ Ի՞նչ պատկեր են ստանում թափառող հոգիները։

14. Որպեսզի ննջեցյալի հոգին տուն վերադառնալիս չկարողանա ճանաչել կնոջը, զավակներին և մյասել նրանց, չէի՞ն փոխում նրանց շորերը, չէի՞ն հագցնում շորերը թարս և այլն։

15. Եթե ննջեցյալին թաղելուց հետո տան մեջ մեկը հիվանդանում էր կամ մահանում, պատճառը չէի՞ն վերագրում ննջեցյալին։ Չէի՞ն ցցում ցից կամ գաշույն թաղված ննջեցյալի սըրտում, չէի՞ն հանում նրա սիրտն ու ճղում։ Ինչո՞վ էին իմանում, որ ննջեցյալը գեռ վերջնականապես չէ մեռած և չէ կտրվել իր հարազատների տանից (գերեզմանի վրա ձիուն գարի ուտեցնելը)։ Չէի՞ն բաց անում գերեզմանը, չէի՞ն այրում դիակը, չէի՞ն կըտրում գլուխը։ Չէի՞ն կարում սրտից մի կտոր, ջրի մեջ ձգում և ջուրը հիվանդին խմեցնում։

16. Գերեզմանաքարի վրա չէի՞ն փորում թասանման փոսիկներ՝ նրանց մեջ ջուր ածելու և հիվանդին խմեցնելու համար։

17. Սգո ձևերի տևողությունը—պաս, մազերը կամ մորուքը թողնելը, սգո զգեստ հագնելը (զգեստի ձևը, կտորի գույնը)։ Ամուսնու մահից հետո քանի՞ ժամանակ անց կինը կարող էր կրկին մարդու գնալ։

18. Կանանց առաջին այցելությունը գերեզմանին։ Մեռելոցներ. նրանց թիվը ու ժամանակները. ի՞նչ կերակուր (օրինակ՝ կաթնով) էին տանում գերեզմանատուն։ Ողբի բառերն ու եղանակները։ Բերած կերակուրն ուտելուց հետո ի՞նչ էին անում շիրիմները։ Ջո՞ր սարքվում գերեզմանի վրա ձիարշավ կամ խաղեր ննջեցյալի պատվին։ Ի՞նչ առիթներով և ո՞ր օրերին տանը հիշատակվում էին հին և նոր ննջեցյալները։

19. Հոգևորականության ժամնակցությունը թաղմանը և ստացած վարձատրությունը։ Փոխադարձ օգնության ձևերը թե թաղման և թե մեռելոցի ծախքերը ծածկելու համար։

20. Սովետական օրով թաղման ձևերի մեջ մտած փոփոխությունները։ Այդ ձևերի պարզությունը։

2. ԴՐԱՑԻՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ի՞նչպես էին վերաբերվում հարևան ընտանիքներն իրար, եթե արյունակից էին և եթե արյունակից չէին (տղամարդիկ,

կանայք, երեխաները)։ Ո՞րչափ հետաքրքրվում էին, թե ինչ է կատարվում հարևան տան մեջ։ Իրար մոտ թե առօրյա գործերով և թե տոներին գնալիս ինչ ձևականությունները էին պահպանվում։ Յատկանիշ էին ընտանեկան գործերի մեջ։

2. Թույլ էր տրվում հարևանի բակը ջուր ածել, ձյուն թափել, տանիքի անձրևաջուրը ուղղել, պատուհան բանալ։ Թույլ էր տրվում անցնել հարևանի կտրով և ինչպիսի դեպքերում։

3. Հաճախ էր պատահում, որ հարևաններն ունենում էին ընդհանուր կալ, մարագ, գոմ։ Ո՞ւմ էին պատկանում հարևան բակերի և արտերի սահմաններին բուսնող ծառերը և նրանց պտուղները։

4. Փոխադարձ օգնության ինչ ձևեր կան վերև հիշվածներից. օրինակ՝ կտուրները ձյունից, փողոցները աղբից, սելավի ջրի բերած հողից մաքրելիս, հրդեհի ժամանակ։

5. Տարբեր ընտանիքների առանձին անհատների մեջ ազգատական կապերը (եղբայրության, ընկերության...) ստեղծելու ինչ ձևեր կային—տղաների և աղջիկների միջև։ Ի՞նչ ծեսերով էր հաստատվում այդ մերձավորությունը, մասնավոր (իրարից արյուն խմելը, իրար հետ կերակուր կիսելը), թե հրապարակական ձևով (նկեղեցում, ընկերական հավաքույթի մեջ)։ «Ախպերացությունների» փոխադարձ պարտականությունները։ Թույլ էր տրվում ախպերացած տղայի և աղջկա միջև ամուսնություն։

6. Կային արդյոք կազմակերպված համախմբումներ ըստ թաղերի, ըստ հասակի։ Նրանց նպատակները ու ձևերը։ Նրանց հավաքույթները։ Ո՞րչափ կանոնավոր էին և պարբերական։ Նրանց ժամանցը։

7. Տարբեր ընտանիքների պատկանող անհատների միասեղ ժամանցը։ Ընդհանուր խաղերը (երեխաների, աղջիկների, կանանց, տղամարդկանց, ավելի հասակավորների) կալում, կտուրների վրա, հրապարակում, խանում, ընդարձակ օդայում։

8. Իրար ողջունելու ձևերը զանազան սեռի և հասակի մարդկանց, տարբեր հանգամանքներում։ Արտաքին վերաբերմունքը դեպի օտարները, դեպի ծերունիները։

9. Ո՞րչափ հաճախակի էին պատահում զանազան ընտանիքների մեջ ընդհարումներ և փոխադարձ վիրավորումներ։ Ատելությունները։ Այդ կռիվների ձևերը, հայհոյանքները։ Այդ տեսակ հարաբերություններն անցնում էին իրար հայհոյելուց, իրարից խռովելուց ավելի հեռու և փոխվում էին իրար ջնջաններ հաս-

ցընելու (արտերի, դիզերի հրդեհում, այգիների ջնասում, անասունի վիրավորում և այլն)։ Ի՞նչպես և ե՞րբ էին հաշտեցնում խռովածներին. ովքե՞ր էին միջամտողները. հաշտեցման եղանակները և ժամանակը (օր. նոր տարի)։

10. Հյուրասիրություն։ Ի՞նչպես էին հյուրասիրվում և ի՞նչ առիթներով միևնույն գյուղում ապրողները։ Ուրիշ տեղերից եկած ազգական և օտար հյուրերի ընդունելությունը ու ճանապարհ ձգելը։ Հյուրի և տան տիրոջ փոխադարձ պարտականությունները։

11. Օգնությունը աղքատ ընտանիքներին, այրիներին, անտեր որբերին, մուրացիկներին (մուրացկանության պատճառները)։

12. Միևնույն գյուղում և թաղում ապրող այլազգի և այլակրոն ընտանիքների փոխհարաբերությունը։ Այդ փոխհարաբերությունը բնորոշող դիպքերը։

13. Սովետական օրով և մասնավորապես կոլեկտիվ տնտեսությունների ծավալումից հետո նոր հարաբերությունները հարևանների, միևնույն կոլխոզին պատկանող ընտանիքների միջև։

3. ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՇԵՐՏԱՎՈՐՈՒՄ

1. Ի՞նչպես էր շերտավորված գյուղն ըստ կարողության մինչև սովետական կարգեր հաստատվելը (թվական տվյալները դրա մասին)։ Ազնվականների և եկեղեցականների հողային և հարկային առավելությունները — իրավական արտոնությունները։

2. Կալվածատերերը (ֆեոդալական և ոչ ֆեոդալական ծագում ունեցող)։ Նրանց կալվածքների ծավալն ու չափը։ Նրանց գրավոր վկայություններ)։ Կալվածատերերի սեփական հողերի անձնական օգտագործման եղանակները։ Հարաբերությունը նրանց հողերն օգտագործող գյուղացիների հետ (գյուղացիների վճարումների սովորական նորմանները)։ Կալվածատերերի ժառանգ (ջրից օգտվելու, հանքերը շահագործելու, կամուրջներից և ճանապարհներից անցնողներից տուրք ստանալու և այլն)։ Կալվածատերերի ձեռքով հումքի իրացման ձևերը, նրանց դերը տեղական կուտակման մեջ։ Ի՞նչպես էին գործադրում իրենց

կապիտալները։ Ի՞նչ հարաբերություններ և կապեր էին ծագել նրանց և առևտրականների միջև։ Կալվածատերերի տեղափոխվելու պրոցեսը գյուղից քաղաք. պատճառները։ Կալվածատերերի շենքերի վայրը (գյուղի մեջ, գյուղից դուրս, ամրոցում, ամրոցից տակ)։ Նրանց հագուստը, տների ձևը, տնային սարքավորումը։

3. Առևտրականներ։ Առանձին անհատների կապիտալի կուտակման պրոցեսը ըստ տեղացիների ցուցմունքների։ Ազգային կազմը։ Տեղական վաշխառուության ձևերը (դրամ փոխ տալու պայմանները) և նրանցից ծագած հարաբերությունները տեղական բնակչության այլ շերտերի հետ։ Առևտուր անելու ձևերը։ Ձեռք բերած կապիտալի մեծությունը։ Այդ կապիտալի գործադրությունը։ Կալվածքների ձեռքբերումը։ Առևտրականը որպես կալվածատեր։ Առևտրականների փոխադարձ կապակցությունը, (այդ կապակցությունը բնորոշող դեպքերը)։ Առևտրականների մի փոքրիկ գյուղից ավելի նշանավոր կենտրոն և ապա քաղաք տեղափոխվելու պրոցեսը (տեղացոց պատմությունները առանձին առևտրական տների մասին)։ Առևտրականների արտաքին կենցաղը (շենքեր, զգեստ, կահավորում...)։

4. Հոգևորականներ։ Նրանց որ կրոնին պատկանելը։ Բնակչության սնահավատության շահագործման ձևերը։ Ստացած տուրքերը և այդ տուրքերի տեղը նրանց տնտեսական ընդհանուր եկամուտի մեջ։ Հարաբերությունը հասարակության այլ շերտերի հետ։ Արտաքին կենցաղը։

5. Գյուղացիություն (նրա ազգային կազմը)։ Տվյալներ ունևորների, միջակների և չքավորների թվի մասին։ Այդ տարբերությունների առաջ գալու տեղական պայմանները (սակավահողության դերը)։ Գյուղացիության կախումը ուրիշ շերտերից (այդ պրոցեսի առանձնահատկությունները զանազան ազգությունների մեջ. բողոքի արտահայտության ձևերը։ Գյուղից հեռանալու պրոցեսը ժամանակավորապես և մշտապես։ Բատրակության ձևերը։ Բատրակի դրությունը թե՛ իրեն վարձող ընտանիքում և թե համայնքում։

6. Բնակչության յուրաքանչյուր շերտի դերը հասարակական կյանքում։ Նախկին կառավարության տեղական և կենտրոնական մարմինների վերաբերմունքը դեպի յուրաքանչյուրը (այդ վերաբերմունքի ցայտուն օրինակները ըստ տեղացոց պատմության)։

7. Գրագիտության և ուսման տարածվածությունը. յուրա-

քանչյուր շերտի մեջ։ Ո՞րտեղ և ինչ ասպարիզում կրթություն ստացածները (կենտրոնական գյուղում, քաղաքում, օտարության մեջ...) գտնում էին իրենց ձեռք բերած պատրաստության գործածություները։

8. Տեղական ինտելիգենցիայի կազմը։ Նրա դերը տեղական տնտեսական և կուլտուրական կյանքի զարգացման մեջ և մասնակցությունը հասարակական հարաբերությունների փոփոխման մեջ։ Զանազան շերտերի հետ ստեղծված հարաբերությունները։

9. Սովետական օրով գյուղի շերտավորման մեջ տեղի ունեցած հեղաշրջումը (աշխատավոր տարրերի բարձրանալու և ամեն իրավական ու տնտեսական կախումից ազատագրվելու պրոցեսը)։

4. ՀԱՄԱՅՆՔ

1. Ո՞ւմից էր բաղկացած գյուղական համայնքը։ Համարվո՞ւմ էին համայնքի անդամ ուրիշ գյուղերից վերաբնակված ընտանիքները (արհեստավոր, բանվոր, չոբան, բատրակ...), որոնք գյուղում հող չունեին։

2. Ո՞վքեր էին մասնակցում համայնական ժողովներին՝ յուրաքանչյուր ընտանիքից մի ներկայացուցի՞չ (ո՞վ), թե ընտանիքի բոլոր չափահաս անդամները։ Կնոջ մասնակցությունը ամուսնու կենդանության օրով և այրիանալուց հետո։ Եթե կնոջը թույլ չէր տրվում մասնակցել համայնքի ժողովին, չէի՞ն հավաքվում միաժամանակ նաև առանձին կանանց խորհրդակցություններ և ինչ դեպքերում։ Եթե այրի կնոջ մասնակցությունը չէր թույլ տրվում, ո՞վ էր նրան փոխարինում համ. ժողովում։ Կարդող էին բացականները ուղարկել իրենց փոխարեն որևէ մեկին (ո՞ւմ)։ Ո՞վ էր ներկայացնում անչափահաս որբերին։ Ժողովում ո՞վ ուներ վճռական, ո՞վ խորհրդակցական ձայն։

3. Ո՞վ էր հրավիրում, ո՞ւմ նախաձեռնությամբ, ո՞րտեղ, ո՞ր օրերը և օրվա ո՞ր ժամերին գյուղական ժողովները։ Ո՞վ էր նախագահում։ Վիճաբանության, ձայն տալու ձևերը։

4. Շինական, վարչական և դատական մարմինները (տանուտեր, քյոխվա, մելիք, գանձապահ, դատավոր)։ Ո՞ր շերտերից էին նրանք ամեն մասամբ ընտրվում։ Զկայլին ժառանգական տանուտերները։ Գյուղական գրիչ։ Ի՞նչ պայքար էր մղվում գյուղական պաշտոնյաների ընտրության շուրջը, ո՞ւմ կողմից, ինչ

ձևով. գյուղական շերտերից յուրաքանչյուրի ժանակցությունը այդ պայքարին, կառավարության բռնած դիրքը: Վարձատրվում էին արդյոք այդ պաշտոնները. ինչ ձևով (համայնքի անդամների աշխատանքը նրանց արտերում, այգիներում, իրենց, թե նրանց, գործիքներով, իրենց, թե նրանց հացով. վարձատրություն դրամով, մթերքներով...):

5. Գյուղական համայնքի ժողովների իրավասությունը, ա) վարչական, բ) դատական, գ) հարկման:

6. Ինչպես էր կատարվում համայնական հողերի բաշխումը (ըստ շնչի, ըստ ծխի) և ինչ ձևով: Կանոնավոր պարբերականությամբ որոշ տարիներ անց, թե անորոշ ժամանակամիջոցներում: Հողաբաժանություն կատարող լիազորները: Հողերից որոնք էին մնում ընդհանուր օգտագործության, որոնք բաժանվում:

7. Ոռոգման ջրի բաշխումը գյուղի առանձին տնտեսությունների միջև: Լիազորները: Բաշխման հիմնական սկզբունքները և կանոնները:

8. Գյուղական հովիվ վարձելու պայմանները, արտերի պահապանները: Ո՞վքեր էին ընտրվում այդ պարտականությունները կատարելու համար:

9. Շինական ժողովների որոշումները գյուղի բարեկարգության մասին (փողոցների, կամուրջների, ճանապարհների, աղբյուրների, հասարակի, սելավի... ժամանակ): Ինչպես էին կատարվում այդ բարեկարգության համար անհրաժեշտ աշխատանքները:

10. Իրավունք ուներ համայնքը և ինչ եղանակով խառնվելու իր անդամների տնտեսական աշխատանքների մեջ և ստուգելու սերմնափոխելու հաջորդականությունը, լավ են արդյոք մշակվում այգիները, արտերը, ժամանակին են արդյոք կատարվում երկրագործական աշխատանքները, ինչպես է օգտագործվում առուների ջուրը, չեն փչացնում անտառը...:

11. Ինչ ձևով էր խառնվում համայնքը գյուղում կատարված անկարգության (թաղերի, ընտանիքների միջև, հրապարակային ընդհարումների) դեպքերում: Խառնվում էր արդյոք (ով, ժողովը, թե անձամբ տանտերը) ընտանեկան վեճերին և խռովություններին և ում նախաձեռնությամբ: Չէ՞ր մասնակցում տանուտերը ընտանեկան բաժանումներին: Չէ՞ր տալիս իր համաձայնությունը քահանային պսակադրությունը կատարելու համար:

12. Ի՞նչպիսի տուրքեր (բացի պետական տուրքերից) և ինչ նպատակով էր սահմանում շինական ժողովը. ինչպես էր բաշխում զանազան խավերի մեջ։ Պետական պաշտոնյաների ընդունելության ծախքերի բաշխումը։ Բաշխման և հավաքման ձևերը, հաշվետվությունը։

13. Պետական և այլ (ոչ անհատական) այցելու հյուրերին օթևան և ուտեստ հայթայթելու ձևերը։ Կային հասարակական օգաններ, քարվանսարաններ, թե տեղավորում էին մասնավոր ընտանիքներում—ինչ հերթականությամբ զեկավարվելով։ Մասնավոր ընտանիքների վերաբերմունքը դեպի այդպիսի հյուրերը։

14. Գյուղի զանազան խավերի մասնակցությունը համայնքի գործերին։ Ազդելու միջոցները։ Հատկապես ազնվական և այլ ոչ հարկատու տարրերի վերաբերմունքը։

15. Սովետական օրով տեղի ունեցած փոփոխությունը գյուղի համայնքի կազմակերպության մեջ։ Գյուղխորհուրդը. նրա աշխատանքներին մասնակցող գլխավոր տարրերը։ Զեկավարությունը։

5. ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ա. ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

1. Կար արդյոք տեղում «սեփականություն» բառը։ Եթե չկար, ինչ բառ էին նրա տեղը գործածում և ինչ իմաստով։ Տարբերություն դնում էին շարժական և անշարժ սեփականության միջև. ինչ անուն էին տալիս մեկին և մյուսին։

2. Կարող էր արդյոք սեփականատերն իր սեփականության հետ վարվել ինչպես ուզում էր—ոչնչացնել, ծախել, նվիրել, փոխել, եթե որոշ սահմանափակում էր դրվում, ով դեպքում և ինչում։

4. Ի՞նչ կարելի էր ձեռք բերել որպես սեփականություն և ինչ ոչ։ Օրինակ՝ գետակը, վայրենի կենդանիները, ձկները, մեղուները, ամեն տեսակի հող։

4. Տարբերություն դնում էին սեփականության իրավունքի և տիրության (владение) մեջ։ Կային իրեր, որ չէր կարելի սեփականություն, բայց կարելի էր տիրել և օգտագործել։

5. Ի՞նչպես էր ձեռք բերվում սեփականությունը—գնելով,

փոխանակելով, բռնագրավելով, գտնելով, անձնական աշխատանքով, աճեցնելով (անասուն, ծառեր), նվեր կամ ժառանգություն ստանալով։ Կային այլաբանական (սիմբոլիկ) ծեսեր սեփականությունը ձեռակերպելու։ Չկային այնպիսի գործողություններ, որոնցով կարելի էր անխախտ դարձնել ոչ թե սեփականության, այլ տիրության և օգտագործման իրավունքը։

6. Ի՞նչպիսի պայմաններում էր բռնագրավված իրը դառնում սեփականություն։

7. Ի՞նչն էր գյուտ համարվում։ Ո՞ւմ էր պատկանում գըտնըված իրը։ Արդյոք միշտ գտնողի՞ն, և ինչպիսի դեպքերում։ Եթե իրը մի քանիսն էին գտել, ինչպես էր նա բաժանվում գտնողների միջև։ Եթե կորած իրի տերը հայտնվում էր, ինչ վարձատրություն էր ստանում գտնողը։

8. Ի՞նչպես էին նայում ընտանի կենդանիներ, թռչուններ, վեթակից թռած մեղուներ... գտնելուն։

9. Ի՞նչպես էին նայում գանձ գտնելուն։ Կարելի էր գանձ որոնել ուրիշի հողի վրա։ Ո՞ւմ է պատկանում գանձը—գտնողի՞ն, հողի տերի՞ջը, թե երկուսին միասին։

10. Ի՞նչպիսի նշաններով էին մի սեփականություն բաժանում մյուս սեփականությունից։ Ի՞նչ անուններ էին տալիս այդ սահմանանշաններին։

11. Իրերի վրա դրվող և ում սեփականություն լինելը ցույց տվող նշաններ—դաժդաններ, կնիքներ և այլն։

12. Ընտանեկան սեփականությունից լինում էին մասեր, որոնք կազմում էին ընտանիքի որևէ անդամի (ում) մասնավոր սեփականություն. ինչպիսի դեպքերում։ Իրավունք ունի՞ր նա ազատ տրամադրելու այդ մասը առանց ընտանիքի մյուս անդամների համաձայնության։

13. Ո՞ւմ էին պատկանում հարսի բերած իրերը։ Ո՞ւմ էին անցնում այդ իրերը, եթե հարսը մեռնում էր անզավակ։

14. Եթե զավակներ ունեցող այրի կինը տուն էր բերում նոր ամուսին, որն ուներ իր սեփականությունը (շարժական կամ անշարժ), ժառանգում էին արդյոք առաջին և երկրորդ ամուսնություններից ծնված զավակները հավասարապես երկուսի սեփականությունը, թե ամեն մի ամուսնուց ծնված զավակները միայն իրենց հոր սեփականությունը։

15. Ժառանգում էին հայրական սեփականությունը տղաները ու աղջիկները հավասար չափով. եթե ոչ, պարտական չէի՞ն

եղբայրները պահել իրենց չամուսնացած քույրերին և իրենց վրա վերցնել նրանց ժառդու տալու ծախքերը։ Ի՞նչպես էին վարվում, եթե միայն աղջիկներ էին ժառանգ մնացած լինում։

16. Ժառանգում էին արդյոք իրարից ամուսինները և ո՞ր դուլքը։

17. Գոյություն ուներ կտակը. ե՞րբ էր ժամել։ Հաճախ էին լինում կտակ (բանավոր կամ գրավոր) կազմելու դեպքեր և ի՞նչպիսի ընտանիքներում։ Ի՞նչպես էին կազմվում կտակները, ո՞ւմ ներկայությամբ, ո՞վքեր էին նշանակվում կտակակատարներ։ Ի՞նչպես էին վերաբերվում ժառանգներն ու ազգականները կտակողների կամքին։ Իրավունք ուներ հայրը զրկելու ընտանիքի անդամներից որևէ մեկին ժառանգությունից։

18. Ի՞նչպես էր տեղի ունենում (շարժական և անշարժ) գույքի բաժանումը ընտանիքի անդամների միջև, տղաների և աղջիկների միջև, հոր կենդանության օրով, մահից հետո։ Ի՞նչ էր ստանում մայրը զավակներից, որի՞ մոտ էր մնում որբևայրի մայրը։ Ո՞ւմ պարտականությունն էր ամուսնացնել չամուսնացած քրոջը և կատարել հարսանեկան ծախքերը։

19. Ի՞նչպես էր հայրը բաժին հանում ընտանիքից անջատվող զավակին։ Կարո՞ղ էր նա տանից վռնդել որդուն՝ ոչինչ չտալով նրան, թե՞ կային իրեր, որոնցից հայրը չէր կարող նրանց զրկել։

20. Հաճախ էին պատահում շարժական կամ անշարժ գույքի ընդհանուր սեփականության կամ տիրության դեպքեր (ջաղաց, բաղնիք, աղբյուր, թոնիր, սայլ...)։ Ի՞նչպես էին օգտվում այդ գույքից և ո՞վ էր կառավարողը և պատասխանատուն—բոլո՞րը, թե մեկը, ընտրվածը։ Կարո՞ղ էր տներից ամեն մեկը իր բաժինը ազատ, ու՞մ որ ուզենար, ծախել կամ զիջել, թե պետք է իր ընկերների համաձայնությունը հարցներ։ Ձե՞ր պատկանում ընկերներին գնման նախապատ իրավունքը։ Ի՞նչպես էին բաժանում ընդհանուր սեփականությունը։

21. Եթե գյուղի հողերը համայնական էին, այդ հողերից որո՞նք ենթարկվում էին բաժանմանը և որո՞նք ոչ (տնատեղեր, այգիներ, իրենց ձեռքով խամհատված հողեր...)։ Ի՞նչ սկզբունքներով էին բաժանվում վարելահողերը (ըստ շնչի՞, թե աշխատուների), գյուղամերձ խոտհարքները, արոտատեղերը, անտառը...

22. Ի՞նչպես էին առանձին տնտեսությունները օգտվում

համայնական օգտագործման ներքո մնացող հողերից։ Կարող էին նրանք իրենց բաժին հանած հողերը տալ վարձու, գրավ դնել, փոխել և այլն, ազատորեն, թե համայնքի համաձայնությամբ։ Ի՞նչ կանոններ կային այդ հողաբաժինները ժառանգելու դեպքում։

23. Համայնքից դուրս գալու ժամանակ ինչ էր լինում դուրս գնացողի հողաբաժինը։

Բ. ՊԱՅՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ տեղական բառեր էին գործածվում գանազան պայմանադրությունների համար։ Զկայի՞ն առածներ, ասացվածքներ պայմանադրությունների հետ կապված։

2. Ի՞նչպիսի ձևեր էին կատարվում պայմանախոսությունից առաջ (օրինակ՝ բանակցությունների միջոցին և հետո) (իրար մեծարելը, ձեռք խփելը, հող ուտելը, աղին ձեռք տալը և այլն)։

3. Ի՞նչ նշանակություն ունեին պայմանախոսության միջոցին վկաները։ Ո՞վքեր կարող էին վկա լինել և քանի՞սը պետք է լինեին։

4. Ի՞նչ նշանակություն ուներ պայմանախոսության միջոցին երաշխավորությունը. ինչ պատասխանատվության էր ենթարկվում երաշխավորը պայմանը չկատարելու դեպքում։

5. Ի՞նչ նշանակություն ուներ պայմանադրության միջոցին գրավականը. ո՛վ ում էր տալիս գրավականը (բեհը) առ և ձախի ժամանակ, վարձկալության ժամանակ... Ե՞րբ գրավականը վերադարձվում էր տվողին և ե՞րբ կորչում էր։ Ի՞նչ էր տրվում որպես գրավական—իր, փող...

6. Եթե պայմանադրությանը ժամանակից էր այս կամ այն կողմից մի քանի անձ, ո՞ր չափով նրանցից մեկը պատասխանատու էր մյուսների համար։

7. Ի՞նչպիսի սովորություններ էին կապված նվեր տալու հետ։ Ի՞նչ տեսակի գույք կարող էր նվիրվել։ Լինո՞ւմ էին պայմանական նվերներ։ Ո՞րպիսի դեպքերում էին նվերներ տրվում, օրինակ՝ հարսանիքի, ծննդաբերության, կնունքի, նոր բնակարան անցնելու առիթով... Նվեր ստանալը կապված էր որևէ պարտավորության հետ։ Եղե՞լ են դեպքեր նվերը նվիրատուին վերադարձնելու։

8. Ի՞նչպես էր հասկացվում առուձախի պայմանադրու-

թյունը։ Ինչո՞վ էր տարբերվում իր ծախելը վարձով կամ փոխ տալուց։

9. Թույլ էր տրվում ուրիշի առուծախին խառնվելը, գինը բարձրացնելը։

10. Եթե իրը ծախելու միջոցին տեղի էր ունեցել խաբեբայություն (օրինակ՝ ասված չէր, թե իրը ինչ պակասություն ունի), արդյոք խաբված կողմը կարող էր վերադարձնել գնած իրը կամ պահանջել վարձատրություն։

11. Հաճախ էին տեղի ունենում անշարժ գույքերի փոխանակության դեպքեր (օրինակ՝ վարելահողերի, արոտատեղերի, տնատեղերի)։ Ի՞նչպես էր կատարվում շարժական գույքերի (ձիերի, տան թռչուններեի) փոխանակությունը։ Ի՞նչ տեսակ և ինչպիսի այլաբանական ձևակերպությունների հետ էր կապված փոխանակությունը։

12. Գույքը վարձու տալու ինչպիսի տեսակներ (անուններ) գոյություն ունեին և ինչպիսի պայմաններ էին կապվում վարձով տալու ժամանակ, գնի, վարձատրամի, վճարման ժամկետների, տիրոջ և վարձակալի իրավունքների և պարտականությունների, գույքի փչացման և ոչնչացման դեպքերի համար։ Արդյոք լինում էին դեպքեր, որ իրը (վարելահող, արոտատեղ, տուն, բնակարան, մարագ, ջաղաց, այգի, բանջարանոց, գյուղատնտեսական գործիք, տնային անասուն) վարձու էր տրվում ոչ թե փողով, այլ օգուտի արդյունքով կամ աշխատանքի մի ժամով, օրինակ՝ հարկը վճարելու, վառելափայտ հայթայթելու պայմանով...

13. Ի՞նչպես էր ազդում վարձակալության վրա, եթե տերը իրը վաճառում էր, այսինքն՝ պայմանադրությունը իր ուժի մեջ էր մնում, թե ոչնչանում էր։

14. Ի՞նչպիսի դեպքեր էին (տեղական անունները) լինում, երբ իրը ի պահ էր հանձնվում, օրինակ՝ հրդեհի ժամանակ, բացակայելու, ուրիշի հոգի մեջ հացահատիկը պահելու միջոցին... Արդյոք թույլ էր տրվում օգտվել պահ տրված իրերով։ Տրվում էր վարձատրություն իրը պահելու համար։

15. Ի՞նչպես էին կատարվում փոխանակությունները։ Ի՞նչ իրեր կարելի էր փոխ տալ (սերմ, սայլ, անասուն), ինչ ձևով և ինչ պայմաններով։

19. Ի՞նչպես էր դրամը փոխ տրվում։ Գյուղերում ո՞վ էր դրամը փոխ տալով զբաղվում և չկայինն արդյոք վաշխառուներ։

ֆանի՞ ժամանակով էին փողը փոխ տալիս, չէի՞ն պայմանավորվում պարտքը վճարել աշխատանքով, իրերով, հացով և այլն։ Պարտքը տրվում էր վկաների ներկայությամբ, թե ծածուկ, աշխատելով, որ ոչ ոք չիմանա, բանավո՞ր, թե գրավոր ձևով։

17. Պահանջվո՞ւմ էր պարտապանից գրավական, ի՞նչ։ Պահանջվո՞ւմ էր մեկ երրորդի երաշխավորությունը։

18. Եթե փոխառությունը կատարվել էր տոկոսով, տոկոսի մեծությունն ու ձևը, այսինքն՝ վճարվում էր փողո՞վ, աշխատանքո՞վ, հողը, այդին օգտագործությա՞ն տալով... Տոկոսը առաջից («դլխից») էր պահանջվում, թե պարտքը վերադարձնելու միջոցին։ Հաշվո՞ւմ էին տոկոսը տոկոսի վրա։ Ի՞նչպես էին վերաբերվում վաշխառուներին։

19. Ի՞նչպիսի հասկացողություններ էին կապված անձնական վարձման հետ (ծառա, նոքար, մշակ, հովիվ, գղիր...) վարձելիս։ Ի՞նչ աշխատանքների համար էին վարձում։ Տարեկան, ամսական, սեզոնային, օրական մշակներ։ Վարձելու ժամանակամիջոցի սկիզբը կամ վերջը (մինչև սուրբ Սարգիս, զատիկ, սուրբ Գևորգ, նախրաթող...)։

20. Ի՞նչ պայմաններով էին վարձվում։ Վարձը վճարվում էր դրամո՞վ, թե նյութով, մթերքով։ Չէի՞ն վարձվում հնձվորները խուրձերի հաշվով, ջաղացպանը աղունի քանակության հաշվով։

21. Ի՞նչպես էին վարձվում անհատական և հասարակական հովիվները։ Ի՞նչ նվերներ էին տանում նրանք անասունը գարնանը արոտ հանելուց առաջ կամ աշնանը գոմեր ներս անելուց հետո։ Ո՞ր դեպքերում էր հովիվը պատասխանատու տիրոջ առաջ անասունը կորցնելու համար և ինչո՞վ։ Ի՞նչ ապացույց էին պահանջում հովիվից, որ անասունը սատկել է կամ գազանի կեր դարձել։

22. Տանու ծառաները (նոքարները), եթե երկար ապրած էին լինում գյուղացու ընտանիքում, համարվո՞ւմ էին արդյոք նրա ընտանիքի անդամ։ Ի՞նչ հարաբերություններ էին ստեղծվում այդ դեպքերում։

23. Պատասխանատո՞ւ էին ծառաները, մշակները տիրոջ առջև իրենց անփութությամբ կամ զանցառությամբ պատճառած վնասների համար։ Կարո՞ղ էր վարձվողը ժամկետից առաջ հեռանալ տիրոջ մոտից, և ի՞նչ հետևանքներ էին ծագում այդ հեռանալուց։

24. Երեխաներին արհեստ սովորելու տալը տարբերվո՞ւմ էր

անձնական վարձումից։ Ի՞նչ պայմաններով էին երեխաները աշակերտ տրվում արհեստավորների մոտ։

25. Կազմվո՞ւմ էին արդյոք ընկերակցություններ (աթոռներ), օրինակ՝ միասին հումք ձեռք բերելու, կամ միասին իրեր շինելու և ծախելու, շենքը, մեքենան... միասին օգտագործելու, կամ միասին վարձելու, մի աշխատանք միասին հանձն առնելու և այլնի համար։ Ընկերակցություններէ տեղական անուննները։ Ի՞նչ պայմաններ էին կապում իրար հետ ընկերակցության անդամները (գրավո՞ր, թե բանավոր). ինչպես էին բաժանում օգուտը և վնասը։ Ի՞նչպես էին կազմակերպված—ով էր ավագը, ներկայացուցիչը, ինչպես էին վճռվում ծագող հարցերը և ներքին վեճերը։

Գ. ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

1. Ի՞նչ օրենքներով էին ղեկավարվում քրեական գործերը վաճելիս։ Արդյոք հաճախ էր գործադրվում սովորույթը։

2. Ջանազանո՞ւմ էին հանցանքն ու զանցառությունը և ինչով։ Ի՞նչպես էին տեղացիք անվանում մեկը և մյուսը։ Հանցանքի ինչպիսի տեսակներն էին ջանազանում։

3. Ի՞նչ տարբերություն կար հանցանքի և մեղքի մեջ։ Ինչու գործողություններից մի քանիսը կոչվում էին հանցանք, մյուսները մեղք։ Ո՞ր դեպքերում մեղքը դառնում էր հանցանք և ընդհակառակը։

4. Ի՞նչպիսի հանցանքներ ամենից ավելի էին տարածված տվյալ վայրում. պատճառն ինչ էր։ Արդյոք դա կախված չէ՞ր տվյալ վայրում. պատճառն ինչ էր։ Արդյոք դա կախված չէ՞ր տվյալ վայրում. պատճառն ինչ էր։ Արդյոք դա կախված չէ՞ր տեղադրությունից (սահմանին մոտ լինելուց, մաքսանենգություն), բնակիչների բնավորությունից, սովորություններից, պարապմունքից, աղքատությունից. աղանահավատություններից, պարապմունքից, աղքատությունից. անհավատություններից, պարապմունքից, աղքատությունից. աղանահավատություններից, պարապմունքից, աղքատությունից. աղքատության, դյուրագրգռության, հարբեցողության... ազդեցության, դյուրագրգռության, հարբեցողության... ազդեցություն։ Արդյոք չկայի՞ն այնպիսի հանցանքներ, որ արհեստ (վեճ շակ, խաչագողություն) էին դարձել։

5. Ո՞րպիսի հանցանքներն էին ավելի ծանր համարվում և ինչու։ Ջէ՞ր կարող ծանր հանցանքը թեթև պատնաշ և թեթևը ծանր՝ որևէ հատուկ պայմանների հետևանքով (օրինակ՝ գողությունը բաց բնակարանից ավելի ծանր էր համարվում, քան թե փակ բնակարանից. հանցանքը հոր, մոր, հավատյուղացու, այլ

ազգի, այլակրոնի դեմ, գիշերով, օրը ցերեկով, ժողովրդի աչքի առջև, եկեղեցուց...)։

6. Ի՞նչն էին համարում հանցագործության պատճառ, արդյո՞ք փորձանքը, աստծու պատիժը, աստծուց խռով լինելը։ Չէ՞ր նկատվում հանցագործության մեջ ժառանգականություն, հորից որդուն անցնելը։

7. Որոշ գործողությունները արգելվում էին միայն այն պատճառով, որ որևէ վնաս էին հասցնում, թե այն պատճառով, որ ինքնըստինքյան վատ և անբարոյական գործողություններ էին համարվում։

8. Չկայի՞ն այնպիսի գործողություններ, որ օրինքը չէր պատժում, իսկ սովորույթը արդելում էր և նույնիսկ պատժում, և ընդհակառակը։ Չկայի՞ն այնպիսի հանցագործություններ, որոնք միայն հետևանք էին տեղական սովորությունների, սնահավատությունների, նախապաշարմունքների (մեղուները, սերմ գողանալը ավելի լավ բերք ունենալու համար, հավ գողանալը հարսանիքների ժամանակ...)։

9. Չկայի՞ն այնպիսի հանցանքներ, որոնք վիրավորական էին ամբողջ գյուղի, համայնքի համար։ Ի՞նչպես էին վարվում այդպիսի դեպքերում։

10. Ի՞նչպես էին նայում անզգուշության, պատահմամբ, ինքնապաշտպանության միջոցին կատարված հանցանքին։ Չէի՞ն պատժում կենդանիներին. ինչի՞ համար և ի՞նչպիսի կենդանիներին։ Մեղմացնո՞ւմ էին հանցանքը հարբած, գրգռված, խելագար, խուլ ու համր լինելը, ջահելությունը, ծերությունը և այլն։

11. Պատժվո՞ւմ էր արդյոք հանցանք կատարելու փորձը կամ հանցագործության նախապատրաստվելը. դրա պատիժը ինչո՞վ էր տարբերվում կատարված հանցանքի պատժից։ Ի՞նչպես էին նայում հանցագործությունը գրգռողին, թագցնողին, գողացած իրը պարտակողին։

12. Ի՞նչպիսի պատիժներ էին գործադրվում—ազատազրկություն, դրամական տույժ, ժաբմնական պատիժ... Այդ պատիժներից ո՞ր տեսակը ի՞նչ էր նշանակվում։ Ի՞նչպես և ո՞ւմ ձեռքով էին այդ պատիժները ի կատար ածվում։ Ի՞նչպիսի տարբերություն կար տղամարդկանց, կանանց, ծերունիների, անչափահասների պատիժների միջև։ Կարելի՞ էր արդյոք պատժել մեկին մյուս

սի փոխարեն (ծնողներին զավակների, մարդուն կնոջ և այլն փոխարեն)։

13. Ի՞նչպես էին վերաբերվում ընդհանուր դատարանով պատիժ կրող կամ պատիժ կրած քրեական հանցագործներին։ Օգնո՞ւմ էին նրանց (ինչո՞վ), թե անվստահությամբ վերաբերվում։ Ի՞նչպիսի պատիժներ ամենից ավելի անպատվաբեր, անարգ էին համարվում։ Այդպիսի անպատվաբեր պատիժների հետ կապված երգերն ու ծեսերը։

14. Ի՞նչպես էին վերաբերվում բրենց ընտրած պաշտոնյաների և համայնական վարչության դեմ կատարված հանցանքներին — վիրավորելուն, անարգելուն, կարգադրություններին չհնազանդվելուն, հակառակելուն։

15. Պաշտոնատար անձանց ո՞ր գործողությունները սովորույթը ենթարկում էր պատժի։ Ի՞նչպես էին վերաբերվում նրանց կաշառակերության, հասարակական դրամների վատնումին և ծառայության այլ հանցանքներին։

16. Արգելո՞ւմ էր սովորույթը աղքատություն, ժուրացկանություն, թափառաշրջիկություն (ավարա)։ Եթե արգելում էր, ի՞նչպիսի դեպքերում և ի՞նչպես էր պատժում։ Ջի՞ր նկատված կազմակերպված ժուրացկանություն և խուժանություն։

17. Արգելո՞ւմ էր արբեցողությունը, մ՞ղք, թե պակասություն էր համարվում։ Ո՞ր դեպքերում պատժվում էր և ի՞նչպես։

18. Հաճա՞խ էին տեղի ունենում մատնություններ, ծածուկ ամբաստանություններ և ո՞ւմ դեմ. ուրի՞շ հասարակական խավերին պատկանողների՞, հեռավորների՞, թե նաև մերձավորների դեմ։

19. Ի՞նչպես էին նայում կանանց ամոթխածության զգացմունքը վիրավորելուն։ Ի՞նչպես էին վերաբերվում պոռնկության և հանգամանքու կալատության։ Ի՞նչպիսի սովորություններ և հանգամանքներ նպաստում էին պոռնկության զարգացմանը։

20. Ի՞նչպես էին վերաբերվում հակաբնական արատներին, մասնավորապես արվագիտության և անասնախառնության։

21. Ի՞նչպես էին նայում սպանության։ Ի՞նչպես էին անվանում մարդասպանին («արնատեր»)։ Սպանողին որոնում էր ամբողջ հասարակությո՞ւնը, թե միայն սպանվածի ազգականները։

22. Եթե կար արյան վրիժառություն, ո՞վ էր ըստ սովորույթի պարտական արյունահան լինելու, ազգականներից ո՞րը։ Միայն արյունո՞վ էր լվացվում, թե նաև այլ հանցագործությունն էր արյունով լվացվում։ Ի՞նչպես էր վերաբերվում բնակչությունը

արյան վրիժառուության. ինչ դեր էր խաղում այդ դեպքերում հոգևորականությունը։

23. Ինչպիսի հանգամանքներում և ինչ ձևով էր վերջ տրվում արյունով հատուցմանը։ Ե՞րբ էր արնատերը բավականանում սպանողից արյան գինը (չափը) կամ տուգանք ստանալով։ Հաշտության ծեսերը։

24. Ո՞րչափ հաճախակի էին անձնասպանության դեպքերը (ինչ եղանակով). պատճառները։ Սովորույթը համարում էր անձնասպանությունը հանցանք, թե միայն մեղք. չէ՞ր ենթարկվում որևէ պատասխանատվության անձնասպանության փորձ անողը։

25. Մանկասպանությունը համարվո՞ւմ էր նույնպիսի ծանր հանցանք, որպես սպանության ուրիշ դեպքեր. ինչպես էին վերաբերվում իր ժանկանը սպանող կնոջը։ Կայրին ավանդություններ երեխաներին բախտի բերմանը ձգելու մասին։ Կան այժմ էլ այդպիսի դեպքեր. ինչ հանգամանքներում։

26. Հաճախ էին տեղի ունենում արհեստական վիժումներ։ Ինչպես էին նայում երեխա փչացնելուն. համարում էին ծանր հանցանք, թե միայն մեղք։

27. Ինչպես էին վերաբերվում մարմնական ընասարարումներին—ծեծին, վերք հասցնելուն... Տարբերո՞ւմ էին ծանր և թեթև ընասարարումները. ինչ տարբերություն էին դնում նրանց միջև և ինչպես պատժում։

28. Ինչպես էին վերաբերվում անձնական վիրավորանքներին և զրպարտությանը։ Վիրավորանքի այլաբանական ձևերը (դռանը մուր քսելը, պատուհան ջարդելը, երդիկին կոկղանք ձգելը, ծածուկ մազ կտրելը)։

29. Ինչ հասկացողություն ունէին պատվի մասին։ Տարբերո՞ւմ էին արդյոք խոսքով վիրավորանքը գործողությամբ վիրավորանքից։ Ե՞րբ էր դատարանը խառնվում անձնական վիրավորանք հասցնելու գործերին և ո՞ւմ նախաձեռնությամբ։ Պատիժ նշանակելիս աչքի առաջ ունենո՞ւմ էին սեռը, հասակը, վիրավորողի դրությունը (հարբած, գրգռված լինելը)։ Բացի անպատվության համար դրամական տուգանք նշանակելուց չէ՞ին նշանակում նաև քրեական պատիժ։

30. Ինչպես էին նայում ավազակությանը և թալանին։ Դրանց պատճառները։ Ավանդություններ տեղական ավազակների մասին։

31. Գողության մասին եղած հայացքները։ Տարբերություն դնում էին պատահական գողի և արհեստով գողի միջև։ Գողության հանցանքը մեղմացնող և սաստկացնող հանգամանքները՝ նայելով թե ինչ էր գողացված, ով էր գողացել, ումից, որտեղ և երբ։ Մասնավորապես ինչպես էին վերաբերվում ընտանիքի մեջ կատարվող գողություններին, տնային թռչունների, հացի, գյուղատնտեսական գործիքների, մեղուների և այլն գողություններին։ Ի՞նչպիսի գողություններ պատժի չէին ենթարկվում։

32. Հաճախ էին տեղի ունենում հրկիզումներ։ Ի՞նչ էին կրակ տալիս։ Ի՞նչպես էր բնակչությունը վերաբերվում այդ դեպքերին։

33. Ի՞նչպես էին նայում ուրիշի այգուց պտուղ, ուրիշի բանջարանոցից բանջար, ուրիշի բոստանից վարունգ, սեխ... գողանալուն, ուրիշի դաշտում խոտ հարելուն, արածացնելուն, ուրիշի կովը, ոչխարը կթելուն և այլն։

34. Արդյո՞ք հաճախ էին կողմերը իրար հետ հաշտվում։ Ո՞ր դեպքերում էր այդ թույլ տրվում։ Եթե դատավճռից գժգոհ էին մնում, չէի՞ն հաշտվում արդեն դատավճիռը կայանալուց հետո։ Չէի՞ն շարունակում ոխակալ լինել այս կամ այն դեպքում։

35. Վրեժխնդրության տեղական ձևերը—ձգություն, այգի փչացնելը, անասունին ջնասելը...

36. Հանցագործին եկեղեցում հատուկ ծիսակատարությամբ հայհոյանագործելու եղանակները։

Դ. ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

1. Լինում էր արդյոք ինքնագատաստան, այսինքն՝ առանց դատարանին դիմելու ինքնակամ պատժելը (բացի արյան վրիժառության և մասնավոր վրիժառության այլ դեպքերից), օրիժառության և մասնավոր վրիժառության այլ դեպքերից), նակ՝ պոռնիկ կանանց, հասարակական մատնիչ համարվածին, կրոնական պահանջները կոպիտ խախտողին։ Ի՞նչ ձևով էին պատժում։

2. Ի՞նչ տեսակ դատարաններ էին լինում տեղում (ծերուների, ազգականների, դրացիների, մերձավորների, հավայնքի...)։ Ո՞ր դեպքերում դրանցից որի՞ն էին դիմում, ո՞րն էին գերադասում։

3. Դատարանի կազմը։ Ո՞վքեր էին ճանաչվում դատավոր. ինչ պայմանների պիտի նրանք համապատասխաներին։

4. Ի՞նչպես և քանի՞ հոգի էին ընտրվում հավաքից դատավորներ։ Գյուղական դատարանը ո՞րտեղ, ե՞րբ, ինչ պարագաներում, ո՞ւմ հրավերով, որքան ժամանակավիճակով էր հավաքվում։ Մասնակցո՞ւմ էր արդյոք տանուտերը (քյոխվան)։

5. Ի՞նչ տեսակ գործեր էին ենթակա գյուղական դատարանին։ Ո՞վ էր հանդիսանում որպես հասարակական մեղադրող։

6. Ի՞նչպես էին կանչվում մեղադրվողները. ինչ հետևանքներ էր ունենում չներկայանալը։

7. Ո՞ւմ ներկայությունը անհրաժեշտ էր դատարանում։ Ե՞րբ էր գործը վճռվում բացակայությամբ։ Եթե թույլատրվում էր ներկա գտնվել կողմնակի անձանց, կարող էին նրանք խառնվել դատավարությանը։

8. Ինչո՞վ էր ղեկավարվում դատարանը. սովորությունը տրվող կարևորությունը։ Ի՞նչ նշանակություն էր տրվում երեքին, փաստաթղթերին, վկայություններին, երդմանը։ Ո՞վ չէր կարող վկա լինել։ Ի՞նչպես էին հարցաքննում վկային։ Վկանները երդվեցվո՞ւմ էին և ինչ ձևով։ Երդվեցվո՞ւմ էր մեղադրյալը։ Չէ՞ր գործադրվում ֆիզիկական բնույթ կրող հարկադրում (ծեծ, սոված պահելը...)։

9. Գկայի՞ն սնահավատական գործողություններ հանցապորձին կամ գողացած իրը գտնելու համար, օրինակ՝ գրքացներին, երազահաններին դիմելը, այս կամ այն սրբին աղոթք անելը, մոմ վառելը...

10. Ի՞նչ պայմաններում էր գործը համարվում վճռված։ Անհրաժե՞շտ էր արդյոք դատավորների միաձայն որոշումը։ Լինո՞ւմ էին գործեր (պրակտիկի), երբ գործը վճռվում էր վիճակ գցելով (վիճակ գցելու ձևը)։

11. Դատավճիռը ի կատար ածելու պայմանները։ Ո՞վ էր հսկում կատարածությանը։ Նշանակվո՞ւմ էր ժամկետ։ Ազատազրկման տեղական ձևերը (տեղական բանտը. նրա սարքավորումը). վարվողությունը ազատազրկվածների հետ։ Ի՞նչպես էին անում, երբ տուգանքի կամ այլ դրամական վճարման դատապարտվածը անվճարունակ էր։

12. Եթե կողմերը ճնշում էին դժգոհ, կարո՞ղ էին բողոքարկել և ո՞ւմ։ Դրա համար ինչ ժամանակամիջոց էր սահմանված, և ինչ պայմաններ էին հարկավոր։

13. Ի՞նչպես էին վերաբերվում պետական դատարանին և պետական օրենքներին։ Եթե գերադասում էին խուսափել պետա-

կան դատարանին դիմելու, ինչ ժքջոցների էին դիմում վեճերը վերջացնելու համար։

14. Հաճախ էին դիմում միջնորդ դատարանի։ Ի՞նչպես էր նա կազմվում։ Ո՞րչափ պարտադիր էին նրա որոշումները։

V. ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐ

1. ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԿՐՈՆ

1. Բնակչությունը ինչ պաշտոնական կրոնի էր հետևում։ Ի՞նչպես էին պատկերացնում իրենց գլխավոր աստվածությունը քրիստոնյաները, մահմեդականները, եզդիները, բոշաները...։ Արդյոք այդ աստվածությունը անմիջական գործակցություն ունենո՞ւմ էր մարդու հետ, երևո՞ւմ էր նրան, ո՞րտեղ և ինչ հանգամանքներում։

2. Կան արդյոք տեղական ավանդություններ մեկի մասին, որը մեռել և հետո հարություն է առել։

3. Ի՞նչպես էին տեղական քրիստոնյաները պատկերացնում Աստվածածնին։ Ի՞նչպես, ո՞ւմ և ո՞րտեղ է նա երևացել մարդկանց. տեղական ավանդություններ։ Կա՞ն տեղում նրան նվիրված եկեղեցիներ, մատուռներ։ Ո՞րտեղ կային նրա հրաշագործ պատկերները։ Ջէ՞ր ընդունում նա որևէ կենդանի կնոջ կերպարանք (ռուսական աղանդավորների մոտ)։ Ի՞նչ կոչումներ էին տալիս Աստվածածնին։

4. Ի՞նչ սուրբեր (փիրեր) էին ամենից ավելի պաշտվում տեղում. նրանց նվիրված եկեղեցիները, մատուռները, խաչքարերը և այլ սրբավայրերը։ Ո՞ր սուրբերն էին ավելի պաշտված, ընդհանուր եկեղեցական՞ն, թե ազգային հայկական. չկայի՞ն զուտ տեղական սուրբեր։ Ինչ էր պատմում բնակչությունը սրբի (փիրի) մասին, մանավանդ տեղականի մասին, սրբավայրերի հրաշագործությունների։

5. Պաշտոնական եկեղեցու վերաբերմունքը այն ուխտավայրերին, որտեղ պաշտվում էր աղբյուրը, լեռան գագաթը, պուրակը, նահատակի գերեզմանը և այլն։ Կա՞ այդտեղ կատուցված մատուռ, «բեմ». տարվա ո՞ր օրն էր պատարագ մատուցվում։

6. Ի՞նչպես էին վերաբերվում սուրբերի պատկերներին։ Թո՞ւյլ էր տրվում մանավոր տներում պատկեր դնել։ Մանավանդ հրաշագործ պատկերները ո՞ւմ մոտ էին, որ տներում գտնվող

ուժից ստացված, ով էր դիմում նրանց հրաշագործ զորությանը և ինչ դեպքերում, ինչ ձևով։ Ի՞նչպես էին պատկերների սեփականատերերը օգտվում բնակչության սնահավատությունից։

7. Կային տեղում մասնավոր հրաշագործ գրքեր (ավետարան, նարեկ), խաչեր, մասունքներ. ո՞րտեղ և ո՞ւմ մոտ։ Նրանց զորությանը դիմելու դեպքեր։ Ի՞նչ կոչում էին տալիս այդ գրքին (կարմիր ավետարան), խաչին։ Ի՞նչ էին պատմում այդ հրաշագործ իրերի մասին։

8. Տեղական աղանդներ։ Ի՞նչպես էին նրանք վերաբերվում տեղական սրբավայրերին և սուրբ իրերին։

9. Ի՞նչպես էին վերաբերվում հոգևորականներին, ինչպիսի սնահավատություններ և ծեսեր էին կապված նրանց հանդիպելու, երազում տեսնելու, նրանց տված օրհնանքի, անեծքի հետ։ Բնակչությանը նրանց մատուցած «ծառայությունների» ձևերը (բացի զուտ պաշտոնական կրոնի թելադրած պարտականություններից)։

10. Ի՞նչքան ծախքեր էր անում մի ընտանիք իր կրոնական «պետքերի» վրա մինչև ուևոլուցիան։ Ի՞նչ պայքար էր մղվել կրոնական սնահավատությունների դեմ, ո՞ւմ կողմից և ինչ ձևով։ Եղե՞լ են դեպքեր եկեղեցիների կամ մզկիթների փակման և այլ պետքերի (ինչպիսի) հատկացման։

11. Ռևոլուցիայից հետո և հատկապես սովետական օրով տեղի ունեցած փոփոխությունները։ Ջանդան հասարակական տարրերի վերաբերմունքը (կոնկրետ դեպքերի նկարագրություն) դեպի եկեղեցիների և մզկիթների փակման դեպքերը, դեպի հոգևորականները։ Եթե կրոնական զգացմունքը պահպանվել է, ինչ ուղղություն է ստացել։ Ավելի արագ վերանում են պաշտոնական կրոնի հետ կապված սնահավատությունները, թե ավելի հին, նախնական, «հեթանոսական» հավատալիքների հետ կապվածները։

2. ՃԱԿԱՏԱԳԻՐ ԵՎ ԲԱԽՏ

1. Տեղացոց ունեցած հասկացողությունը ճակատագրի մասին։ Կարելի՞ է ժեկի ճակատագիրը գուշակել. ինչպե՞ս։ Հնարավո՞ր է ճակատագրից խուսափել (տեղական պատմություններ այդպիսի փորձերի մասին)։

2. Արդյոք ճակատագիրն ու բախտը մեևնո՞ւյնն էին հա-

ժարվուժ։ Կարելի՞ էր բախտը գուշակել. ինչպես։ Կարելի՞ էր գուշակել այս կամ այն գործողության (վարմունքի) բախտավոր կամ անբախտ, հաջող կամ անհաջող լինելը. ինչպես։ Կարելի՞ էր բախտը շրջել, փոխել. ինչո՞վ։ Ե՞րբ էր լախտը ժարդուց երեսը շուռ տալիս։

3. Կայլո՞ն այնպիսի մարդիկ, կենդանիներ, իրեր, որոնց հետ կապված էր բախտավորությունը (հաջողությունը) կամ անբախտությունը (անհաջողությունը)։

3. ԳԵՏՆԻ ԳԱՇՏԱՄՈՒՆՔ

1. Ջըն կոչում գետինը «մայր»։ Ջըն երդվում գետնով։ Ջէլըն դնում հողը բերանը և ինչ դեպքերում։ Ջկար սովորություն որոշ դեպքերում գետինը համբուրելու։ Ջկայլո՞ն այնպիսի վայրեր, որտեղ երբեք թույլ չէր տրվում հերկել կրոնական առարկություններով, և հատկապես ինչո՞ւ։ Կայլո՞ն այնպիսի վայրեր, որտեղ դրված քրը դառնում էր «տաբու», այսինքն որևէ մեկի ձեռք տալուց պաշտպանված։

2. Ո՞րտեղից վերցված հողը առանձնապես զորավոր էր։ Սովորություն կար հայրենիքի հողը հետը վերցնելու օտարություն գնալիս, հեռավոր ճամբա ընկնելիս. ինչո՞ւ էր այդ արվում։

3. Ջկայլո՞ն առանձին հովիտների, ձորերի, վարելահողերի, գոմատեղերի և այլ տեղերի ոգիներ. նրանց անունները, արտաքինը, բնավորությունը, փոխադարձ հարաբերությունները. ավանդություններ նրանց մասին։ Ի՞նչպես էին այդ ոգիներին սիրաշահում և նրանց բարկությունից պաշտպանվում։

4. Գետնի երեսին ապրող ոգիներ (ծննդկանի պատկած տեղը, տան շեմքը...), նրանցից պաշտպանվելու միջոցները (շրջան գծելով, երկաթե շղթա ձգելով...)։ Մարդու ժարմնով նրանց բարձրանալուց պաշտպանվելու եղանակները (ոտքին ընգղնգան ապարանջանները անցկացնելը, շամվուրին հենվելով ոտքով կոխելը)։ Ե՞րբ էր արգելվում գետինն ավլելը, գետնին տաք ջուր թափելը և ինչո՞ւ։

5. Կար սովորություն խմբչջից մի մաս (գինու թասից) գետնին թափելու. ե՞րբ և ինչ նպատակով։

4. ԼԵՌՆԵՐԻ, ԲԼՈՒՐՆԵՐԻ, ԺԱՅՌԵՐԻ ԵՎ ՔԱՐԵՐԻ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔ։ ՔԱՐԱՅՐՆԵՐ

1. Բնակչության պաշտած լեռները ու բլուրները. պաշտաման պատճառները, ռեալ և անահավատությամբ վերագրվող առանձնահատկությունները (ամենից շուտ արևի շողերով լուսավորվելը, քամու, անձրևի, փոթորկի, ձյան հյուսքերի պատճառ լինելը. անանցանելի լինելը. թշնամուց պաշտպանելը, գագաթից լայն տեսարանի բացվելը, սրբազան քարայրի գլխին տեղավորված լինելը...), պաշտպամաև ձևերը (վերելքի արգելք, աղոթքի ժամանակ դեպի լեռը երես դարձնելը, ձոնված տոնով, ուխտագնացությամբ, մատաղով մեծարելը...)։ ԶկաՀն սրբազան գագաթին արհեստական քարակույտեր, խաչքար, մատուռ, բեմ, գերեզման։ ԿաՀ ավանդություն լեռնանցքի և առհասարակ լեռների ոգու մասին։ Ի՞նչպես էին նրան պատկերացնում, ի՞նչպես էին նրան մեծարում, ի՞նչ են պատմում նրա մասին։ Ի՞նչ հարաբերությունների մեջ էր գտնվում այդ ոգին վայրի կենդանիների, եղանակի ոգիների հետ։

2. Վտանգավոր լեռնանցքների պաշտամունք. Նրանցով բարձրանալուց առաջ և իջնելուց հետո կատարվող աղոթքները։ Ճամբորդներին լեռնանցքներում պաշտպանող սուրբերը։ Բերված նվիրաբերությունները—մատաղ, դրամ, գնդակներ, զգեստի կտորներ, քարեր։ Հատուկ աղոթքներ։

3. Նվիրական ժայռեր, քարեր և քարայրներ. Նրանց պաշտելու պատճառները (ընկնելու սպառնալից դիրքը, տակից աղբյուրի բխումը, վրայից ջուր կաթելը, քրտնելը և այլն). պաշտաման ձևերը. վիշապաքարեր, ֆալոսանման քարեր։ Ի՞նչ առիթներով էին գալիս պաշտելու այդ ժայռերը, քարերը, ո՞ր դեպքերում և ե՞րբ։ Ժայռերի և քարերի մասին եղած ավանդությունները. չէ՞ն պատմում մի քանիսի մասին, թե քարացած մարդիկ են կամ կենդանիներ։ Աստվածության, հերոսի կամ սրբի թողած հետքերը ժայռերի և քարերի վրա։ Այդ հետքերը պաշտվո՞ւմ էին արդյոք և ի՞նչպես։

4. Պաշտվող արհեստական քարակույտեր։ Ի՞նչպես էր վերաբերվում ամեն մի անցորդ նրանց և ինչո՞ւ։ Բնական քարակույտերի մեջ ապրող ոգիները։

5. Սրբազան քարայրներ. ո՞րտեղ են գտնվում։ Նրանց հետ կապված ավանդություններն ու պաշտաման ձևերը։

6. Ի՞նչ զորություն էր վերագրվում զանազան թանկագին և կիսաթանկագին քարերին—ադամանդին, զմրուխտին, հակինթին, փիրուզին, գիշերին (և՛ քյահրըար), սկյատին, կապույտ քարին և այլն։

5. ԲՈՒՅՍԵՐԻ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔ

1. Կատարում էին արդյոք որևէ տոնական ծես, երբ կըտրում էին առանձնակի կանգնած մի կանաչ կամ խիտ տերևավոր ծառ։ Որևէ աղոթք արտասանվում էր ծառատարածով ծածկված ծառ։ Որևէ աղոթք արտասանվում էր ծառերի կամ թփերի մեջ խճճված մարդուն կամ կենդանուն ազատելիս։ Տարվա սկզբին չէի՞ն սպառնում պտուղ չտվող ծառին, որ կկտրեն, եթե նա պտուղ չտա։

2. Ձկան տեղում սրբազան ծառեր. նրանց բուսած տեղերն ու հատուկ անուններըլ Ի՞նչպես էին ցուցաբերում պատկառանքը դեպի այդ ծառերը (ճյուղերն ու տերևները չկտրելով, մոժ վառելով, աղոթք անելով, շուրջը պտտվելով, մատաղ բերելով). Ի՞նչպես էին նրանց մոտ որոնում բժշկություն հիվանդությունից, վերկություն փորձանքից, վարատում վշտից, երեխա չունենալուց։ Ծառերի ճյուղերին շորի կտորներ ձգելը, շորի կտորներ կախելը, տիկնիկներ կախելը, շուրջը թել կապելը, տակը պառկելը, հիվանդ անասունը բուժող երեխա ունենալու նպատակով...։ Հիվանդ անասունը բուժող ծառեր. Չորանի նրանց մոտ կատարած ծեսերը։

3. Եթե ստիպված էին լինում սուրբ ծառը կտրել, ի՞նչ նախազգուշացման ժիջոցի էին դիմում։

4. Ձէի՞ն հավատում, որ սուրբ ծառից շինած գերանի հետ ծառի ոգին գառնում է տան հովանավոր ոգի։

5. Ո՞ր ծառերն էին (բույսերը) համարվում հատուկ զորություն ունեցող (բռշնի ծառը աչք տալու դեմ) և ինչի՞ դեմ (կաղնուն վերագրվող զորությունը), Որոշ ծառեր կամ ծաղիկներ չէի՞ն առաջացել մարդուց կամ նրա որևէ մասից—ավանդություններ։ Ո՞ր ծառերին բնակչության կարծիքով կայծակը չի խփում։ Ի՞նչպես էին վերաբերվում կայծակնահար ծառին։ Ձկաձր սովորություն որոշ դեպքերում տունը ծառերի ճյուղերով զարդարելու, որոշ տոներին ծառեր կտրելու և գյուղ բերելու (ծաղկազարդ...)։

6. Ի՞նչ ավանդություններ կան զանազան ծաղիկների, խոտերի և այլ բույսերի ծագման մասին։ Ո՞ր բույսերն են իրենց մոգական (մագիկ) զորությամբ ընտանեկան և որոնք օգտակար և ինչո՞ւ. (օրինակ՝ ի՞նչ ավանդություն կա լոշտակի մասին, ի՞նչպես էին գուրս հանում նրա արմատը և նրանով գուշակություն անում։ Գուշակություններ սիրի-սիրի ծաղկով...)։

7. Սրբազան պուրակներ և անտառներ. նրանց որտեղ գտնվելը և ինչ ծառերից բաղկացած լինելը. ինչո՞ւ էին նվիրական համարվում։ Զկա՞ն արդյոք առանձին ընտանեկան սրբազան պուրակներ և ո՞վքեր, ե՞րբ և ի՞նչպես էին նրանց պաշտում։

8. Ջէ՞ր հավատում արդյոք անտառային ոգիների գոյությանը։ Ի՞նչպես էին նրանց անվանում։ Ի՞նչ էին պատմում նրանց սեռի, արտաքինի, բնավորության, կենցաղի, մարդկանց և վայրի կենդանիների հետ ունեցած հարաբերության մասին։ Անտառի ոգիները չէ՞ին ստանում մարդու կերպարանք։ Ի՞նչպես մարդ կարող էր պաշտպանվել անտառային ոգիներից անտառով անցնելիս (շորի մեջ ասեղ ցցելով, մազեր պոկելով...)։ Ավանդություններ անտառային ոգիների մասին։

6. ՋՐԻ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔ

1. Ո՞ր աղբյուրներին, գետերին, լճերին տեղացիք վերագրում էին հրաշագործ զորություն և համարում էին սրբազան. ինչ էին պատմում նրանց ծագման և կատարած հրաշքների մասին։ Նրանց ջրի զորությունը հիվանդություն բժշկելու, կնոջ կամ անասունի կաթը ավելացնելու, երաշտ վերացնելու, արտերի և ծառերի բերքը ավելացնելու համար։ Ջրի զորությունից օգտվելու եղանակները (խմելով, ճակատին կամ մարմնի այլ մասերին քսելով, մեջը լողանալով, ամանով տուն տանելով. տանելիս ճամբին ինչպիսի ձևեր պիտի կատարվեին)։ Պատմություններ կատարված հրաշքների մասին։ Ի՞նչ ձևով էր կատարվում պաշտամունքը (ժամ վառելով, մատաղ բերելով, ցորեն ձգելով)։ Աղբյուրների և վտակների մոտ կառուցած մատուռները. ավանդություններ նրանց մասին։ Այդ աղբյուրների անունները։

2. Ջէ՞ր հավատում ջրի ոգիներին. ի՞նչ անուն էին տալիս նրանց։ Նրանց սեռը, արտաքինը, բնավորությունը, կենցաղը, առավելապես որտեղ բնակվելը։ Այդ ոգիների վերաբեր-

ժուռքը դեպի անասունն ու ժարդիկ (արդյոք ջրի մեջ խեղդվողը նրանց գերվածը չէ՞ր)։

3. Չէլին երդվում ջրով։ Չէլին գնում աղբյուրի մոտ և ձես կատարում ծննդաբերությունից, որևէ հիվանդությունից հետո և ուրիշ դեպքերում։

4. Չէլին աղոթում և այլ ձևով հարգանք ցույց տալիս ջրերի ոգիներին ձկնորսնելը ձուկ որսալուց առաջ կամ հետո։ Բաց չէլին թողնում բռնած ձկան մի մասը կրկին ջրի մեջ. ինչու՞։

5. Գիշերը գետի, աղբյուրի, ջրհորի գլխին կռանալիս երեսը չէլին խաչակնքում, չէլին տալիս սրբի անունը։ Գիշերը ջրի վրայից անցնելիս կամ թռչելիս լինչ նախազգուշական միջոցների էին դիմում։

6. Սուրբ աղբյուրի հետ (սուրբ Հակոբի աղբյուր) կապված թռչուններին։ Այդ թռչուններին ջրի հետ տեղափոխելը ժորեխի կամ երաշտի ժամանակ։

7. Աղբյուրի, գետի, ջրհորի ջուրը օրհնելու դեպքեր։ Օրհնած ջրի մեջ լողանալը, եկեղեցուց բերած օրհնած ջրով հիվանդին լողացնելը, պղծած աման լվանալը, ժաքրելը...։ Գուշակություններ և աղոթք անելը ջրով։ Բժշկելը աղոթած ջրով, նվիրական ամանով վերցրած, գորավոր քարայրի և սուրբ առաքյանների ջրով։

8. Որոշ տոներին իրար ջուր սրսկելը, իրար ջրի մեջ նետելը։

9. Ջրի «գողության» ձեսերը հավբարձման տոնին։

7. ԿՐԱԿԻ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔ

1. Ի՞նչպես էին տեղացիք հնում կրակ հանում (չախմախով, շփումով)։

2. Չէլին համարում կրակը կենդանի էակ. ավանդություններ, թե ինչ և ինչ հանգամանքների մեջ ժարդուն սովորեցրեց կրակ հանել և օգտվել նրանից։

3. Պաշտում էին արդյոք կրակը. ինչո՞վ էր հայտնվում այդ պատկառանքը. (չեն թքում կրակի մեջ, չեն հանգցնում ջուր, կաթ ածելով)։

4. Երդում և անեծք կրակով, ածուխով, օջախով, թոնրով։

5. Արդյոք կրակը օջախի մեջ միշտապես անմաքր էր պահ-

վում։ Ո՞ւմ պարտականությունն էր հակել, որ չմարի կրակը։ Ի՞նչ էին ասում, երբ կրակը հանգչում էր։

6. Սովորություն չկար որոշ օրերին հին կրակը հանգցնելու և նորը վառելու սրբազան կրակից (եկեղեցուց բերած վառած մոմով, տյառնընդառաջի կրակով)։

7. Ո՞ր օրերին և ո՞ր դեպքերում կրակ չէին տալիս տանից։

8. Կրակի և օջախի ոգիները։ Նրանց անունները, սեռը, արտաքինը, բնակության տեղը, կենցաղը, բնավորությունը։ Ո՞ւմ պարտականությունն էր նրանց սիրաշահելը, ե՞րբ և ի՞նչպիսի նվիրաբերություններով և աղոթքներով։

9. Ի՞նչ ծեսերի, գուշակությունների, անհրաժեշտ գործողությունների ժամանակ գործ էին ածում կրակը, ածուխը, կայծքարը, չախմախը...

10. Ո՞ր տոներին կրակը որոշ դեր էր խաղում (խարույկներ վառելը, վրայից թռչելը, շուրջը պարելը, կրակը վեր նետելը)։ Ի՞նչ նպատակով էր այդ արվում և ո՞վքեր էին այդ գործողություններին մասնակցում։

11. Չէին՞ ձգում կրակի մեջ կերակրի մի մասը ուտելիս, աղոթք անելիս, զոհաբերության ժամանակ, հաց թխելիս։ Մատաղ անելիս մատաղացուի արյունը չէի՞ն կաթեցնում տան օջախի մեջ։

12. Օջախի (թոնրի) պաշտամունքը ի՞նչպես էր երևան գալիս հյուրընկալության, պայմանագրության, ընտանիքի անդամների իրարից բաժանման և այլ դեպքերում։

13. Անթեղը և նրա մասին եղած հավատալիքները։

8. ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ՍՆԱՀԱՎԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ ավանդություններ կային զանազան կենդանիների, թռչունների, ձկների, միջատների ծագման մասին։ Ո՞ր կենդանիներն էին աստծու և սուրբերի հատուկ հովանավորության տակ, ո՞ր սուրբերի և ինչո՞ւ։

2. Տվյալ կենդանու գույնի, ձայնի, մարմնի շարժման և այս կամ այն մասի հետ շաղկապված անհրաժեշտությունները։ Մասնավորապես՝

1. Շուն: Ի՞նչպես էին վերաբերվում հովվական, բակի, որսորդական շանը—հավարում էին մաքո՞ւր, թե պիղծ: Մեղք չէի՞ն համարվում շան հետ վատ վարվելը, վատ կերակրելը, սպանելը: Չէի՞ն վերագրում շանը ընդունակություն ոգիների ներկայությունը, մարդու հիվանդությունը, մահը նախատեսելու և մարդուն նրանց մոտենալու մասին զգուշացնելու: Ի՞նչ էր նշանակում կամ գուշակում շան ոռնոցը և ինչպես էին խուսափում այդ ոռնոցով գուշակած չարիքից: Ի՞նչ էր նշանակում շան ոտներով հող փորելը: Չէի՞ն հավատում, թե շան արածելը թանգության կամ էժանության նշան է: Չէի՞ն հավատում, որ այս կամ այն չար ոգին վախենում է շանից կամ սուկ նրա անունից: Չէի՞ն տալիս երեխային շան անունը, որ չար ոգին, հիվանդությունը և այլն նրան չմոտենա: Սև շան ունեցած հատուկ զորությունը: Չկա՞ ավանդություն, որ շունը լիզելով առողջացրել է ծանր վիրավորվածին կամ կենդանացրել է սպանված մարդուն: Շան դերը հանդերձյալ կյանքում (չի՞ օգնում նա ննջեցյալի հոգուն մազե կամուրջով անցնելիս և այլն): Շանը հովանավորող ոգին կամ սուրբը. նրա պաշտամունքը. ավանդություններ: Շան մազն ու աճառը որպես թլիսմ և որպես դեղ: Շան պանդի վրա երեխային լողացնելը:

2. Կատու: Ի՞նչպես էին վերաբերվում առհասարակ կատվին և մասնավորապես նրա այս կամ այն տեսակին (օրինակ՝ սևին): Մեղք չէի՞ն համարում նրան սպանելը. ինչո՞ւ. ինչո՞վ կանչել էր այդ մեղքը քավել: Ի՞նչ դեր էր խաղում կատուն հանդերձյալ կյանքում: Կատվի և ալքերի ու չար ոգիների հարաբերությունը: Ի՞նչ էր նշանակում կատվի այս կամ այն շարժումը (դունչ լվանալը և այլն): Ինչի՞ գուշակություն էր համարվում կատվի արածելը (ամո՞ւր, ջնա՞ս, թանգությո՞ւն...): Չէի՞ն դնում կատուն մանկան օրորոցի մեջ, նախքան երեխային նրա մեջ պառկեցնելը. սպիտակ կատվի հետ կապված սնահավատությունները: Կատվի սրտի և մարմնի այլ մասերը որպես դեղ և կախարդության միջոց: Չկա՞ր կատվին հովանավորող ոգի կամ սուրբ. այդ սուրբին պաշտելու ձևը:

3. Ձի: Ի՞նչպես էին նրան վերաբերվում: Չէի՞ն թաղում ձին տիրոջ հետ միաժամանակ նույն գերեզմանում. նրա դերը հուղարկավորության մեջ: Ձիուն հովանավորող ոգին

252—6

նրան պաշտելու ձևերն ու վայրերը. տոները։ Ձիու գանգը որպես պահպանակ։ Ձիու գուշակողական ընդունակությունները ճանապարհ գնալիս և հավատալիքներ այդ բանի մասին։

4. Կովն ու եզը։ Ի՞նչպես էին նրանց վերաբերվում։ Ննջեցյալի հուղարկավորության միջոցին սրած եզանը հատկացվող դերը։ Եզներին ու կովերին հովանավորող սուրբը. նրա պաշտամունքի վայրերը։ Կովերի և եզների տոնը։ Կովի մեզը, թրիքը, ուղեղը, մարմնի այլ մասը, որպես դեղ։ Եզան և կովի գանգը որպես արտի կամ տան պահպանակ, պաշտպան։ Ինչու՞ են պահում եզան գանգը և վակցնում գոմի այունից, տան սեմին...

5. Այծ։ Նրա կապը չար ոգու հետ։ Նրան հովանավորող ոգին։ Արդյոք չէի՞ն պահում այծը գոմում չար ոգուն վախեցնելու համար։ Տոնակատարություններ այծի պես հագնվելով (դիմակ, եղջյուրներ)։

6. Ոչխար. խոյ։ Նրանց ուենցած կապակցությունը ոգիների հետ։ Նրանց հովանավորող ոգին (սուրբը) և նրա պաշտամունքը։ Նրա գանգը որպես պահպանակ։

7. Խոզ։ Խոզի գունչը որպես համայիլ։ Ավանդություններ, թե ինչպես մարդը խոզ է դարձել. ինչու՞։ Ձագը, թե բարի կենդանի է համարվում։

8. Աքլոր և հավ։ Աքլորը արշալույսին իր կանչով չէ՞ր փախցնում չար ոգիներին։ Չէի՞ն հավատում, որ կա երկնային աքլոր և ինչպես է նա կանչում։ Չէի՞ն վերագրում առանձին նշանակություն սև, սպիտակ կամ կարմիր աքլորին։ Չէ՞ին հաժարում աքլորի անժամանակ կանչելը փորձանքի դուշակություն։ Ի՞նչ էին անում այդպիսի դեպքում։ Ի՞նչ էին անում աքլորի պես կանչող հավին։ Հնդկերին հովանավորող ոգին և նրա ձևերը։ Հավի ոսկորի, արյան և փետուրի գործածությունը որպես դեղ կամ կախարդության միջոցին։ Աքլորով ժամագ։

9. Չէի՞ն թխում խմորից տնային կենդանիների ձևով հացեր. ո՞ր կենդանիների, ե՞րբ և ինչ առիթով։

բ. ՎԱՅՐԻ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ

1. Գայլ։ Ի՞նչ կապ ուն նա չար ոգու հետ։ Գայլին սրբացահելու եղանակները (որոշ ժամանակ զոհաբերություն մատուցելը, աղոթք անելը, որդեգրելը)։ Գելկապ։ Գայլի մազը, ատամը, ճրագուն և այլն որպես հմայիլ։ Նրա ոսկոր միջով անցկացնելը։

գայլի ամոթոցքը համարվում էր անվախության միջոց։ Ի՞նչպես էին պահում այն։ Գողին գտնելը գայլի թաթի, ջրի օգնությամբ։ Գայլի հետ կապված նշանահանումները։ (Ճամբարդ կտրեց՝ հաջողություն է)։ Ավանդություններ մարդու գայլի կերպարանք ընդունելու մասին. հերոսին իր կաթով մեծացրած քած գայլի մասին։

2. Արջ։ Չէին պատմում, որ արջը մի ժամանակ մարդ է եղել։ Ավանդություններ մարդու և արջի իրար հետ ունեցած սեռական հարաբերությունների մասին և այդ հարաբերությունից ծնունդի մասին։ Ավանդություններ մարդուն (վանքին) նից ծնունդի մասին։ Ավանդություններ մարդուն (վանքին) արջի ծառայելու մասին։ Արջի գերեզմանները սրբավայրերում և նրանց վրա բժշկություն և այլ օգնություն հայցելու եղանակներ։ Արջի ճրագուն որպես դեղ։ Արջի մազը, ատամները, ճանկերը և այլն որպես հմայիլներ։

3. Աղվես։ Նրան սիրաշահելու ձևերը։ Նրա հանդիպման հետ կապված գուշակություններ (ճամբադ կտրեց՝ հաջողություն է, թե անհաջողություն)։ Աղվեսի մորթին որպես հմայիլ։ Ի՞նչ է, թե անհաջողություն)։ Աղվեսի մորթին որպես հմայիլ։ Ե՞րբ է ծնում նա (արևով, անձրևի՞ ժամին)։

4. Զախկալ։ Նրա ոռնոցի հետ կապված գուշակություններ։

5. Վարազ։ Նրա ժանիքը որպես հմայիլ։ Ավանդություններ մարդու վարազ դառնալու մասին։

6. Նապաստակ։ Թե մի՞սը չեն ուտում, ինչո՞ւ։ Հանդիպման հետ կապված գուշակությունները (ճամբադ կտրեց՝ վատ նշան է)։ Նապաստակի ականջները որպես հմայիլ։

7. Ձագիկ։ Նրա կապը չար ոգու հետ։ Նրա մարմնի առանձին մասերի գործածությունը որպես դեղ և որպես հմայիլ։

8. Ոգնի։ Նրա փշերը տան դռան գլխին կախելը տունը չար աչքից պահելու համար։

9. Աղավնի։ Ի՞նչպես էին նրան վերաբերվում։ Սուրբ աղավնիները. ինչ էր սպասում նրանց սպանողին։ Չէի՞ն պատմում, թե սիրելը ճնացել է աղավնիներից։

10. Ծիծեռնակ։ Ի՞նչպես են նրան վերաբերվում։ Ի՞նչ է սպասում նրան սպանողին, նրա բունը քանդողին։ Ավանդություններ, թե ինչո՞ւ ծիծեռնակի պոչը ճղված է, թե ինչպես ծիծեռնակը փրկել է մարդուն և այլն։

11. Սարյակ։ Սուրբ աղբյուրների հետ (սուրբ Հակոբի) կապված սարյակները։ Ինչո՞ւ չի կարելի նրանց սպանել և բունը

քանդել։ Ավանդություն, թե ինչպես է իմանում սարյակը, որ մորեխ կա...

12. Կկու։ Ի՞նչ է նա ասում իր կանչով։ Կին նրա առաջին գարնանային կանչի հետ կապված սնահավատություններ։

13. Հոպոպ։ Ջին պատմում, որ ժամանակով նա կին է եղել։ Նրա փետուրները որպես հմայիլ։

14. Բու։ Նրա և նրա կանչի հետ կապված սնահավատություններ. ինչպես հեռացնել նրա կանչով նախագուշակած փորձանքը։ Բուի ոսկորները որպես կախարդության միջոցներ։

15. Ագռավ։ Նրա կռավոցի հետ կապված սնահավատություններ։ Ավանդություններ, թե ինչպես ագռավը փրկել է մարդուն (իրեն ձգելով թունավորված կաթսայի մեջ)։ Ի՞նչպես սիրաշահել ագռավին, որ ճուտեր չգողանա, ցանքերը չփչացնի։

16. Կաքավ։ Նրա կանչի հետ կապված սնահավատություններ։

17. Արծիվ, Անգղ։ Նրանց մասին եղած ավանդություններ։ Արծվի փետուրներն ու ճանկերը որպես հմայիլ։ Արգելվում է արծիվ սպանելը. ինչու։

18. Օձ։ Մի՞գը, թե լավ բան էր համարվում օձ սպանելը։ Ջին արգելում սպանել տունը նրա մտած օձին։ Ջինն ավանդություններ տանը բախտավորություն բերող օձի մասին։ Տան բարեքյաթ բերող օձի պաշտամունքը։ Պատմություններ օձերի թագավորների, եղջյուրավոր, սպիտակ օձերի, օձի բերանից գցած ատամների և այլն մասին։ Օձի շապիկը որպես հմայիլ։ Օձի մարմնի մասերը որպես դեղ։ Օձի խայթելուց պաշտպանող կամ բժշկող աղոթքներ և երեր։

19. Գորտ։ Նրա կապը անձրևի հետ (սպանես՝ անձրև կգա)։ Ջի՞ր արգելվում գորտ սպանելը։ Ի՞նչ կապ ուներ գորտի հետ կնոջ բեղմնավորվելը։ Գորտը կամ նրա պատկերը որպես հմայիլ։ Գորտը որպես դեղ։ Զբերություն գորտի միջոցով բուժելը։ Գորտը ընդդեմ «կոխի»։

20. Կրիա։ Նրա պատյանը որպես դեղ և հմայիլ։

21. Տզրուկ (սուլյուկ)։ Տզրուկը ժողովրդական բժշկության մեջ. նրա ձևն ունեցող զարդերի պործածություն. ինչ նպատակով։

22. Միջատներ—ժաղե, շերամ, ժրջյուն, բզեզ, մորեխ, սարդ, ճանճ, մոծակ։ Արդյոք այս կամ այն միջատը (ճանճը) կապ

չունեը մարդու հոգու կամ չար ոգու հետ։ Մեղք չէին համարում մեռնել, շերամ, սարդ սպանելը. ինչու՞, ի՞նչպես էին սիրաշահում ընտանեկան մի ջատներին կամ ինչ կախարդական միջոցներով էին նրանցից պաշտպանվում կամ նրանց ոչնչացնում։

23. Խխունջներ և սադափ. նրանցից շինած իրերը (զարդեր) որպես համայիլներ մարդու և կենդանիների համար։

գ. ԱՌԱՍՊԵԼԱԿԱՆ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ

1. Չկաճն զրույցները և ավանդություններ առասպելական կենդանիների (մեկեղջերանի այծ, եռոտանի ձի, թևավոր ձի,

մկրատով կտրելու...), որոշ հիվանդությունների ժամանակ ծննդկանի կողքին։

8. Կախարդելու, աղոթելու, «կապելու» ժամանակ երկաթի և այլ մետաղների գործածությունը. ինչ եղանակով։ Այդ միջոցին արտասանվող խոսքերն ու աղոթքները։

9. Ընդանի պաշտամունքը։ Ընդանի առջև աղոթելը, երդվելը, ժամ վառելը, որոշ օրերին կռանը զնդանին զարկելը. վերջին գործողության հետ կապված ավանդությունները։

10. Ջէրին պատմում, թե երկինքը երկաթից (պողպատից) է շինված, թե կայծակը մի կտոր երկաթ է։

11. Ի՞նչ պորություն էին վերագրում պղնձին և այլ մետաղներին։

12. Դարբնությունը, ոսկերչությունը հովանավորող սուրբերը։ Նրանց պաշտամունքի վայրերը, օրերը և ձևերը։

10. ԲՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹՆԵՐ

1. Ավանդություններ աշխարհի ստեղծագործության մասին։

2. Ի՞նչ կոչումներ են տալիս աշխարհի կողմերին և ինչպես են ստուգաբանում այդ անունները։

3. Ի՞նչ է երկինքը։ Ո՞րչափ նա բարձր է երկրից. չի՞ն պատմում, թե ժամանակով նա ավելի մոտիկ է եղել երկրին։ Ո՞րտեղ է նրա սկիզբն ու վերջը։ Քանի՞ երկինք կա. ինչի՞ց է ամեն մեկը շինված. ինչ կա նրանց վրա։ Չի՞ պատմվում, թե երկինքը երբեմն պատռվում է. ինչ է այն ժամանակ պատահում։ Ե՞րբ է բացվում երկինքը և ինչ է այն ժամանակ երևում. ոմ կարող է այդ տեսնել. կատարվո՞ւմ է արդյոք նրա արտահայտած ցանկությունը։

4. Ի՞նչ է արևը՝ տղա թե աղջիկ։ Իսկ լուսինը։ Ի՞նչ հարաբերություն կա արևի և լուսնի միջև, ինչո՞ւ մեկը ցերեկով է երևում, մյուսը գիշերով։ Շաբաթվա ո՞ր օրն էր համարվում արևին նվիրված և ո՞րը լուսնին։

5. Ինչո՞վ են բացատրում արևի շուրջը գոյացող շրջանները, արևի զանազան գույն ստանալը։ Ինչի՞ նշան են համարում այդ երևույթները։ Արշալույս և վերջալույս. նրանց հետ կապված գուշակությունները։ Ինչո՞ւ են ասում՝ «արևը մայր է մտնում»։ Ի՞նչպես են պատկերում արևի ճամբորդությունը։

6. Չկայլին արևապաշտության դեպքեր—արևով երդվելը։

արևին աղոթքով դիմելը (արևածագքին), նորածնին արևին ցուցց տալը և այլն։ Չկայրին մանկական խաղեր արևը դուրս կանչող, մանավորապես երկարատև անձրևների ժամանակ։

7. Սովորություն չկար խարույկներ վառելու, օրինակ՝ ապրևադարձին, գիշերահավասարին և արևի շրջանի զանազան մոմենտներին. այդ ժամանակ կատարվող ծեսերը։

8. Չէրն թխում արևի սկավառակի ձևն ունեցող հացեր։ Դրանց հետ կապված ծեսերը, երբ էին կատարվում և ինչ նպատակով։

9. Ինչպես էին բացատրում արևի խավարումը։ Սովորություն չկար աղմուկ բարձրացնել, հրացան արձակել և այլն. ինչու։

10. Լուսին։ Ինչով էին բացատրում նրա վրայի բծերը, շրջաններ նրա շուրջը։ Ինչից են առաջ գալիս նրա զանազան փազերը։ Նորալուսնի հետ կապված սովորությունները։ Ինչպես են ազդում լուսնի զանազան հասակները այս կամ այն պարապմունքի և զբաղմունքի հաջողության վրա (ցանքի սկզբնավորության, ճամբորդության սկզբնավորության վրա...) անձրևների վրա։ Ինչպես են իմանում՝ լուսնի որ եղանակին, օրն էր։

11. Ինչով էին բացատրում լուսնի խավարումը։ Ինչ էին անում այդ ժամանակ և ինչու։ Գիրք են ածում կիսալուսնի («նոր») ձև ունեցող զարդեր։

12. Ինչ են աստղերն ու համաստեղությունները։ Աստղերը քանիսն են, ինչպես են երկնքին մնում, ինչու ցերեկը չեն երևում։ Աստղերի և համաստեղությունների անունները։ Նրանց հետ կապված ավանդությունները։ Ինչ կապ ունեին նրանք մարդկային կյանքի հետ. աստղերից որոնք էին բարենպաստ, որոնք չար։ Ինչպես էին հովիվները կապում աստղերի հետ հոտը արածացնելու ժամերը։

13. Ինչ են վայր ընկնող աստղերը. ինչ էին անում կամ անում վայր ընկնող աստղը տեսնելիս։

14. Ինչ է հարդագողի (դարմանգողի) ճանապարհը։ Ավանդություններ նրա ծագման մասին։

15. Ինչ են գիսավոր աստղերը և ինչ են նրանք գուշակում։ Ինչպես էին վերաբերվում նրանց երևալուն։

16. Ինչ է ծիածանը (կամուրջ, գոտի, աղեղ և այլն)։ Իր ծայրերով ձրտեղ էր նա հենվում։ Գուշակությունները նրա

գուշնելով։ Ի՞նչ կպատահի աղջկան կամ տղամարդուն, եթե անցնի ծիածանի տակով։

17. Ինչից են առաջ գալիս ամպրոպն ու կայծակը։ Ի՞նչպես են վարվում (և բժշկում), եթե կայծակը զարկի մարդուն, կենդանուն, ծառին, քարին...։ Կայծակնահար եղածները սուրբ էին համարվում, թե մեղավոր։ Ի՞նչպես էին նրանց թաղում։ Հանգցնում էին արդյոք կայծակից առաջացած հրդեհը, ինչով (կաթով) և ինչպես։ Ի՞նչպես էին իրենց կամ իրենց մանուկներին և տունը պահպանում կայծակից։ Ջկա՞ր արդյոք կայծակի աստվածուհյուն կամ սուրբ. նրան սիրաշահող աղոթքները, զոհաբերությունները, տոները։

18. Ինչից է տեղի ունենում կարկուտը. ինչպես էին պահպանում արտերն ու այդինները կարկտահար լինելուց։ Ի՞նչպես էին կանգնեցնում սկսվող կարկուտը։

19. Ինչից են առաջ գալիս անձրևը, ձյունը, մրրիկը, եղյամը, ցողը, մառախուղը։ Անձրև առաջ բերելու հնարները երաշտի ժամանակ։ Ի՞նչպես էին կանգնեցնում երկարատև անձրևները։

20. Ի՞նչ է ամպը, թուխպը, ո՞րտեղից են նրանք իրենց ջուրը վերցնում։

21. Ինչից են առաջ գալիս քամիները, ով է նրանց առաջացնողը, ինչով կարելի է կասեցնել կամ առաջ բերել քամին (օրինակ՝ շվշվացնելով)։ Ի՞նչ է «սատանի քամին» հողմապտույտը (ուշապ)։ Ի՞նչպես են նրանց ցրում։

22. Ինչից է առաջ գալիս ցուրտն ու սառնամանիքը։ Ջէ՞ին պատկերում սառնամանիքը որպես կենդանի էակ, ինչպես էին նրան սիրաշահում, որ ջնաս չպատճառի ցանքերին և անասուններին։

23. Երկիրը ինչ ձև ունի և ինչի՞ վրա է հաստատված։

23. Ինչից էր առաջ գալիս երկրաշարժը (ժաժք)։ Ի՞նչ է հրաբուխը. նրա հետ կապված ավանդությունները և սնահավատությունները։

25. Ի՞նչ է արձագանքը։

11. ՈԳԻՆԵՐ

1. Ի՞նչ հասկացողություն ունէին ոգիների մասին։ Ջէ՞ին զանազանում չար և բարի ոգիներ, կին և տղամարդ։

2. Ո՞րպիսի ոգիներին տալիս էին «հրեշտակ» անունը և

ինչ էին պատմում նրանց ծագման մասին, ինչպես էին նրանց պատկերում։ Հավատում էին, որ ամեն մարդ ունի իր պահապան հրեշտակը և ինչ նշանակություն էին տալիս նրան։ Զանազան հիվանդություններ (ծաղիկը, կարմրուկը...) ունեին իրենց հրեշտակները, ինչ է «հրեշտակախլը». «հոգեառ» հրեշտակներ։

3. Ինչ անուններ էին տալիս չար ոգիներին (դև, սատանա, մեզվեն աղեկներ, չարք, այսք, ալք, տըղա, քաջք, գրող...) և ինչ կերպարանքով էին պատկերացնում նրանց. ինչով էին նրանք իրարից զանազանվում։ Ինչ կերպարանքով էին նրանք երբեմն երևում մարդկանց։ Չար ոգիների կենցաղը։ Բնակության վայրերը։ Ունեին նրանք կին, երեխա, ամուսին, բազմանում են։ Կապակցություն ունենում են մարդկային ցեղի կանանց կամ տղամարդկանց հետ և ինչ է լինում այդպիսի կապակցության հետևանքը։ Նրանց զվարճությունները ու կատակները։ Արդյոք չար ոգիները չէին գողանում անկնունք երեխաներին և նրանց տեղ իրենց երեխաներին դնում։ Չէին ժոնում ախորը, հեծնում ձիու մեջքը, նրա բաշը հյուսում և այլն։ Չէին գողանում կանանց պգեստները, չէին մտնում բերանը բաց և ջրով լիքը անոթի ժեջ, չէին ժտնում հորանջողի բերանը։ Առհասարակ ինչ տեսակ են ընասաներ են պատճառում մարդկանց չար ոգիները։ Ինչպես են ընասաներ են պատճառած կամ պատճառելիք մարդիկ պաշտպանվում նրանց պատճառած կամ պատճառելիք ընասաններից։

4. Ինչ էր շվոտը, տարվա ո՞ր ժամանակ և ինչ կերպարանքով էր նա երևում մարդկանց։ Ինչու փետրվար ամիսը շվոտի ամիս էր նա երևում մարդկանց և ինչ ընասաններ էին կոչում։ Ինչպես էր նա խփում մարդկանց և ինչ էր նրանց հասցնում։

5. Պատահե՞լ է որ մարդ բռնած լինի չար ոգուն և իրեն ծառայեցրած։ Պատմություններ այդպիսի դեպքերի մասին։

12. ԿԱԽԱՐԴՆԵՐ, ԹՈՒՀԻՋՆԵՐ, ԳՐԲԱՑՆԵՐ

1. Ինչ տեսակ մարդկանց վերագրում էին գուշակելու և կախարդելու ընդունակություն։ Նրանք ավելի պատահում էին տղամարդկանց, թե կանանց մեջ։ Ինչպես էին նրանց անվանում, նայելով նրանց սեռին, հատուկ ժամնագիտությանը։

2. Ո՞վքեր էին կախարդությամբ զբաղվողները, տեղացի՞ք, թե եկվորները (ո՞րտեղից)։ Դարձրել էին իրենց համար արհեստ, թե դա իրենց հասակի հետ ձեռք բերած հմտություն էր, որով

ձրիաբար օգնում էին իրենց դիմողներին (աղոթք անող պառավ-ները)։ Ո՞ւմից էին ձեռք բերել գուշակելու և կախարդելու հմտու-թյունը. ժառանգականն էր որոշ ընտանիքների մեջ, սովորած էր, օտար կախարդից (գրբացից), գրքերից, թե ստացել էր սրբից ինչպես երազում, սուրբի դառնը...։ Չէին վերագրում հոգևորա-կաններին կախարդելու շնորհք։ Կախարդելու ինչ գրքեր կան տեղում (ախթարքները)։

3. Չէին վերագրում որոշ հիվանդություններ, անհաջողու-թյուններ, փորձանքներ այս կամ այն ոչ թե ռեալ գոյություն ունեցող կախարդին, այլ առհասարակ մի ինչ-որ կախարդ մար-դու, անհայտ ջադու կնոջ (ծծուվի, խնոցու վրա հեծնող պա-ռավին...)։ Ի՞նչպես էին անվանում այդպիսիներին, ինչպես էին պատկերում նրանց արտաքինը. ինչով էին տարբերվում սովո-րական մարդկանցից,

4. Չէին պատմում, որ կախարդություն անողները կապ ունեն որևէ չար կամ բարի (սուրբ) հոգու հետ (ինչպես, ոլտեղ, երբ էին նրա հետ տեսնվում), որ նրանք երբեմն ժամանակավորա-պես ընդունում են այս կամ այն (ոի) կենդանու կերպարանք և շրջում։

5. Կախարդություն և թովչություն անողները ինչ իրերի և գործիքների (ցորեն, գարի, ածուխ, աղ, մազ, դանակ, հայելի, գիրք, խաղաթուղթ, ջրով աման, հղունգ, ձեռքերի խաղեր...) օգնությամբ և ինչ եղանակով էին իրենց գուշակություններն անում։ Ինչ տեսակ գործողություններ և իրենց շինված ինչ տեսակ իրերով (հմայիլ, հեքյալ, դաղդղան...), ինչ խոսքերով (աղոթքներ, գրեր), ինչ խորհրդավոր գծագրություններով և այլ ինչ եղանակներով էին գոհացնում իրենց օգնության դիմողնե-րին։

6. Չէին վերագրում ջադու պառավներին լուսինը, աստղերը ծածկելու ընդունակություն։ Ե՞րբ, ինչպես և ինչու էին նրանք այդ անում։

7. Ի՞նչպես էին վերաբերվում կախարդներին, թովիչներին գրբացներին, ջադու պառավներին, ինչպես էին վարձատրում նրանց։

8. Ի՞նչ եղան տեղական կախարդները, թովիչները, գրբաց-ները սովետական իշխանություն հաստատվելուց հետո։

13. ՄՈԳԱԿԱՆ ՀՆԱՐՆԵՐ

1. Նման գործողությունով ևմանց առաջ բերելը

ա) Կապելով մի իր՝ գայլի բերանը կապելը (գելկապ), թաշկինակով նորափեսին և նորահարսին իրար հետ միացնելը, հանգույց կապելով նորափեսայի առնական ընդունակությունը կապելը...

բ) Բանալով, քակելով հանգույցը, առագաստի գիշերը կնոջ գոտին արձակելը՝ բեղմնավորվելու ընդունակությունը արձակելու համար, ծածկված ամաններին բերանը բանալով ծննդկանի երկունքը հեշտացնելը:

գ) Կոտրելով, ջարդելով—հովվի մահակը սուրը ծառի առաջ կոտրելով՝ տավարի հիվանդությունը կոտրելը: Հարսանիքի ժամանակ՝ տավարի հիվանդությունը կոտրելը, նույնը խնճույքի ժամանակ (Ինչո՞ւ էին ամանը կոտրում ննջեցյալի տանից).

2. Մասով ամբողջի վրա ազդելը. Չնետել կտրած եղունգը, ժապը, առաջը, որ վերցնողը քեզ էլ իր իշխանության տակ չառնի: Զի առնելիս սանձն էլ վերցնել, որ ձիուն տրամադրելու իշխանությունը չմնա նախկին տիրոջ ձեռքին: Ինչու հացը փոխ տալիս մի կտոր կտրում թողնում են, կաթը փոխ տալիս մի մասը թափում են: Ինչու չեն թողնում հացի փշրանքը, չվերջացրած կերակրի մնացորդը...

3. Պատկերով կամ ձևով իրը փոխարինելը. պատկերը ջնջելով ջնջել տիրոջը (պատկեր հանվելու երկյուղը), հիվանդ ոտքի փոխարեն նրա ձևը սրբի մոտ թողնելը:

4. Հիվանդության, վշտի հանձնելը նրանով «կոխել» է հիվանդին, վշտահարին—հիվանդությունը, վիշտը ջրով լվանալը պատճառ եղած ննջեցյալի գերեզմանի վրա:

5. Կապելով կամ հանգուցելով գգացմունքը կամ հոգեկան (մարմնական) կացությունն ուրիշին փոխանցելը կամ հանձնելը—թելով հիվանդին փաթաթելը և նույն թելը ծառերին կապելը. հիվանդի զգեստի վրայից վերցրած ժապավենով քարը կապելը և սրբի մոտ թողնելը. սիրահարվածի վրայից վերցրած ժապով կամ որևէ կտորով հանգույց անելը և նրա սիրո առարկայի շորերի մեջ կապելը...

6. Դատարկության երկյուղ. դատարկ կժին, տակառին, դույլին պատահելը վատ նշան է. դատարկ օրորոցը չեն օրորում. ամանը դատարկ չեն վերադարձնում:

7. Շրջանի մագական ուժը. մատաղացուի շրջեցնելը այն մարդու գլխով, որի համար նա պիտի մորթվի. ծննդկանի անկողնի շուրջը շրջան գծելը։

8. Օդակի միջով, ծակով անցցնելը. հիվանդությունից, թերությունից, վշտից փարատվելու համար սրբավայրերում քարի տակ, քարակույտի մեջ, ծառերի արմատի տակ գոյացած բացվածքներով անցնելը. (եկեղեցու կամ մատուռի պատուհանի միջով հիվանդ երեխային անցկացնելը)։

9. Խոսքի մագական զորությունը. աղոթք, օրհնանք, անեծք, հայհոյանք, բարեմաղթություն, կենաց...

10. Անվան մագական զորությունը. չէն տալիս անունը՝ հարսը տանեցիներինը, երեխաները ծնողներինը, շերամապահները ակներինը, մրջյուններինը... ինչու՞ Ինչու՞ են հիվանդության ժամանակ անունը փոխում, ինչո՞ւ կենդանիների և առհասարակ վատ անուններ տալիս նորածնին այն ընտանիքում, որտեղ երեխաները մեռնում են։

11. Բախտավոր (թեթև) ձեռք կամ ոտք ունեցող մարդիկ. նոր տարին թեթև ոտք ունեցող հյուրով սկսելը, առևտուրը, ցանքսը, հունձը, պտղաքաղը, բոժոժահավաքը, մեղր կտրելը, երեխային առաջին անգամ խոզելը «թեթև» ձեռք ունեցողների ձեռքով սկսելը։

12. Աջ և ձախ ձեռքի ու ոտքը. ինչու՞ վատ է ձախ ոտքով վեր կենալը. ինչու՞ նորահարսը աջ ոտքով պիտի մտնի փեսայի տան շեմքից...

13. Չար աչք. ի՞նչպիսի մարդկանց աչքը ավելից հաճախ չար է լինում (կապույտ աչք ունեցողը, շիկահեր...)։ Չար աչքի դեմ առնվող միջոցները։

14. Լուրյուցը. բժշկական բույսեր հավաքելիս, գանձ որոնելիս, հրաշագործ ջուր բերելիս...։

15. Ետ չնայելը. երբ ննջեցյալին էին տանում, գողացած իրն էին թագցնում...

16. Գույների նշանակությունը. կարմիր գույնի, կանաչ-կարմիր գույնի (թելեր, ժապավեններ, թաշկինակներ...), կապույտ և այլ գույների։

17. Ի՞նչ տեսակ հմայիլներ և հեքյաներ էին գործածվում. գործածողները ովքեր էին և ինչ նպատակով։ Ո՞վքեր էին պատրաստողները։ Ամենից հաճախ գործածվող հմայիլները ու հեքյաները ինչ նյութից էին շինված, ինչ ձևի, ինչ գույնի, ինչ

նախշերով, ինչ գծագրություններով, ինչ պարունակությամբ։ Ո՞ւմ համար էին շինված (հասակավոր տղամարդո՞ւ, կնո՞ջ, որ համակի), երեխայի, կենդանու, ծառի... համար։ Ի՞նչպես էին այդ իրերը կախվում, ինչից և առհասարակ ինչպես էին գործածվում։

14. ԳՈՒՇԱԿՈՒԹՑՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչպես են բացատրում, թե ինչ է երազը։ Երազը որպես գալիքի նախազգուշացում։ Ի՞նչ միջոցներով կարելի է ունենալ նախազուշակ երազ։ Երազը ժնկնելու համար հմտություն ունեցող մարդկանց միջոցով, գրքերով (գրչագիր և տպագիր երազացող մարդկանց միջոցով, գրքերով (գրչագիր և տպագիր երազահաններ)։ Սովորական երազների մեկնությունները, որ ընդհանուրի մեջ տարածված են։ Ի՞նչ տարբերություն կա երազի և տեսիլքի մեջ։ Վատ երազի գուշակածից ազատվելու միջոցներ։

2. Ի՞նչպես էին բացատրում նախազգացմունքը։ Երազի և նախազգացմունքի դեպքերի մասին պատմություններ։ Վատ նախազգացմունքի հետևանքից ազատվելու միջոցներ։

3. Ի՞նչ էին գուշակում մարդու մարմնի զանազան մասերից խաղալը (ականջի կանչելը, ձեռքի քոր գալը, աչքի խաղալը, փուշտալը որոշտալը), կենդանիների, ծառերի ձայնելը և շարժուններըը։

15. ՊԱՍԵՐ, ՄԱՏԱՂ, ՈՒԽՏԱԳՆԱՑՈՒԹՑՈՒՆ, ԵՐԴՈՒՄ

1. Բացի եկեղեցու սահմանած պասերից տեղացիք այլևս ինչ կամավոր պասեր էին պահում և ինչ նպատակով։ Ի՞նչ են պատմում այդ կամավոր պասի ծագման մասին (Թալալոսի պաս, վկան կիրակի, հնձի պաս, հորթաթողի, նախրաթողի պաս). ըր էին պահում. ինչ նպատակով։ Ի՞նչ ավանդություններ կան նրանց մասին։

2. Մասնավոր և հասարակական կյանքի ո՞ր դեպքերում էին մատաղ բերում։ Ո՞ր դեպքում ինչ կենդանի էին մատաղ բերում, աքլոր, գառ, ոչխար, այծ, եզ...)։ Ի՞նչ էին արդյոք մատաղ էգ կենդանի (հավ, մաքի, կով)։ Եթե չէին բերում, ինչո՞ւ։ Ի՞նչպես էր մատաղ բերվում յուրաքանչյուր կենդանին։ Որ Թողը կի՞ն էր լինում, թէ տղամարդ։ Որթում էին տանը, թե սրբի մոտ (մասնավոր և հասարակական մատաղները)։ Գառը,

տչխարը, եզը մորթելիս նախ ուտեցնում էին աղ՝ օրհնած աղ (ով էր օրհնում), թե առանց օրհնելու։ Անհրաժեշտ էր արդյոք քահանայի ներկայությունը։ Պատեցնում էին մատաղը սրբավայրի շուրջը կամ հիվանդ մարդու գլխի շուրջը (որ կողմից որը) և քանի անգամ։ Կար տարբերություն մատաղ մորթելու և սովորական մորթելու ձևերի մեջ։ Ի՞նչ էին անում մատաղի մասը. որ մասը ոմա էին տալիս։ Մատաղ ուտելու ձևը։ Թուլյ էր տրվում մատաղի մսի մի մասը տուն տանել։ Հասարակական մատաղի համար անհրաժեշտ գումար հավաքելու ձևերը։ Հասարակական մատաղի առիթով տեղի էին ունենում հասարակական ճաշեր։

3. Ուխտագնացություն առանց նախօրոք ուխտ անելու և ուխտ անելով։ Ի՞նչ առիթներով և ինչպես էին ուխտ անում։ Ուխտ անելու տեսակները (ծոմ, պաս պահել, մատաղ բերել, սրբի մոտ գնալ, տախտին չնստել...)։ Ուխտադրուժ լինելու դեպքում ինչ պատիժներ էին կրում։

4. Տեղական ուխտատեղիներ։ Նրանց որոշող գործոնները. տեսակները (ժանրաժանր նկարագրություն)։ Ո՞ր դեպքերում, ինչ նպատակներով, քանի՞ ժամանակով և ե՞րբ էին ուխտ գնում այդ վայրերը, ինչպես էին գնում (ոտաբոբիկ, առանց ետ նայելու) ուխտավորների ժամանցը ուխտատեղում։ Ի՞նչ տեսակ ծեսեր էին կատարում (ջուր խմելը, ծակերով անցնելը, հողն ուտելը, պատին քար կպցնելը...)։ Ի՞նչ է խաչալվան և ամեն ուխտատեղում կատարվում էր այդ սովորությունը։ Տեղի ունենում էին ուխտատեղում բազար, խաղեր (լարախաղաց, ձիարշավ, ըմբշամարտություն, ճոճ...), պարերը (հատկապես ինչպիսի՞ք)։ Ի՞նչ էին թողնում ուխտավորները այնտեղ և ինչ էին այնտեղից իրենց հետ վերցնում։ Վերադարձին ինչ խոսքերով էին դիմում պատահողներին։ Ո՞րքան էր նստում մի ուխտագնացությունը միջին ընտանիքի վրա։ Ի՞նչ նվերներ էին բերում ուխտավորները և ում։

5. Հնուալոր ուխտագնացությունները—Երուսաղեմ, Սուրբ Կարապետ, Էջմիածին, Մեքքա, Մեշխեդ...։ Ե՞րբ, որ հասարակական խավի մարդիկ, ինչ ձևով (մենակ, թե խմբովին), ինչ նախապատրաստություններով և ինչ ճանապարհներով էին գնում։ Այդ ուխտագնացության ծախքը։ Ի՞նչպես էին վերաբերվում «մահտեսիներին» և «հաջիներին»։

6. Ինչո՞վ էին երդվում (հացով, աղով, արևով, աստծով,

սրբով, ավետարանով...), լինչ եղանակով և ո՞րտեղ (թոնրի մոտ...)։ Երդման գարձվածքները։

16. ՀԱՆԴԵՐՁՅԱԼ ԿՅԱՆՔ

1. Ի՞նչ է հոգին, քանի նա մարմնի մեջ է։ Կա տարբերություն տղամարդու և կնոջ, երեխայի և հասակավորի հոգու միջև։ Հոգին մարդու մարմնի գլխավորապես ո՞ր մասումն է գտնվում։ Ի՞նչ ճանապարհով է նա դուրս գալիս մարդու մարմնից մահվան րոպեին և լինչ ձև է ընդունում։

2. Կենդանիներն էլ հոգի ունե՞ն։ Որո՞նք։ Ինչո՞վ է կենդանու հոգին տարբերվում մարդու հոգուց։

3. Ջէրն կարծում, թե երբևէ մարդու հոգին անապատնին է անցնում. լինչ տեսակ մարդու և լինչ տեսակ մահով մեռած մարդու։

4. Ի՞նչ են լինում անկնունք մեռած երեխաների, խեղդվածների, անթաղ մնացածների հոգինները։ Թափառո՞ւմ են, թե որոշ տեղում բնակվում։

5. Ո՞ւր է գնում հոգին մահից հետո ժամանակավորապես և մշտապես։ Անցնո՞ւմ է այս աշխարհից հանդերձյալ աշխարհը ժապե կամուրջով։ Ջի՞ գնում նրան նրա արած բարուքը, որպես մի մարմնացած գեղեցիկ աղջիկ։ Ովքե՞ր են ընդունում հոգուն հանդերձյալ կյանքի մուտքի մոտ։

6. Այցելո՞ւմ է արդյոք հոգին իր նախկին տունը և գերեզմանատունակո՞ւմ է նա կապ պահպանել իր տանեցոց հետ, մասնակցո՞ւմ է նրանց ուրախությանն ու վշտին։ Պահանջո՞ւմ է նրանցից հարգանքի ապացույցներ դնպի ինքը։ Բարկանո՞ւմ է տանեցոց վրա և ինչ։ Ի՞նչ են պատճառում տեղացիք իրենց ննջեցյալների այցելությունների մասին։

7. Ի՞նչպես էին պատկերում տեղացիք դրախտն ու դժոխքը։ Ո՞վ է նրանց պահապանը։ Ի՞նչպես է որոշվում՝ ո՞ր հոգին պիտի գնա դրախտ և ո՞րը դժոխք։ Այդ դասավորումը տեղի է ունենում մարդու մեռնելուց գրեթե անմիջապե՞ս, թե ահեղ դատաստանից հետո։ Ի՞նչպես էին պատկերում ահեղ դատաստանը։ Եթե հոգիները պիտի սպասեն ահեղ դատաստանին, ո՞րտեղ են նրանք մինչ այդ մնում։ Ի՞նչ երանություններ են սպասվում դրախտում և լինչ չարչարանքներ դժոխքում։ Ինչո՞վ կարող են կենտում և լինչ չարչարանքները դժոխքում։ Ինչո՞վ կարող են կեն-

դանի ժարդիկ թևթևացնել իրենց ննջեցյալների հոգիների տանջանքները հանդերձյալ կյանքում։

8. Ի՞նչպես էին պատկերում աշխարհի վերջը։ Ի՞նչ է լինելու այնուհետև։ Տեղի է ունենալու արդյոք ընդհանուր հարություն և հոգիները միանալու են իրենց մարմիններին հետ։ Ի՞նչպես։

VI. ՏՈՆԵՐ

1. Ե՞րբ էր սկսվում տարին և ինչպես էր նա բաժանվում։ Տարվա եղանակների անունները և նրանց սկզբնավորությունները։ Ամիսների անունները. ամիսներին տրվող բնութագրությունը։ Շաբաթվա օրերի անունները. այդ օրերից որո՞նք էին համարվում ավելի նպաստավոր այս կամ այն (ինչ) աշխատանքի համար։ Ե՞րբ էին սկսում օրը։ Օրվա մասերի անունները։ Ի՞նչպես էին չափում ժամանակը (գործելը, նշանները)։ Դիմում էին աստղաբաշխական դիտողություններին ժամանակը չափելու համար։

2. Ո՞ր օրերին արգելվում էր աշխատել, ո՞ր ժամերին այս կամ այն աշխատանքը ընդհատվում էր։ Ի՞նչ պատժի էին ենթարկվում այս արգելքը խախտողները։ Ո՞ր օրերին արգելվում էր ամուսնական հարաբերությունը։ Տարվա տոները։

3. Նոր տարի (նովրուզ)։ Նավասարդ, կաղանդ տոնելու ժամանակը։ Հին տարու փորձանքներից և դժբախտություններից ազատագրվելու ծեսերը (քոթուկ վառելը)։ Չէլլն շրջում տնետուն (ինչպես հազնված) ուլ կամ այծ մեն մեծելով։ Ծեսեր՝ նկող տարվա աջողությունն ու բախտավորությունն ապահովող (առաջին այցելուի թևթև ոտքը, ձեռքով շփումը այն իրերին, որոնց առատությունը ցանկանում են ունենալ. արգելք տանից մի բան դուրս տալու. վատ վարմունքներից խուսափում. նոր զգեստ, նոր աման, նվերներ)։ Տոնական թխվածքներ և քաղցրեղեն (կաղանդ, գողինաղ)։ Ե՞րբ և ո՞ր օրն էր պատրաստվում տարվա հացը, «կրկենին» և ինչպես էին գուշակում, թե ո՞ւմ կամ ինչի՞ վրա է լինելու այդ տարվա բարեբաստիկը։

4. Ծնունդ և չրօրհնեք—Թաթախման գիշերվա հետ կապված սովորությունները և երգերը։ Պատրաստվող կերակուրները։ Չրօրհնեք կատարելու ձևը։ Այդ տոնի հետ կապված հավատալիքները, օրինակ՝ թե այդ գիշեր բոլոր ջրերը մի առ

ժամանակ կանգ են առնում և եթե մի բան ընկղմես ջուրը և խնդրես, իրը կվոխվի քո ուզածի պես, երկաթը ոսկու)։

5) Առաջավորաց պաս։ Սուրբ Սարգիս։ Սուրբ Սարգսի մասին տեղական ավանդություններ։ Ինչքա՜ւ էր նա միշտ ձիավոր նկարվում։ Նախընթաց ուրբաթ օրվա ծեսերը։ Այդ առնին պատրաստվում։ Նախընթաց ուրբաթ օրվա ծեսերը։ Այդ առնին պատրաստվում է (փոխինդ, աղի բլիթ...)։ Հավատում էին արդյոք, թե սուրբ Սարգիսը այդ գիշեր ամեն տուն այցելում է (նրա ձիու պայտի հետքը փոխինդի վրա)։ Գուշակություններ այդ գիշերվա երազով, առավոտյան կտուրին ձգած փոխինդով։ Երգերը։ Սուրբ Սարգսի քավին։

6) Բարեկենդան։ Ո՞րքան էր նա տևում։ Ի՞նչպես էին կոչում նրա անունը։ Ջունեին նրա առանձին օրերը առանձին կոչումներ։ Տոնվում էր վարդանանց տոնը։ Ավանդություններ։ Տոնվում էր վարդանանց տոնը։ Ավանդություններ։ Հասակավորների և փոքրերի ժամանցը, նրանց խաղերը (ձանձաման նկարագրություն)։ Կար խանի կամ քյոռայի հանդես. Ինչպես էին երիտասարդները հագնված այդ հանդեսին. Ներկայացման ժանրամասնությունները։

7) Տյառն ընդ առաջ։ Նրա տեղական անունը։ Կար արդյոք սովորություն խարույկ վառելու. որտեղ։ Ովքե՞ր էին բերում վառելանյութը (ինչ տեսակի—փայտ, ծղոտ, խոտ) և ինչ ձևով էին դիզում։ Ովքե՞ր էին խարույկը կրակ տվողները. Նրա բոլոր տղաների դերը այդ օրը։ Թռչում էին խարույկի վրայից (ովքե՞ր և ինչքա՜ւ)։ Պատվում էին նրա շուրջը (ովքե՞ր, ինչքա՜ւ և ինչպես), այրում էին նրա կրակով հագուստի ծայրը. Ինչ էին անում կրակը, մոխիրը...։ Գուշակություններ խարույկի, կրակի, ժոխրի և ծուխի միջոցով։

8) Մեծ պաս։

ա) Առաջին շաբաթ։ Տան մեջ տեղի ունեցող պատրաստություններ(ամաններ սրբելը, առաստաղից սոխ կախելը, ակլատով)։ Ի՞նչ է կռճոնքը։ Կար սովորություն առաջին շաբաթվա բոլոր օրերը տոն («կիրակի») պահելու, նվիրելով ամեն մի օրը որևէ ճաշատարար կենդանու (մկան, կատաղած շանը) կամ հիվանդություն։ Թյան (ժանկան չդալկանալուն)։

բ) Միջինք։ Ո՞րպիսի կերակուրներ և թխվածքներ էին պատրաստվում այդ օրերը։ Այդ օրվա արգելքները (եղունգ

կտրելու, կար անելու, գլուխ լվանալու...)։ Խաղերն ու երգերը Դաւթս էին գալիս դաշտը։

գ) «Քառասուն ժանկուն»։ 4-րդ շաբաթի շաբաթ օրվա հետ կապված ծեսերը։

դ) Ծաղկազարդ. այդ տոնի տեղական անունը։ Ո՞ր հասակն էր ավելի ժամանակցում այդ տոնին։ Եկեղեցում գիշերվանից կատարվող ծեսերը։ Կար սովորություն նոր նշանվածներին հրապարակորեն եկեղեցի հանդես բերելու և շնորհավորելու։ Այդ օրվա ուռենու ճյուղի գործադրությունը։ Երեխաների մեջ կար սովորություն տնեատուն «ծիծեռնակով» և կարկաչայով շրջելու ու ձու հավաքելու։ Այդ օրվա երաժշտական գործիքները, երգերը, խաղերը, պատրաստվող քաղցրեղենն ու կերակուրները։

ե) Զարչարանքի շաբաթ։ Նրա առանձին օրերի տեղական անունները։ Ի՞նչ նախապաշարումներ էին կապված այդ շաբաթվա ամեն մի օրվա հետ, մանավանդ հինգշաբթվա հետ (ինչ պարապմունքների արգելք)։ Ավանդություններ ոտնալվայի և սուգի մասին։ «Ոսթի ուրբաթ» (Հուդայի ուրբաթ). նրա հետ կապված ծեսերը, գործողությունները (ուրբաթարուր պողպատի մատանի, չախմախ)։ Ի՞նչ էին անում դարբինները այդ օրը. արդյոք լուռ էին մնում մատանին շինելիս և ինչո՞ւ։

4) Զատիկ։ Թաթախման երեկոյի հետ կապված սովորությունները։ Ի՞նչ նշանակություն էին տալիս կարմիր ձվին։ Ի՞նչպես էին նախշում ձվերը։ Ի՞նչ նախապաշարմունքներ էին կապված զատիկ օրվա հետ։ Սովորություն չկար այդ օրը պատարագին՝ մազը երեսին բռնած՝ նայել արեգակին հարստություն առած քրիստոսին տեսնելու համար։ Զատկական ժառաղը (նրա տեղական անունը)։ Զատիկ օրվա խաղերը (զանազան հասակների)։

է) Ո՞րն է կարմիր, որը կանաչ կերակուր. այդ անունների մեկնաբանությունը։ Այդ օրերին կատարվող ծեսերն ու խաղերը։ Ջուր արդելվում զատկից մինչև Համբարձումը երեկոները, եկեղեցու զանգերից հետո, կար անելը (հավկուր). ինչո՞ւ։ Այլևս ինչ արգելքներ կային այդ քառասուն օրվա համար (երկրագործնեբի, այգեգործների... համար)։ Մինչ Համբարձում ինչ օրեր էին տոնվում և մասնավորապես ո՞ւմ կողմից (համքարների) և ինչպես։

9) Համբարձում։ Այդ օրվա հետ կապված ծեսերն ու սովորությունները։ Ի՞նչ է ծաղկամերը, խնդումը. ինչ տեղական

անուն էին տալիս դրան։ Ի՞նչպես էին պատկերում ծաղկամորը։ Նրա փունջը ինչ ծաղիկներից էր։ Ծաղերը, չէի՞ն հավատում, թե Համբարձման գիշերը (չորեքշաբթի) սուրբերը հյուր են գնում երկինք աստծումոտ՝ այնտեղ մինչև վարդավառը մնալու համար. աղջիկներն ու հրիտասարդները չէի՞ն հետևում նրանց թռիչքին, իրենց ժուրաթը հայտնելու համար. չէի՞ն հավատում, թե այդ գիշեր անշունչ առարկաները (մանավանդ ծաղիկները և խոտերը) մի առ ժամանակ լեզու են առնում, գետերն ու աղբյուրները կանգ են առնում, լեռները իրար ողջունում են։ Ի՞նչ է «վիճակը». ինչպես էին նրան պատկերում. արդյոք ոչ իբրև ընտանեկան էակ։ Վիճակ հանելու հետ կապված ծեսերն ու սովորությունները։ Ո՞րքիսի ծաղիկներ էին հավաքում վիճակի համար և ինչու՞ հենց այդ ծաղիկները։ Վիճակի երգերը։ Այդ օրվա կերակուրը (կաթնեղեն)։

10) Հոգեգալուստին կատարվող ծեսերը։ Արձակում էին թռչուններ և ինչպիսի. ինչպես էին բացատրում այս սովորությունը։

11) Վարդավառ։ Նրա տեղական անունը. ինչպես էին բացատրում այդ անունը։ Ծեսերն ու սնահավատությունները։ Կաթ սովորություն չուր սրսկելու, աղավնի արձակելու, ժառաղ ժոքթելու, մատաղացու կենդանու եղջյուրները նախօրոք ներկելով և ծաղիկներով ու վառած մոմերով զարդարելով, կրակներ վառելու։ Այդ օրվա երգերն ու տաղերը։

12) Վերափոխումն Աստվածածնի։ Ծեսերն ու հանդեսները, երգերը։ Բացի եկեղեցում խաղող ու մրգ օրհնելուց, օրհնում էր ընդհանուր խնճույք, էին պտուղներ այգիներում, լինում էր ընդհանուր խնճույք, հացկերույթ. եկեղեցում, թե որտեղ։

13) Սուրբ Խաչ։ Ծեսերը և սնահավատությունները։ Կաթ սովորություն ժառաղ բերելու, թոնրի մեջ ուլ կախելու (խորովելու)։

14) Սուրբ Գևորգի տոնը։ Ծեսերն ու սովորությունները։ Ինչո՞ւ էր կոչվում «ծռատոն»։ Ինչպես էին բացատրում Սուրբ Գևորգի պատկերի վրա վիշապ նկարելը։ Ավանդություններ Սուրբ Գևորգի մասին։

ԼԵԶՈՒ ԵՎ ԳԻՐ

ՑՈՒՑՈՒՄՆԵՐ

Լեզվական նյութեր հավաքելիս պետք է ձգտել տալ տեղական բարբառի արտասանության ամենայն հարազատությամբ։ Եթե տեղական հնչյունները արտահայտելու համար բավական չեն ընդհանուր գործածական այբուբենի տառերը, պետք է դիմել գիտության մեջ ընդունված տառադարձության պայմանական նշաններին, որոնք, օրինակ, հայերենի համար արդեն բավական մշակված են։ Եթե այդ նշանագրերն էլ չեն բավարարում լեզվին, պետք է մշակել լրացուցիչ հատուկ նշանագրեր, օգտվելով հայկական և լատինական տառերից և նշանագծիկներից։ Սակայն վերջին երկու դեպքերում էլ անհրաժեշտ է նախ տալ բարբառի բոլոր հնչյունների տառադարձության համար բանահավաքի ընդունած բոլոր պայմանական նշանագրերի բացատրությունը։

1) Խոսելիս տեղացիք բառերը երկարացնում են, երգում են. դանդաղ են խոսում, թե արագ (տարբերությունները ըստ հասակի, սեռի, հասարակական դիրքի)։

2) Տեղական բարբառի բառապան։ Ի՞նչ բառեր են գործածվում ցույց տալու համար՝

ա. Ազգակցական և խնամիական կապերը, բ. ընտանեկան և հասարակական կյանքի առանձին մոմենտները. գ. բնակավայրերը, տուն, կահկարասիք, ամաններ, կերակուրներ, զգեստ, զարդեր և այլն և նրանց մասերը. դ. արհեստներն ու նրանց հետ կապված առանձին պարապմունքները, նրանց գործիքները. ե. կենդանիներ և բույսեր. զ. բնության երևույթներ, երկնային լուսատուներ և այլն. է. հավատալիքներ, մոգական գործողություններ. ը. երաժշտական գործիքներ, արվեստի զանազան ճյուղերի իրեր. թ. ածականներ. ժ. թվական անուններ. ժա. դերանուններ, ժբ. բայեր, ժգ. մակբայեր. ժդ. նախադրություններ. ժե. շաղկապներ. ժզ. միջարկություններ։

3) Տեղական բարբառի քերականությունը։ Գրի առնել այդ նպատակով առանձին նախադասություններ, դարձվածքներ, մանր և ավելի ընդարձակ պատմություններ, տալով տակը բառացի թարգմանությունը և քերականական ձևերի բացատրությունները։ Հանել միջից հոլովումներն ու խոնարհումները։ Եթե բառերի շեշտերը տարբերվում են գրականից՝ նշանակել։

4) Կան մասնավոր պայմանական լեզուներ—երեխաների, աղջիկների, արհեստավորների, հովիվների, որսորդների, գողերի և այլն։ Մանկական թոթովանք։

5) Ի՞նչ բառեր և դարձվածքներ են գործածվում տն. կենդանիներին դիմելիս, հայհոյելիս, նրանց ժոտ կանչելու կամ հեռացնելու, կանգնեցնելու, այս կամ այն կողմը դարձնելու համար։ Տնային թռչուններին կանչելու, քշելու, կերակրելու միջոցին գործածվող բառերը։

6) Բարբառը ունի՞ ևնթաբարբառներ, քանի՞ և ի՞նչպիսի։ Ո՞րտեղ են տարածված։

7) Տեղական բարբառը տվյալ լեզվի բարբառների ո՞ր խմբին է պատկանում։

8) Ի՞նչ նշաններ են գործածում անգրագետները գրերի և թվերի փոխարեն և ի՞նչպես են նրանք կոչվում։

9) Ո՞րպիսի նշաններ և նախշեր են քանդակում արհեստավորները իրենց արտադրած իրերի (զենքերի, զարդերի, տաշած քարերի, աղյուսների) վրա։ Դնո՞ւմ են նշանները սեփականություն դուրս տալու համար (անասունի, գործիքների վրա)։ Այդ նշանները անցնո՞ւմ են սերնդե սերունդ մեկ տոհմի մեջ. և ընտանիքը բաժանվելիս փոխվո՞ւմ են։

VIII. Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ

1) Տեղացիների ժամանցը։ Ի՞նչպես են զվարճանում մեծ ևնական, իրենց ընտանիքի անդամների հետ, իրար մոտ հյուր գնալիս, հատուկ շենքերում (խաներում, օդաններում) հավաքվելով կամ դուրսը, հասարակայնորեն։

2) Խաղը—ընտանիքի մեջ (նարդի, քարտերով. քարերով, ոսկորներով, փայտերով). խաղեր մանկական, երիտասարդների, աղջիկների, պառավների... տարվա ո՞ր եղանակներին, ո՞ր տոներին, ո՞ր հանդեսներին։ Մանրամասն նկարագրություն խաղերի ժամանակ արտասանած բառերի, ոտանավորների, երգերի (պարունակո՞ւմ են երբևմն խորին հնության հետքեր)։

3) Գեղարվեստի տեղը ժամանցի զվարճությունների մեջ։

4) Ժամանցի մեջ տեղի ունեցած փոփոխությունները սովետական օրով։ Կոլխոզային շարժման, կինոյի, ռադիոյի և այլ գործոնների ազդեցությունը։ Ի՞նչ տարրերի միջոցով են ա-

վելի ուժեղ կերպով մտնում ժամանցի նոր ձևերը, կարմիր անկյուններին և ակումբների դերը։

IX. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

ՑՈՒՑՈՒՄՆԵՐ

Բացի ամեն ազգագրական նյութ գրանցելիս նախօրոք նըշված տեղեկություններից (տես վերը, ընդհանուր ցուցումները) պետք է նաև նշել.

1) Ո՞ւմից է լսել պատմողը կամ երգողը իր պատմածը կամ երգածը, ե՞րբ և ինչ հանգամանքների մեջ։

2) Երգը, պատմությունը և այլն վաղուց է ինչ հայտնի է տեղում, եթե նոր է մտել՝ որտեղից և ե՞րբ։

3) Ի՞նչպես են անվանում տեղացիք այդ պատմածը կամ երգածը (խաղ, հեքյաթ, նադըլ, մասալ, առակ, խոսք և այլն)։

4) Ջի՛ մի բացած բանահյուսության տվյալ նմուշը որևէ ծեսի հետ։ Եթե մի բացած է, բանահյուսության նյութերով հատկապես զբաղվողը և հավաքողը պետք է նկարագրի և այդ ծեսը, նրան մասնակցողների բոլոր գործողությունները, գործածվող պարագաները, նշանակելով, թե ծեսի ո՛ր մոմենտի հետ է կապված լինում երգը, պատմությունը, օրհնանքը, անեծքը։ Եթե չի աջողվում գրի առնել ծեսի ամբողջ նկարագրությունը, պետք է այնուամենայնիվ ճշտորեն նշել, թե բանահյուսական նմուշը ծեսի որ մոմենտի հետ է կապված։

5) Եթե երգը (հանելուկը...) կապված է որևէ պարի, խաղի, գործողության հետ, պետք է ճիշտ նկարագրել պարը, խաղը, գործողությունը։

6) Պետք է նշել, թե սովորաբար բանահյուսության այն նմուշը ինչ հանգամանքների մեջ է երգվում, պատմվում (երեկոյան, ձեռագործի ժամանակ, օրորոցի մոտ, երեխաներին քնացնելիս) և ինչ գործիքների ընկերությամբ։

7) Պետք է գրի առնել ամենայն ճշտությամբ, խուսափելով կրկնություններից, պատմողի կոպիտ կամ բամբասական դարձվածքներից, հենց նրա լեզվով։ Եթե նա գործ է ածել անհասկանալի բառ կամ դարձվածք, բերել բացատրությունը։

8) Ընդհատել պատմողին կամ երգողին։ Եթե կասկածում ես, թե արդյոք ճիշտ ես գրանցել, պետք է լսել նույնը երկրորդ անգամ և նոր դարձվածքներն ու բովանդակության մեջ մտցրած

փոփոխությունները գրել նորից թեատրակի լուսանցքում, ոչինչ չջնջելով առաջին գրածի մեջ։

9) Աշխատել նախօրոք իմանալ, թե տեղում ո՞վ է լավագույն պատմողը, երգողը, և նրանից բանահավաքել։

10) Գրանցել նաև յուրաքանչյուր երգասացից, հեքյաթախոսից, լինի նա հասակավոր մեկը թե երեխա (վատ երգածը կամ պատմածն էլ նշանակություն ունի հետազոտության համար)։

11) Եթե կան իրենցից երգ, հեքյաթ հնարողները, գրանցել նաև նրանց երգածն ու պատմածը։

12) Եթե մի հեքյաթ, երգ, առակ առանձնապես հաճախ է տարածված տվյալ վայրում, գրանցիլ այդ տեսակը որչափ կարելի է շատերի բերանից լսելով։

13) Երգը գրանցելիս աշխատել գրանցել նաև նրա եղանակը նոտագրելով կամ լավագույնն է ֆոնոգրաֆով։

Վերը նշված է, թե զանազան ձեսերի և սովորությունների առիթով ինչպիսի ավանդություններ, պատմություններ, երդեր ցանկալի է հավաքել այդ ձեսերի և սովորություններէ նկարագրության հետ միաժամանակ և նրանց հետ հյուսված։ Այստեղ աչքի առաջ ունենք այն դեպքերը, երբ հավաքողը կուզենա բնագիրները գրի անցնել առանց ձեսերի նկարագրության.

ա) Վեպեր, առասպելներ, զրույցներ դիցաբանական։ Զրույցներ դևերի, վիշապների, ոգիների, վհուկների և այլնի մասին։

բ) Վեպեր և զրույցներ դյուցազունների, հերոսների, հսկաների և գաճաճների մասին։

գ) Պատմական ավանդություններ ամրոցների, աշտարակների, բնակավայրերի, լեռների, հին գերեզմանների, սրբավայրերի, գետերի և այլ վայրերի մասին։

Երգեր

ա) Կրոնական, առասպելական, զանազան տոների առիթով, անձրև բերելու, արև դուրս կանչելու, հիվանդությունը բուժելու, ծաղկի հրեշտակին սիրաշահելու և այլն։

բ) Պատմական երգեր—պատմական անձնավորությունների և դեպքերի մասին։

գ) Ծիսական երգեր—հարսանեկան, թաղման, ժեռնների հիշատակին...

գ) կենցաղային երգեր — սեղանի, երկրագործական, պարերգեր...

ե) Աշխատանքային երգեր — երկրագործի, հոտաղի, սեյվոռբի, հովվի, դարբնի, գործարանային...

զ) Ռազմական երգեր.— հայրենական պատերազմի երգեր։

է) Ընտանեկան երգեր, սիրահարական երգեր, վիճակի երգեր։

ը) Օրորոցի երգեր (դանդաններ) և մանկական երգեր։

թ) Պանդխտության երգեր։

ժ) Աղքատների, մուրացիկների «խնդրանքներ»։

Հեքյաթներ:

ա) Դիցաբանական — հերոսները, արեգակ, լուսին, աստղեր, ամպեր, կայծակ, ծովային թագուհի, թագավոր, օխայ բարի...

բ) Չար և բարի ոգիների մասին։

գ) Դյուցազնական — հերոսներ, հերոսների արկածներ, մարդու պայքարը հսկաների, վիշապների, դևերի, չար ոգիների դեմ...

դ) Արտասովոր մարդկանց մասին — մարդակերի, շատակերի, շատախոսի, սրալուրի, արագոտնի, աշխարհ շալկողի...

ե) Կերպարանքը փոխողների։

զ) Կենդանական — հերոսները՝ ագվեսը, արջը, աքլորը, արծիվը և այլ կենդանիները։

է) Առօրյա կյանքից, կենցաղային և ծաղրաշարժ։

Առակներ (Մխիկար իմաստուն, Եզոպոս, Լոխմանի...).

Մասալներ, անեկդոտներ (Մոլլա Նասրեդդինի), բամբասակ, ծաղրական (հիմար մարդկանց մասին)։

Առածներ, ասացվածքներ, շուտասելուկներ, հանելուկներ, անհեթեթություններ, ստախոսություններ, կատակներ, քնութագրումներ։

Թովչության փորմուլաներ՝ զանազան մոգական գործողություններ կատարելիս։

Անեծքներ և օրհնանքներ:

ա) Բանահյուսության ձևերից որոնք են սերնդեսերունդ անցնում, որոնք են անհատական ստեղծագործության արդյունք։ Դաճն մասնագիտներ, վիպասաններ, տաղասացներ, հեքյաթ պատմողներ...

բ) Տեղական գուսաններըը, աշուղներըը և նրանց դերը անհատական և ժողովրդական բանահյուսության գործում, նրանց կենսագրությունները։ Աշուղական երգերը։

գ) Ո՞րտեղ են պատմում, երգում բանահյուսության այս կամ այն նմուշը (խաները, քարվանսարաները, շուկաները, հրապարակ, սրբավայր)։ Այս կամ այն վեպի, երգի, պատմության.... և այլն տարածման պատմությունը—վաղո՞ւց է ժամել, ո՞րտեղից և ո՞ւմ միջոցով, ինչ փոփոխությունների են ենթարկել տեղում։

X. ԱՐՎԵՍՏ

1. Երգը լսելու և երգին մասնակցելու ձևերը։ Երգի մոտիվները, եղանակները։ Ո՞ր դեպքերում երգը, երաժշտությունը և պարերը իրար հետ հյուսվում են։

2. Երգեցողությունը ինչպես է տեղի ունենում. մեներգ, երկուսով, խմբովին (քանի՞ մարդուց բաղկացած, քանի՞ ձայնով) երգելը։ Ի՞նչ նվագարանների դաշնակցությամբ են երգվում, որչափ տարածված է երգը տղամարդկանց, կանանց, զանազան հասարակական խավերի մեջ։ Սիրած եղանակները և բովանդակությունը։ Տեղական երգարաններ (ձեռագիր և տպագիր)։

3. Տվյալ եղանակը հատկապես նշված բառերի համար է հորինված, թե՞ տեղացիների ասելով ուրիշ երգերին է պատկանում (որո՞նց)։ Ինչ է մտել։

4. Երաժշտություն։ Ո՞րչափ է նա տարածված զանազան սեռերի, հասակների և հասարակական խավերի մեջ։ Ամենից ավելի տարածված երաժշտական գործիքները, նրանց կառուցվածքը (գործիքի և նրա մասերի անունները) և ձայնական լարվածքը (строй)։ Ո՞ր դեպքերում որ գործիքն է գերադասվում հարսանիքում, ուխտագնացության, ընտանեկան հավաքույթում, մենակ ժամանակ։ Ի՞նչ են պատմում յուրաքանչյուր գործիքի ձագման մասին։ Ո՞րչափ տարածված են նոր գործիքները և ո՞ւմ մեջ։ Մինավոր երաժշտության և խմբականի մեջ ո՞ր գործիքներն են իրար դաշնակցում։ Տարածված եղանակները, նրանց անունները, ծագումը։ Կան մասնագետ երաժիշտներ. ո՞ւմից են սովորել և ինչ պայմանների մեջ։

5. Պարեր*—կենտ պարեր և խմբական (կլոր, շուրջպար, գյոնդ, գյովանդ, յայլի...)։ Ո՞ր դեպքերում են պարվում, ո՞վքեր են մասնակցում։ Պարերի բառերն ու երաժշտությունը։ Պարերի

---

* Ցանկալի է պարերը գրանցել կինո-լուսանկարներով կամ հատուկ մշակված նշանագրերներով, որոնց բացատրությունը պետք է առանձնապես տրվի։

անուններըը, պարերի ծագման մասին տեղացիների պատմածը։

6. Ի՞նչ փոփոխություններ են տեղի ունեցել երգի, երաժշտության և պարի մեջ սովետական կարգերի օրոք, Ո՞ւմ ազդեցության ներքո և ո՞ւմ միջոցով։

7. Կերպարվեստ։

ա) Նախշեր քարի (շեմքերի, գերեզմանաքարերի), փայտի (տների, սյուների, դռների ճակատին, սյուների խոյակների, կահկարասիքների, ամանների) վրա։

բ) Նախշեր կավեղենի (անոթների, աղյուսների) վրա։

գ) Նախշեր բրդե, բամբակե, մետաքսե թելերով գորգերի, կարպետների, ջեջիմների և այլն, գեղատի մասերի (գուլպաներ, թաթմաններ, մեզարներ, գոգնոցներ, իշլիկներ, շալվարներ, դուլպաներ, գնդակները) վրա։

դ) Նախշեր մետաղների (ամաններ, արծաթե, ոսկե և այլ զարդերի) վրա։

ե) Զարդեր սայլերի, ձիու սարքի, զենքերի և այլի վրա։

8. Նախշերի սիրած ձևերը և գույները։ Ո՞րպիսի կենդանական և բուսական ձևերն են ավելի հաճախ վերարտադրվում (նկարվում, գործվում, փորագրվում)։ Արդյոք նախապաշարված չէն մարդուն և մանավանդ մարդկային դեմքը ներկայացնելու դեմ։

9. Գործելու, քանդակելու, փորագրելու, նկարելու և այլ կերպ զարդարելու միջոցին գործադրած գործիքները (նայելով նյութին) և աշխատանքի պրոցեսները։

10. Ովքե՞ր են կերպարվեստի այս կամ այն տեսակով զբաղվողները (կանայք, տղամարդի՞կ. տեղացի՞ք են, թե եկվոր)։ Չկան մասնագետ վարպետներ։ Ո՞ւմ ազդեցությունն է նկատվում։

11. Ժողովրդական կերպարվեստի մեջ կատարվող փոփոխությունները սովետական կարգերի օրոք։ Սենյակները, տնային պարագաները, գեղատը և այլն զարդարելու և գեղեցկացնելու նոր ձևերը։ Ի՞նչպես է ազդում քաղաքը այդ գործում։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջաբան . . . . . էջ
Գործնական ցուցումներ 3
I. Ընդհանուր տեղեկություններ 9
1. Աշխարհագրական . . . . . 13—15
2. Ժողովրդագրական 13
3. Մարդաբանական 13
II. Տնտեսական կենցաղ 14
1. Դաշտամշակություն . . . . . 15—30
2. Այգեգործություն և պտղաբուծություն, գինեգործություն 16
3. Բանջարաբուծություն 18
4. Անասնապահություն և կաթնատնտեսություն 19
5. Թռչնաբուծություն 19
6. Շերամապահություն 22
7. Մեղվապահություն 22
8. Որսորդություն և ձկնորսություն 23
9. Տնայնագործություն և արհեստները 24
10. Փոխանակություն և առևտուր 25
11. Հաղորդակցության միջոցները 27
12. Հաշիվ, չափեր 28
III. Նյութական մշակույթ 29
1. Բնակավայր . . . . . 30—40
2. Շենքեր 30
3. Բնակարանի սարքավորում և կահավորում. Ամաններ 32
4. Զգեստ և զարդարանք 34
5. Կերակուր և խմիչք 35
IV. Սոցիալական հարաբերություններ 36
1. Տոհմ և ընտանիք . . . . . 40—73
ա) Ամուսնություն, հարսանիք 40
բ) Տղաբերք և կնունք. Առաջին մանկատածություն 44
գ) Հիվանդություն և բժշկություն 47
դ) Մահ և թաղում 51
2. Դրացիություն 53
3. Դասակարգային շերտավորում 55
4. Համայնք 57
5. Իրավունք 59
1. Սեփականություն և իրավունք 61

2. Պայմանագրություններ 64
3. Իրեական իրավունք 67
4. Դատավարություն 71
V. Հավաքալիճներ 73—96
1. Պաշտոնական կրոն 73
2. Ճակատագիրը և բախտ 74
3. Գետնի պաշտամունք 75
4. Լեռների, բլուրների, ժայռերի և քարերի պաշտամունք. քարայրներ 76
5. Բույսերի պաշտամունք 77
6. Ջրի պաշտամունք 78
7. Կրակի պաշտամունք 79
8. Կենդանիների հետ կապված նախահավատություններ . . 80
ա) Տնային կենդանիները 81
բ) Վայրի կենդանիները 82
գ) Առասպելական կենդանիները . . . 85
9. Մետաղներ 85
10. Հնության երևույթներ 86
11. Ոգիներ 88
12. Կախարդներ, թովիչներ, գրբացներ 89
13. Մոգական հնարքներ 91
14. Գուշակություններ 93
15. Պասեր, մատաղ, ուխտագնացություն, երդում . 93
16. Հանդերձյալ կյանք 95
VI. Տոներ 96—99
VII. Լեզու եվ գիր 100 - 101
VIII. Ժամանց 101—102
IX. Ժողովրդական բանահյուսություն 102—105
X. Արվեստ 105—106

Պատ. խմբագիր՝ Կ. ՂԱՖԱԴԱՐՅԱՆ

Ст. ЛИСИЦЯН
ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ
ВОПРОСНИК
(на армянском языке)
Изд. АН Арм ССР г. Ереван. 1946 г.

Ստորագրված է տպագրության 29/VI 1946 թ. ՎՖ 10667, տիրաժ 1,500 պատ. 252, հրատ. № 310, տպագրական 6³/₄ մամուլ, 1 մամուլում 38.000 տպ. նիշ

ՀՍՍՌ ԳԱ տպարան. Երևան, Աբովյան 104.

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
220034594

ЦЕНА 5 Р.
ЦЕНА 5 Р
А II
3.159